Güdümlü işçi hareketi

SENDİKALARIN MAHZUN ÖYKÜSÜ

İlhan AKALIN

Sınıf kitaplığı dizisi 1

GELENEK

Güdümlü işçi hareketi

Sendikaların mahzun öyküsü

İlhan Akalın

GELENEK

GELENEK: 25
Sınıf Kitaplığı Dizisi: 1

Güdümlü İşçi Hareketi
Sendikaların mahzun öyküsü

İlhan Akalın

Birinci Baskı
Nisan 2000

Baskı
Kayhan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Tel: 0.212.576.01.36

GELENEK
Dünya Yayıncılık
Osmanağa Mah. Üzerlik Sk. No: 11/2
Kadıköy-İSTANBUL
Tel: 0.216.330.58.04
Tel: 0.216.418.53.51

İçindekiler

Giriş.....*5*

Bölüm 1
Soruna yaklaşım deneyimi.....*15*

Bölüm 2
Düzen.....*43*

Bölüm 3
Türk-İş.....*71*

Bölüm 4
Demokrasi dedikleri.....*99*

Giriş

Bakma ve görme. Bakma, bir seçme bilinci ve davranışıysa, görme, yalnızca baktığımız şeylere ilişkindir. Böylece nesne, şey, ulaşabileceğimiz bir alana getirilmiş oluyor. Nasıl? Bakmakla. Bilinçli davranış sonucunda. Sıra, alana getirdiğimizi görmeye geliyor. Bu durumda yalnızca baktığımız şeyi, ya da şeyleri görüyoruz. Bir yazar "Fotoğraflar çoğu zaman sanıldığı gibi mekanik kayıtlar değildir." diyor (John Berger, Görme Biçimleri, Metis Yayınları, 4. Basım, 1990, s.10). Gerçekten de fotoğrafçının sınırsız görünüm olanakları arasından o görünümü seçmesi, mekanik olmayışın göstergesidir. Bizim için durum nedir? Yani bakan ve görmek isteyen için? Bir aile fotoğrafına baktığınızı düşünün. Bu fotoğrafta birden fazla kişinin içinden bir yüzden gözünüzü ayıramayabilirsiniz. Gözünüzü ayıramadığınız, genç yaşınızda aranızdan ayrılan aile büyüklerinden birisi olabileceği gibi, ulaşamadığınız bir güzelliğin tam olgunlaşmamış yüzü de olabilir.

İş Kanunu kitapçığına bakıyorum: (İş Kanunu, Semih Lütfi Matbaa ve Kitabevi, İstanbul, 1936) Kanunun numarası var: 3008. Kabul tarihi: 8.6.1936. Yani kanunlarda numara var ve kabul tarihi de. Söz konusu kanunda "Onuncu Fasıl" "Son Hükümler" madde 147 aynen şöyle: Bu kanun meriyete girdiği tarihten itibaren 1325 tarihli "Tatili Eşgal Kanunu" ile "Ereğli havzei fahmiyesi amelesi" hakkındaki 10 Eylül 1337 tarih ve 151 numaralı kanunun "İş Kanunu" hükümlerine muhalif olan hükümleri mülgadır.

Görme burada bırakılabilir. Bırakılabilirlik aynı zamanda ulaşabileceğimiz yeni bir alanı seçebileceğimiz anlamını da içeriyor. Yeni alana bakalım ve görelim.

Kanun metni, kanun tekniğine uygun. Yeni kanun, aynı alanda kendisinden önceki kanunlardaki aykırı hükümleri ortadan kaldırır. Mülga bu anlamda. Görmemiz gereken bu değil. Görmemiz gereken, mülga sayılan kanunlardan birisinin numarasının olmayışı. Aynı zamanda kabul tarihi yerine sadece yılının yazılmış olması. Aynı zamanda bu yılın 1325 olması. 1325 yılı 1909 yılına karşılık. II'nci Meşrutiyetin aynı anlama gelmek üzere İttihatçıların bu ünlü kanunu Tatili Eşgal, 1908 yılının Ağustos-Eylül aylarında başlayan grevleri ertelemeyi ve sendika hakkını önemli ölçüde askıya almayı

amaçlamıştı. Yasama organı, Osmanlı Meclis-i Mebusanı. Yani bu kanun Osmanlı İmparatorluğu'na ait. 1920 yılında Anadolu'da Ankara merkezli temeli atılan yeni devlet, yasama organı oluşturmuş ve 1921 yılında Teşkilat-ı Esasiye Kununu'nu yani yeni devletin anayasasını yapmış (20 Ocak 1337). Aynı yılın 10 Eylülü'nde ise 151 sayı ile "Ereğli Havzei fahmiyesi amelesi" kanununu çıkarmış. Fahm, arapça kömür anlamında. Anlaşılacağı üzere kanun, Ereğli kömür havzası işçilerine ilişkin. Ankara hükümetinin ilk iş kanunu denilebilir. Yeri geldiğinde irdelenecek. Burada söylenmesi gereken şu: Yeni kurulan devlet, şiddetle reddettiği ve devamı olmadığını ileri sürdüğü Osmanlı'nın kanunlarını yürürlükte sayıyor. Yürürlükte saymanın sinyali daha önceden veriliyor. Tatil-i Eşgal'e ilişkin ilk ilginç yaklaşım İzmir İktisat Kongresi'nde ortaya çıkıyor. Kongre 17 Şubat 1923'de toplanıyor. Kongreye ilişkin söylenecekler var. Burada kaydedilmek istenen sadece Tatil-i Eşgal ile ilgili: Kongreye katılan işçi grubu (Aydınlık Grubu yanlısı) Tatil-i Eşgal'i yürürlükte sayarak hükümlerinin hafifletilmesini talep ediyor: "Madde 4: Dernekler -yani sendikalar- hakkının tanınması. Tatil-i Eşgal Kanunu'nun yeniden işçilerin hakkını tanımak üzere tetkik ve tanzimi (Oybirliği ile kabul)" (Yüksel Işık, Osmanlı'dan Günümüze İşçi Hareketinin Evrimi 1876-1994, Öteki Yayınevi, s.72). İşçi Grubu Tatil-i Eşgal'in yürürlükte olduğunu hatırlatıyor. Siyasal iktidar belleğini tazeliyor. Siyasal iktidar için yürürlükte sayma, çıkarlarına uygun bulunanlara ilişkin olmalı.

Uygun bulunmayanlar da var. Bunlardan birisi polis teşkilatına ilişkin.

Osmanlı'da bu alana ilişkin ilk düzenleme 1845 tarihli. Ayrıntısı verilecek. Burada söylenmesi gerekenler şunlar: 1909 yılına gelindiğinde Zaptiye Nezareti'nin görevleri İstanbul Vilayeti'ne bağlı olarak kurulan Emniyet-i Umumu teşkilatına veriliyor. 1913 yılında görevleri yeniden belirleniyor. 1913 yılı İttihatçılar'ın Osmanlı yönetimine doğrudan el koydukları tarihtir. Ankara hükümeti ise 1923 yılında Ankara'da Emniyet Umum Müdürlüğü kuruyor. Buna bağlı il polis müdürlüklerini örgütlüyor. Yani İttihatçılar'ın bu alandaki düzenlemeleri benimsenmiyor. Onları yok sayabilmek için aynı konuda yenisi düzenleniyor.

Osmanlı mirası üzerinde Osmanlı'yı red ile birlikte yeni bir devlet kurulmaya çalışılıyor. Yapısı kendisine özgü. Reddedilen Osmanlı ve son iktidar partisi İttihat Terakki. Daha açık olarak İttihatçılar.

Reddedenler, reddettiklerinin yasal düzenlemelerinin bir bölümünü yürürlükte bırakmaktan kendilerini alamıyorlar. Sonra yüzlerini Avrupa'ya çeviriyorlar. Günlerinin şartlarına uygun engin deneyleri dağarcıklarına aktarıyorlar. Tıpkı reddettikleri Osmanlı'nın yaptığı gibi. Bu deneyler faşist İtalya'nın ceza kanunları ya da savaş görmemiş İsviçre'nin medeni ve borçlar kanunu olabiliyor. İttihatçılarla birlikte reddettikleri Osmanlı'nın yüz yıl önceden başlayarak yaptıklarından farksız olarak. Resmi ideolojinin ilerici saydığı Tanzimat ve devamındaki bir dizi "reform" nedir? "Muasır Medeniyet"e ulaşmak için yapılması gereken düzenlemeler mi? Yoksa gelişmekte olan Avrupa merkezli yeni bir üretim biçiminin Osmanlı ülkesi üzerindeki çıkarlarını pekiştirmek için gerekenler mi? Avrupa için gereken neydi? Sanayi ürünlerinin rahatlıkla Osmanlı ülkesine girmesi. Bununla birlikte bu ülkedeki hammaddeleri kendi ülkelerine taşımak. Bunun için ülkede mal ve can güvenliğinin güvence altına alınması gerekli. Ferman bu gerekliliği yerine getirmek için ırz-namus ve can güvenliği ile malın korunması için yasa çıkarılacağına söz veriyor. Bunun yanında iltizam usulü ile Yed-i Vahit'in kaldırılacağı vaadediliyor. Nedir bunlar? Birincisi, Osmanlı'nın vergi toplama biçimi. İkincisi, bazı mal alım-satımında tekel. Bunların kaldırılması Osmanlı ülkesinde yaşayanların çıkarına mı? Yoksa Avrupa merkezli yeni bir üretim biçiminin daha çok çıkar sağlamasına mı yardımcı olacak? Tabii ki ikincisi. Bu kadar da değil. Ticaret serbestisi için gerekli olan iç gümrüklerin kaldırılması, yabancıların Osmanlı ülkesinde taşınmaz sahibi olmaları, demiryolu inşaası için güvence ve bunun gibi. Ayrıca Avrupa, Osmanlı ülkesindeki gayrimüslim tebaanın müslümanlarla eşit olmasını talep ediyor ve onları korumaya almaya çalışıyor. Neden? Onları din kardeşi olarak çok mu seviyor? Yeni düzen insanları sevmiyor. Çıkarlarını seviyor. Osmanlı toplumundaki dindaşları, yani müslüman olmayanlar, yüzyıllardır müslümanlarla birlikte yaşamışlar. Ülkeyi ve insanları tanıyorlar. Ve ülkenin kaynakları ile insanların ihtiyaçlarını iyi biliyorlar. Bu nitelikleriyle gayrimüslimler, sanayi toplumunun çıkarları için vazgeçilmez unsurlardır. Bu unsurlar işbirlikçilik anlamında çok önemli görevler üstleniyorlar. Üstlendiklerini hakkıyla yerine getiriyor ve zenginleşiyorlar. Ne yazık, bu zenginlikler ilerleyen zaman içinde çok pahalıya malolacak, zenginliklerine el konması bir yana, kitleler halinde ölümlerini getirecek. Başka ne geliyor? Osmanlı düzeni dağılıyor. Dağılma, sadece toprak kaybında değil. Ekonomik düzende de gerçekleşiyor.

Gerçekleşmenin Avrupa'nın çıkarına olacağı kaçınılmaz. Osmanlı'nın kapitalizm öncesine ait ve el tezgahlarına dayalı sanayii çöküyor. Kendi içinde tutarlılığı olan ve gelişimi taşıyan sistem çökmeye başlıyor. Çöküntü sonucu işsizleşenler liman kentlerine göçüyorlar ve hizmet sektörünün ücretlisi oluyorlar. Günümüze ulaşıyorlar. Ankara'da yeni devletin kurucularının reddettikleri Osmanlı'nın dağarcıklarına kattıkları bir düzenlemenin ayrıntısı konumuz açısından önemli. Osmanlı'da kolluk hizmetleri, kapıkulu askerleri, beylerbeyi ve sancakbeylerinin buyruğundaki yerel örgütlerle yerine getiriliyordu. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla bu düzen bozuldu. Düzensiz kurulan yerel örgütler bu hizmeti üstlendi ve bunlara Umur-u Zaptiye (asayiş işlerinin yürütenler anlamında) dendi. 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile can-ırz-mal ve namus'un korunacağı hüküm altına alınınca, düzensizliği düzene bağlamak gündeme geldi. Umur-u Zaptiye'ler geliştirilmeye çalışıldı. Örgütlenme askeri yapı içinde gerçekleştirilirken, kaynak olarak Fransa seçildi. Fransa'da 1439'da askeri birlik olarak kurulan jandarma örgütü, dörtyüz yıllık süreç içinde gelişen düzenin ihtiyaçlarına uygun biçimde geliştirilerek sermaye sınıfının hizmetine sunulurken yasal çerçevesi belirlenmiş. Bu gelişkin kurallar 1845'de aynen Zaptiye Nizamnamesi adı altında Osmanlı düzeninde yerini aldı. Bu nizamnamenin (kanun) 12'nci maddesi, işçi hareketliliğinin güç kullanılarak önlenmesini emrediyor. Bu yasal düzenlemeden hareketle, 1840'lı yıllarda Osmanlı'da yaygın işçi haraketliliğinden söz edilebilir mi?

1908 yılının Ağustos-Eylül ve Ekim aylarında Rumeli'nden başlayıp İstanbul ve İzmir'e ulaşan grevler gözlenmekte. Çalışma koşullarının düzeltilmesi istemleri gerçekleşmeyince çeşitli işkollarında çalışan işçiler Selanik, Varna, Manastır ve Üsküp'te grev uyguluyorlar. Demiryollarındaki grevler yaygınlaşırken Selanik'te tramvay, havagazı, reji, tütün, sigara kağıdı, deri , şeker, fırın, tuğla işçileri de iş bırakıyor. 17 Ağustos 1908'de Anadolu Osmanlı Demiryolu Memurin ve Müstahdemin Cemiyet-i Uhuvvetkarisi'nin (kardeşlik) üç günlük grev uygulaması var. Fransız sermayesinin inşa ettiği ve işlettiği İstanbul Tramvay İşletmesi'nde de grev uygulanıyor. İzmir tramvay işçileri, günlük çalışma sürelerinin on saate indirilmesi istemiyle iş bırakıyorlar. II'nci Meşrutiyet yönetimi, bu olayları güç kullanarak önlemeye çalışırken ardından, önlemenin hukuki yapısını oluşturuyor. Önlemin hukuki adı Tatil-i Eşgal Kanun-u Muvakkatı. Tarihi 25 Eylül 1324 (1908). Bu geçici kanunun yerini 27 Temmuz 1325'de (1909) aslisi,

Tatil-i Eşgal Kanunu alıyor ve cumhuriyet döneminde de yürürlükte sayılıyor (1936). Kanun 13 maddeden ibaret. Sınıf mücadelesi gerçeğine dayalı olarak sermaye lehine hükümler içermektedir. Ve mimarı Alman Kontu Orstrog'dur. Bu düzenlemeden günümüze ulaşan bir anlayış "hizmeti umumi"de örgütlenmenin yasaklanmasıdır. Hizmet-i umumi'yi kamu hizmeti olarak türkçeleştirmek mümkün. Birinci maddesi çok ilginç. Türkçeleştirilmiş şekliyle şöyle: "Yüce hükümetten izin ya da imtiyaz alarak demiryolu, tramvay ve liman işleri ile aydınlatma işleri gibi kamuya ilişkin bir hizmetle yükümlü bulunan her çeşit kurumlar ile ilgili bir uyuşmazlık çıktığında, adı geçen hizmetliler ve işçiler üç vekil seçmek zorunda olup, bunlar Ticaret ve Nafıa Bakanlığına iki örnek olarak sunacakları dilekçede, çıkan uyuşmazlığın nitelik ve nedenlerini açıklayacaklardır." (Yüksel Işık, Osmanlı'dan Günümüze İşçi Hareketinin Evrimi, 1876-1994, Öteki Yayınevi, s.48) Demiryolu ve liman bir tarafa, tramvay ve aydınlatma bir başka yana konulabilir. Birinci yandakiler ulaşımla ilgili. İlgili oldukları ulaşım ağırlıklı olarak yükle ilgili. Yük denilince, Avrupa'dan limanlara gelip demiryoluyla kıta içlerine ulaştırılacak sanayi ürünleri ile, tersinden işleyen hammaddeler anlaşılmalıdır. Kanunun takip eden maddelerinde, taraf vekillerinin (işveren ve çalışan temsilcileri) hükümet yetkilisinin denetiminde uzlaşmasının nasıl gerçekleşeceği düzenlenmiş. Bu, tahkim sisteminin başlangıcıdır. Daha sonraki yıllarda düzenlenecek iş yasası ve grev yasağı durumlarındaki toplu sözleşme kotarımlarındaki ana kuralın eksenini oluşturuyor. Kanunun 8'inci maddesi kamuya ilişkin hizmetleri yerine getiren kurumlarda sendika kurma yasağını hükme bağlıyor. Yukarıda ayırım yapıp ikinci yana koyduğumuz tramvay ve aydınlatma işleri bu kategoride yer alıyor. Günümüze ulaşırken örgütlenme yasağının yerini grev yasağı alacak ve kategoriye giren alanlar genişletilecek. Diğer yandan düzenlemenin mantığı, hizmetin sürekliliğinin sağlanması. Bu nedenle grev yapılamaz ama, belirli bir uygulamayla işi ve iş şartlarını beğenmeyenler işten ayrılabilirler. Kanunun 10'uncu maddesi, gerektiği hallerde kamu gücünün kullanılacağına dair. Devamında savaş ya da savaş tehlikesi görüldüğünde hak aramaların tümden durdurulabileceği kuralı yer alıyor. Ve 11'inci madde, kanunun yayınlanmasından önce kamuya ilişkin hizmetleri yerine getiren işyerlerinde kurulan sendikaları feshediyor.

Bu düzenlemeye karşın işçi hareketliliği 1913 yılına kadar sürmüş.

1910 yılında İstanbul'da reji, tramvay, terzihane, ayakkabı ve deri işçileri zaman zaman topluca iş bırakmışlar. Bilecik ve Bursa'da ipek işçileri, Zonguldak'da kömür işçileri grev uygulamışlar. 1911 yılının Mart ayında üç bin reji işçisi greve gitmiş. 1913 yılı İttihatçılar için önemli bir dönemeç. Bu dönemeçte İttihatçılar doğrudan bir darbeyle iktidara el koyuyorlar. Darbenin başını Enver Bey çekiyor. Ardından Paşa olacak. Bundan böyle tüm özgürlükler kaldırılıyor ve tüm ülkede savaş şartları yaşanmaya başlanıyor. Savaş şartları Anadolu'da 19 yıl sürdürülüyor.

1908 Ağustos-Eylül-Ekim aylarındaki yaygın sayılabilecek grevlere bakılarak, nicelik ve nitelik olarak gelişmiş işçi sınıfı hareketliliği ve sınıf mücadelesinden söz edilebilir mi?

1919 yılında İstanbul'da Türkiye İşçi ve Çiftçi Fırkası kuruluyor. Bu parti, aynı yıl Berlin'de kurulan Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi'nin İstanbul'a taşınmasıdır. Aynı zamanda Berlin'de bir sayı çıkarılan Kurtuluş dergisi de İstanbul'a taşınarak yayınını sürdürüyor. Aydınlık çevresi olarak bilinen bu sol ve sosyalist hareketlilik 1925 yılına kadar sürüyor.

Dışardan gelen bir başka sol hareket daha var. Lideri Mustafa Suphi. Paris'de siyasi ilimler tahsil etmiş. İstanbul'a dönünce gazetecilik ve öğretmenlik yapmış. İttihatçılar'ın şiddet kullanarak 1913 yılında iktidara doğrudan el koymaları üzerine başlatılan muhalefet içinde yer alması nedeniyle Sinop'a sürülmüş ve buradan Rusya'ya kaçmış. 1914 yılında siyasi mülteci olarak sığındığı Çarlık Rusyası'nda Ekim 1917 Devrimi'nden sonra Moskova'ya geçerek Yeni Dünya gazetesini çıkarmış. 1918'de Moskova'da Türk Sol Sosyalistleri Birinci Kongresi'nin toplanmasına, bazı merkezlerde Türk komünist teşkilatları kurulmasına yardım etmiş. Önce Kırım'a geçmiş, Azerbaycan'da Sovyet Devrimi yapılması üzerine de Bakü'ye taşınmış: 27 Mayıs 1920. "Mustafa Suphi Bakü'ye gelince, daha önce burada oluşmuş bulunan Türkiye Komünist Fıkrası'nı dağıtarak eski İttihatçılardan temizlemiş ve yeniden kurmuştur" (Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar, 1908-1925, 3. basım, Bilgi Yayınevi, s.204). Anlaşılıyor. Bir kere İttihatçı olmaya gör. Onun ruhunda var olan darbe, yıkıp yenisini oluşturma bir kültür. 1913'deki darbeye karşı çıkan Mustafa Suphi, karşı çıktığı yöntemle parti dağıtıp yenisini oluşturuyor. 10 Eylül 1920'de Bakü'de "Birinci ve Umumi Türk Komünistleri Kongresi" toplanmış. Bu kongrede parti merkezinin Anadolu'ya taşınması kararı ile birlikte Mustafa Suphi partinin başkanı seçilmiş. Bazı kaynaklar bu

toplantıyı TKP'nin başlangıcı olarak kabul ediyor (a.g.e., s.225). Sonuç biliniyor: Mustafa Suphi, karısı ve 14 arkadaşı Sürmene açıklarında alçakça öldürülerek denize atıldılar.

Bu hareketliliklere bakarak, döneminde etkin olmuş ve etkinliğini günümüze taşımış sosyalizm mücadelesinden söz edilebilir mi?

Buradan devam edilirse şunlar söylenebilir: Kişilik, özgünlük ve özgürlüktür. Özgünlük, yalnız kendine özgü bir nitelik taşımaksa, özgürlük herhangi bir biçimde, herhangi bir koşula bağlı olmayan, hür anlamınadır. Osmanlı'da aydınlar ne özgün, ne de özgürdürler. Kendilerine özgü nitelikleri yoktur. Hep bir yerlerden esinlenirler. Özgür değillerdir. Hep bir yerlere mutlaka bağlıdırlar. Özgün ve özgür olamamanın sonucu algıladıkları hep sonuçlar olmuş, özü ise kavrayamamış ve taşıyamamışlardır. Kimi hürriyete aşık olmuş, onun ateşiyle sürgünlerde yaşamış, kimi anayasaya aşık olmuş ve onun uğrunda can vermiş. Kavranamayan öz, Sanayi Devrimi'dir. Sanayi Devrimi'nin sonuçlarıdır. Yani öz, kapitalist üretim biçiminin egemen oluşuyla birlikte buna karşıt işçi sınıfı iktidarının kuruluş teori ve pratiğinin gelişmesidir.

1845 tarihli Fransız yasalarından çevrili Zaptiye Nizamnamesi'ne bakınca iki gelişmişliği birden görmek mümkün. Birinci gelişmişlik, Fransız işçi sınıfının nitelik ve niceliğidir. İkincisi ise, Fransız burjuvazisine ilişkin. Egemen sınıf burjuvazi, egemenliğini sürdürebilmeyi, şiddeti yasa haline getirmekte görüyor. Gittiği her yere taşıyor. Taşımakla kalmıyor, geliştiriyor. Geliştirme Tatil-i Eşgal'dir, Takrir-i Sükun'dur.

Başka şeyler de taşınıyor. Paris, 1900'lü yıllarda Osmanlı aydını için çekim merkezi olmaktan çıkmış. II'inci Meşrutiyet'ten sonra Avrupa'daki merkez Almanya ve Berlin'dir. İş bulmak, öğrenim ve staj yapmak için Almanya ve Berlin Osmanlı yönetiminin tercihidir. Berlin'de bulunanlar koloni oluşturup klüp (dernek) kuruyorlar. Dünya savaşı bitiyor. Almanya ve Osmanlı birlikte savaşı kaybediyor. Almanya'da iktidar mücadelesinde sosyalist devrim girişimleri var. Bu devrimden esinlenen Avrupa'daki Osmanlı aydınları, solcu görüşler etrafında birleşiyorlar. Vedat Nedim (Tör), Etem Nejat, Mehmet Vehbi (Esendal) esinlenenlerden birkaçı. Sosyalist parti kuruyorlar ve Almanya'daki Türk işçileri arasında sendika kurulmasına önayak oluyorlar, eğitim amacıyla gece kursları düzenliyorlar. Ve ardından dergileriyle birlikte partilerini de İstanbul'a taşıyorlar. Paris'de fen ve tıp öğrenimi yapan Şefik Hüsnü de kuruluşta yer alıyor. Taşımak niyet

sorunu ise, geliştirmek güç işidir. Güç iktidar sorunudur. İktidarı hiç düşlemiyorlar.

Bugüne gelişte sonun başlangıcı I'inci Dünya Savaşı'nda Almanya ile birlikte Osmanlı'nın daha doğrusu İttihatçılar'ın yenilgisidir. Osmalı'mn yenilmesi ile imparatorluk sona yaklaşıyor. Yenilen İttihatçılar ise yeniden iktidar olmanın yolunu arıyorlar. İktidar yolunu arayanlardan 1908 ve 1913 dönemlerinde lider kadro dışında kalanlar inisiyatifi ele geçiriyorlar. İnisiyatifi ele geçirenler liderliklerini korumak için eski liderlere acımasız davranıyorlar. Dünya savaşı sonrasında oluşan yeni dünya dengeleri içinde Anadolu'da hükümran oluyorlar. Hükümranlar, İttihatçıların tüm niteliklerini taşıyorlar.

Yeni devletin kurucuları da yönlerini Batı'ya çeviriyor. Ardılları gibi. Batı'da "muasır medeniyet" var. "Muasır Medeniyet" diye tanımladıkları yeni dünya sistemi. Yeni dünya sistemi emperyalist aşamadaki kapitalist üretim biçimi. Ancak teorik olarak geliştirilen sosyalizm pratikte alan yakalamış. Bir yandan emperyalist dünyaya kafa tutarken, diğer yandan toplumsal mülkiyetin gücünü deniyorlar. Kültür yapıları bunu görmeye uygun olmayan Anadolu'daki yeni devletin kurucuları dönüp "Misak-ı Milli" sınırlarına ve bu sınırlar içinde yaşayanlara bakıyorlar. Gördükleri Osmanlı'dan kalma ümmet kitlesi. Mustafa Kemal, Mustafa Suphi'ye gönderdiği 13.9.1336 (1920) tarihli mesajda bu kitle için "... ekseriyeti rençber ve köylüden ibaret olan milletimiz..." ifadesini kullanıyor (M.Tunçay, a.g.e., s.230). Kendilerine dönünce ardılları İttihatçılar'ı hatırlamaktan kendilerini alamıyorlar. "Ne yapmalı" sorusuna "kaldığı yerden devam" karşılığını buluyorlar. İttihatçılar nerede kalmışlardı? Milli burjuvazi yaratmada. Ardıllar, komprador niteliğinde sayılabilecek Ermeniler'in tamamı ile Rumlar'ın bir bölümünü hallederek zenginliklerine el koymuşlardı. Yeniler, Rumlar'ın geri kalanlarını niteliklerine bakmaksızın Anadolu savaşı döneminde aynı akıbete uğratıyorlar. Geride ne kaldı? Ümmete dahil Kürtler. Yeni devletin yöneticilerine göre bu bir asayiş sorunudur ve bu çerçevede çözülmelidir. Çözülebilmenin yolları yetmiş yıldır uygulanıyor.

"Kaldığı yerden devam"ın örgütlenmesi İzmir İktisat Kongresi ile seslendiriliyor.

İzmir İktisat Kongresi'nin zamanlaması çok önemli. 9 Eylül 1922'de Ankara hükümetinin askerleri İzmir'e giriyor. 2 Kasım 1922'de Lozan'da Barış Görüşmeleri başlıyor. Başlatılan görüşmeler, yeni bir devletin, dünya ölçüsündeki meşruiyetini belirleyecek.

Belirleyecek devletler, kapitalist dünyanın ilk dünya savaşındaki galipleri. Yeni devletin Anadolu savaşı sürecinde Sovyetler Birliği ile yakın ilişkisi biliniyor. Kapitalist dünyanın Sovyet yanlısı yeni devlet yönetimini tanıması mümkün değil. Biliniyor. Lozan görüşmeleri kesintiye uğruyor. Hemen ardından 17 Şubat 1923'de, İzmir'de İktisat Kongresi toplanıyor. Kongre tüm dünyaya Ankara hükümetinin sadece Anadolu savaşını yöneten asker-sivil kadro olmayıp toplumun bütün kesimlerinin siyasal olduğu kadar ekonomik taleplerine de cevap verecek meşru temsilcisi olduğu mesajını vermesi gerekiyor. Bunun yanında Ankara hükümetinin Osmanlı'dan devralınan liberal ekonomi politikasını sürdüreceği ve yabancı sermayeye karşı köklü değişiklik yapmayacağı konusu var. Kongre 4 Mart 1923'de tamamlandığında bu alandaki kararlar şöyle: Ülkeye yabancı sermaye girişi ilkelere bağlanmalıdır, tekeller kaldırılmalıdır ve yabancı sermayeyi Türkler'le ortaklığa yöneltecek önlemler alınmalıdır. Mesajlar tatmin edici niteliktedir. Lozan görüşmelerinin ikincisi başlıyor ve 24 Temmuz 1923'de anlaşma imzalanıyor.

İzmir İktisat Kongresi'nin bir diğer önemi ise Anadolu savaşına başından beri sıcak bakmayan İstanbul sermayesi ile Ankara'yla ilk sıcak ilişkinin kurulacak olmasıdır. İstanbul sermayesi, İttihatçılar'ın ideolojileri doğrultusunda gelişen müslüman-Türk unsurlardır. Varlıklarının devamını Batı ile ilişkilerinin sürmesinde görmektedirler. Bunlara göre Ankara hükümeti savaş yıllarında yönünü Sovyetler'e çevirmiş görünümündedir. Bu görünümün görüntü olmaktan çıkarılması kaçınılmazdır.

İzmir İktisat Kongresi hazırlığını İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt bizzat yürütüyor. Ankara hükümetinin üzerinde titizlikle durduğu konu, kongrede tüm mesleklerin temsilidir. Onlara göre, Osmanlı'dan devralınan liberal ekonominin sürdürüleceği ülkede sınıf yoktur. Meslek grupları vardır. Bu gruplar önem sırasına göre tüccar, çiftçi, sanayici ve ameledir. Gruplar delegelerini seçiyorlar. İstanbul sermayesini 1922 yılında kurulan Milli Türk Ticaret Birliği temsil ediyor. Bu birlik Ocak 1923'de İstanbul'da kongre toplamayı planlıyor. İktisat vekili Bozkurt, birliği ikna ederek kongreyi engelliyor ve İzmir Kongresi'ne katılmalarını sağlıyor. İstanbul sermayesi, kendi mekanlarında bir başka birlik daha kuruyorlar. Birliğin adı İstanbul Umum Amele Birliği. İzmir İktisat Kongresi'ne bu birliğin delegelerini de taşıyorlar. Amele birliğinin başkanı Cumhuriyet'in ünlü yazarı Aka Gündüz. Yazar Aka Gündüz, mensubu olmadığı

gruptan kongreye katılan tek delege değil. Başkaları da var. En çarpıcı örnek Kazım Karabekir Paşa. Paşa, İzmir İktisat Kongresi'ne sanayi delegesi olarak katılıyor ve kongrenin başkanlığını üstleniyor. Karabekir Paşa, sanayi delegeliğinde tek değil. Kongreye delege olarak katılan 40 milletvekilinin çoğunluğu sanayi, diğerleri de tüccar delegesi. Ankara iktidarının milletvekillerinin ticaret ve sanayi delegesi olmasının özü, Ankara'da savaş yıllarında kurulan Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi'nin kurulmasında yatıyor. Şirketin kurucuları arasında 54 milletvekili ve 37 tüccar yer almış. Şirketin halka açık olduğu, şirket için verilen gazete ilanlarından anlaşılıyor. İlanın bir diğeri ise orduda görevli subaylara yönelik. Onların da şirkete ortak olması isteniyor (Yalçın Küçük, Türkiye Üzerine Tezler 1, Beşinci Basım, Tekin Yayınları, s.65).

Bu sonuçlara bakarak Anadolu savaşının anti-emperyalist nitelikte olduğunu söylemek mümkün mü?

Bu çalışma, ülkemizde sendikal örgütlenmeyi, yukarıdaki ön yargılarla yaklaşarak irdelemeyi amaçlıyor. Sonuçları tartışmaya açık olarak, eksikliklerin tamamlanması ve yanlışların düzeltilmesini başlangıçta kabullenmek koşuluyla.

Birinci bölüm

Soruna yaklaşım deneyimi

Birtakım verilerden hareketle doğru sonuçlara varmak mümkün mü? Örnek olsun: Bir ülkenin milli geliri içindeki sektör payları göz önüne alınarak o ülkenin üretim biçimi açısından nerede olduğu sonucuna varılabilir mi? Bir kaynakta, 1994 yılında gayri safi yurt içi hasılanın yüzde 15'inin tarımdan (katma değer olarak 603.7 trilyon), 25.8'inin sanayiden (katma değer olarak 1.039.2 trilyon) ve 59.2'sinin de hizmet sektöründen (katma değer olarak 2.383.2 trilyon) oluştuğu kayıtlı (TBMM Kararı, Yedinci Beş Yıllık '1996-2000' Kalkınma Planının Onaylandığına İlişkin karar no: 374, Karar tarihi 18.7.1995, Resmi Gazete, 25 Temmuz 1995, sayı 22354 mükerrer, s.168). Milli hasılanın dörtte birinin sanayiden oluşması, ülkemizin sanayi ülkesi olduğunun kanıtı olabilir mi?

Aynı kaynakta (s.47) çalışan nüfus içinde ücretli emeğin küçümsenemeyecek bir düzeye ulaştığı kayıtlı. Buna göre 1994 yılında sivil istihdamda 18 milyon 285 bin insan yer almış. Bu insanların 8 milyon 166 bini tarımda, 2 milyon 880 bini sanayide ve 7 milyon 239 bini ise hizmet sektöründe çalışıyor. Bu bilgiler birinci verilerle birlikte değerlendirildiğinde şöyle yorumlanabilir: Tarımdaki istihdam sivil istihdamın yüzde 44.66'sı. Bu işgücü milli gelirin ancak yüzde 15'ini oluşturabiliyor. Değerlendirmede verimliliğin çok düşük olduğunu söylemek gerekiyor. Değerlendirmeye, tarımda kapitalist üretim araçlarının gerektiği kadar girmediği eklenebilir. Aktarılan kaynakta tarım sektöründe çalışanların yüzde 60'ının ücretsiz aile işçileri olduğu kaydı yer alıyor (s.43). Bu yargı, tarım alanlarının özel mülkiyetinin parça büyüklükleri, tarımda kullanılan makinelerin sayısı ve gübre gibi diğer girdilerle de desteklenerek güçlendirilebilir.

İkinci sektör sanayi, istihdamın yüzde 15.75'ini kapsıyor ve milli

değerin yüzde 25.8'ini üretiyor. Verimlilik konusunda ne söylenebilir? Olumlu ya da olumsuz anlamda? Burada durmak gerekiyor. Şu nedenle: İstihdam konusunda çok önemli aykırılık yok. Güvenilebilir ölçekte. Yani sanayi sektöründe belirtilen sayıda işgücünün istihdam edildiği kabul edilebilir. Ama üretilen katma değer açısından kuşku var. Kuşku hayalilerden kaynaklanıyor. Hayalilerin başında ihracat geliyor. Ülkemizde hayalinin mucidi Demirel ailesinden: Yeğen Yahya Demirel. Yeğenin açtığı yoldan geçiş sürdürülüyor. Sürdürülüyor olmasının en önemli nedeni, kayıt-dışı ekonomi. Ülkemizde kayıt-dışı ekonominin kayıtlı ekonominin birkaç katı olduğu varsayılıyor. İşte bu kayıt- dışı ekonomi ile elde edilenlerin, bir anlamda kara paranın, aklanmasında hayaliler kaçınılmaz oluyor. Kayıt-dışı ekonomi vergisiz, kuralsız ve kolay para kazanmaksa, hükümet edenler, bu alanda yasal düzenlemeler de yapabiliyorlar. Bu düzenlemeye en çarpıcı örnek KDV iadesi. Özal döneminin bu harika buluşu, üretimsiz sanayinin hammaddesi niteliğine bürünmüştür. Bu hammadde ile "üretim yapılmış", olmayan ürünler ihraç edilerek karşılığında hem vergi iadesi alınmış, hem de kara para aklanarak yurda sokulmuştur.

Hizmet sektörünü nasıl değerlendirmeli? İstihdamın yüzde 39.59'unu kullanarak katma değerin yüzde 59.2'sini yaratmış. Bacasız sanayi adı verilen turizmin de yer aldığı ve inşaat, ulaşım, ticaret ve mali müesseselerden oluşan bu söktörde verimlilik oranı, önceki iki sektöre göre daha yüksek. Bu verimliliği emeğin verimliliği olarak değerlendirmek mümkün mü?

Kapitalist üretim biçiminde eksik istihdam kavramı var. Üretim kapasitesi ile ilgili. Ama oranlı değil. Eksik istihdamda, kapasitenin gereği kadar ücretli emek istihdam etmemesi söz konusu. Ancak eksik istihdamın oranı, üretimin aynı oranda gerilemesini getirmiyor. Bazı durumlarda üretim gerilemek bir yana artabiliyor. Üstelik eksik istihdamın işsizlikle de doğrudan ilişkisi yok gibi. Örnek olsun: 1993 yılında eksik istihdam 1 milyon 383 bin. İşsiz ise 1 milyon 530 bin (TBMM..., s.47). Bir yıl sonra 1994'de eksik istihdam 521 bin artarak bir milyon 909 bine ulaşıyor. İşsiz sayısı ise 521 bin artarak 2 milyon 139 bine dayanıyor. Bu gerilemelerin işsizlik bazında sektörlere yansımaları şöyle: Tarımda 231 bin, sanayide 36 bin ve hizmet sektöründe 150 bin işçi işsiz kalıyor. Toplam 417 bin. Kayıtlardaki artan işsiz sayısı 521 bin. Bu durumda 192 bin kişinin ücretli emek piyasasına girdiği ve işsiz olarak kayda geçtiği anlaşılıyor.

Bu verilerin ışığında bu ülke, üretim ilişkileri açısından nasıl nitelenebilir? Bunun irdelemesine geçmeden önce sınıf örgütlenmesine bakmakta yarar var. Bakış sadece nicel nitelikte olacak.

SSK kayıtlarına göre 1994 yılında 4 milyon 202 bin 616 sigortalı işçi var (Sosyal Sigortalar Kurumu 1994 İstatistik Yıllığı, Yayın No 572). Tarım sigortasından yararlananların sayısı 212 bin 995. Bu sigorta kolu, bir anlamda isteğe bağlı sigortalılık. Tarımda çalışanlardan uygar olup biraz da parasal açıdan rahat olanların ihtiyari olarak dahil oldukları sigorta kolu. Yasanın çıkarılış amacı, tarımda çalışan ve iş kanununa tabi olmadığı için sigortalı olmayanları kapsama almak değil. Bu nedenle bu bölümde belirtilen sigortalıların tarım işkolunda çalışanlar açısından değerlendirilmesi yapılamıyor. Aynı kaynakta TC Emekli Sandığı'na tabi olarak çalışanların sayısı 1 milyon 896 bin, Bağ-Kur kayıtlılarının sayısı ise 2 milyon 700 bin 398. Bağ-Kur kayıtlılarının kendi hesabına çalışanlar olduğunu belirtmek gerekiyor. Bu kapsama küçük esnaf ve zanaatkarlarla tarımda işçi çalıştıran küçük üreticiler giriyor. Toplamın 1 milyon 921 bin 851'i küçük esnaf ve zanaatkar, 778 bin 547'si ise tarımcı.

SSK kayıtları ile TBMM kayıtları arasında tutarsızlık var. İkinci kaynakta tarım dışındaki sanayi ve hizmet sektöründe 10 milyon 139 bin ücretli emek var. SSK kayıtlarında ise tarım dışında Emekli Sandığı dahil (memur statüsü) 6 milyon 98 bin 616 kayıtlı ücretli var. Kayıtlı olmayan kişi sayısı 4 milyon 70 bin 384. Bunlara "kaçak işçi" deniliyor. Kaçak oluşları, kayda geçirilmeyişlerinden kaynaklanıyor. Anlaşılan o ki, kayda geçmeyen sadece ekonominin gelir bölümleri değil. Çalışanlar da kayda geçmiyor. Burada başka kayıtlara bakma gereği var. Bakılacak kayıt örgütlülükle ilgili.

Bir kaynakta 1994 yılında sendikalı işçi sayısının 1 milyon 161 bin 304 olduğu kayıtlı (Petrol-İş 93-94, Petrol-iş Yayın-36). Bu bilgilere göre sendikalı işçilerin 807 bin 893'ü kamuda 353 bin 411'i özel sektörde çalışıyor. Bu bilgiyi SSK kayıtlarıyla birkaç yönden karşılaştırmak gerekiyor. 1993 kayıtlarına göre 3 milyon 976 bin 202 sigortalıdan 1 milyon 76 bin 722'si kamu işyerlerinde, 2 milyon 849 bin 480'i özel işyerilerinde çalışıyor. Yukarıda sözü edilen kaçaklar özel sektör işçi sayısına eklenmeli. Çünkü kamuda kaçak işçi, yani kayda geçirilmeyen işçi yok. Ancak sendikasız işçi olduğu anlaşılıyor. Kamuda yaklaşık 250 bin işçi sendikasız. Bunlar mevsimlik ya da geçici işçi olabilir. Ya özeldeki sendikasızlar? Sigortalı işçilerin ikibuçuk milyonu sendikasız. Kaçak işçiler de bu sayıya eklenince 6-7 milyon

işçinin sendikasız, yani örgütsüz olduğu ortaya çıkıyor.

Bu verilerden hareketle ülkemizde sendikalılaşma oranının çok düşük düzeyde olduğu söylenebilir. Ancak bu yargı gerçek durumu açıklamaya yetmiyor. Yani örgütlenmede durum daha geri. Geriliği anlatabilmek için sendikalı olanların büyük bölümünün zorunlu sendikalı olduğunun bilinmesinde yarar var. Bu durum, sonuçtur. Sonuç için birden fazla neden sıralanabilir. Ancak hepsini tek başlıkta toplamak mümkün. Şöyle de söylenebilir: Ülkenin ekonomik yapısı bu sonucu doğurmuştur. Böyle olduğuna ilişkin bir kaynakta şu veriler var: 1993 yılında SSK'ya kayıtlı 610 bin 129 işyeri var. Bu işyerlerinden 295 bin 10'u 1, 276 bin 151'i 2-9 işçi çalıştırıyor. 10-24 işçi çalıştıran işyeri sayısı 21 bin 31 ve 25-49 işçi çalıştıran işyeri sayısı ise 9 bin 317. Bu dört grup işyerinde çalışan işçilerin toplamı 2 milyon 318 bin 276. Açık olarak söylemek gerekirse, bu işçilerin sendikalılaşması mümkün değil. Geriye kalan sigortalı sayısı 1 milyon 657 bin 926. Bunlar 50'den fazla işçi istihdam eden işyerlerinde çalışıyorlar. Bu işyerlerinde örgütlenme şansı teorik olarak yüksek. 50-99 işçi çalıştıran işyerleri de dışarıda bırakılırsa rakamlar daha da artar (4 bin 540 işyerinde toplam 350 bin işçi çalışıyor). 100'den fazla işçi istihdam edilen işyerlerinin çoğunluğunun kamu işyeri olduğunu hatırlamak gerekiyor. Kaynaktaki bilgiye göre kamu işyeri sayısı 25 bin 473. Özel sektör işyeri sayısı ise 584 bin 656 (SSK Faaliyet Raporu 1993, s.13-14).

Yukarıda sözü edilen zorunlu sendikalılığı açmak gerekiyor. Zorunlu sendikalılık kamu işyerlerinde çalışan işçilerin işe başlarken sendikalı olma zorunluluğundan kaynaklı. Bu noktada söylenmesi gereken sendikaların niteliğini ortaya çıkarıyor: Sendikalar da birer kamu kuruluşlarıdır. Hukuken değil. Hem fiilen hem de işleyiş olarak. Fiili olarak neredeyse bir kamu kuruluşu oluşturulurken hemen sendikası da oluşturulmuş durumda. Bu kural 1950'den sonra kurulan kamu işyerleri için bire bir örneklidir. 11 Şubat 1950'de Karayolları Genel Müdürlüğü kuruluyor. 1952 yılında Diyarbakır'da Türkiye Karayolları ve Bayındırlık İşçileri Sendikası örgütleniyor. 1953 yılında İzmir ve Samsun, 1954'de Ankara, Mersin, Kayseri ve Eskişehir, 1955'de Van'da Yol-İş sendikaları kuruluyor. 9 Eylül 1963'de Yol-İş Federasyonu oluşturuluyor. Karayolları bölgelerindeki yerel sendikaların kuruluşu 1966 yılına kadar sürüyor. Karayolları Genel Müdürlüğü'nün gelişimiyle uyum içinde. 1964'de Köy İşleri Bakanlığı, 1965'de ise Köy Yol Su Elektrik (YSE). 1967'de Köy YSE-İş

Sendikası. Örnekler çoğaltılabilir. Demiryollarındaki durum ise farklı. Farklılık demiryollarının cumhuriyetle yaşıt olmasında. Bu alandaki ilk sendika 19 Kasım 1948'de Eskişehir'de kurulmuş. 12 Aralık 1952'de ise beş demiryolu sendikası federasyonda birleşmiş. Sendikalar işleyişlerinde yöntem olarak kurumlarını örnek alıyorlar: Amir-memur ilişkisi.

Zorunlu sendikalılığın ikiyüzden fazla işçi çalıştıran özel kesim işyerleri için de geçerli olduğunu söylemek mümkün. Bu işyerlerinde işçilerin örgütlenebilirlik ihtimali güçlü. Bu nedenle işverenler önceden, kurum olduğunu kanıtlamış bir sendikanın işyerinde yetkili olmasını arzuluyorlar. İşkollarında önceden kurulu olanı varsa tercih ediliyor. Yoksa hemen yeni sendika kuruluyor.

İşsizlik... İşsizlik ekonomik yapının doğal sonucu. Çeşitli kaynaklardaki kayıtlı işsiz sayısı hiçbir zaman gerçeği yansıtmıyor. Bunlar sadece kayda geçmiş işsizler. Düşük ücretle ve sigortasız çalışan milyonlarca gizli işsiz var. Bunlar, çalışma şartları biraz daha iyi; ya da ücreti biraz fazla yeni iş bulunca derhal iş değiştiriyorlar. Bu kadar değil. Kırsal kesimden göçüp kentlerin varoşlarını dolduran ve işportacılıkla iştigal eden binlerce potansiyel işsiz var. Bu kadar da değil. Ne demekse, kayıtlarda 'kendi hesabına çalışan' deniliyor, açıklamasında 'yanında işçi çalıştırmayan müteşebbis' tanımı veriliyor. 1993 kayıtlarına göre 3 milyon 163 bin (DİE yayınları). Kırsal kesimde bunun yerine 'aile işletmesi' geçiyor. Aynı kaynakta bunların sayısı 5 milyon 276 bin. Bunların hemen tamamı potansiyel işsiz.

Ekonomik yapının bir diğer doğallığı, mevzuat dediğimiz yasal düzenlemelerde var. Konumuz açısından bunlar İş Kanunu, Sosyal Sigortalar Kanunu, Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunları. Osmanlı'da Tatil-i Eşgal'le başlayan çalışma hayatını ilgilendiren yasal düzenlemeler Anadolu savaşı yıllarında Ereğili kömür işçileri için düzenlenenlerle sürdürülmüş. Cumhuriyet döneminde ise İş Kanunu ilk düzenleme.

Mevzuat hazretleri

Devinim, durağan bir noktaya göre devinmekte olan bir nesnenin durumunu tanımlıyor. Aslında durağan bir nokta yok. Yok da durağan görünümünde olma söz konusu. Neye göre durağan görünümünde? Devinmekte olan nesneye göre. Evrim, ağır ağır kendiliğinden değişimi anlatıyorsa, devinim bu sürekli değişim midir? Dünya üzerinde yaşayanlar dünyanın kendi etrafındaki devinimini, yani kendi ek-

seninde dönüşünü farkedebiliyor mu? Mümkün değil. Mümkün olmayan bu farketmeme, en küçük nesnelerdeki devinimin de farkedilmemesi anlamını taşıyor. Farkedilemeyenler tanımlanabiliyor. Tanımlananların kuralları belirlenebiliyor. Belirlenen kurallar toplumsal olaylara da yansıyor ve uygulanabiliyor. Toplumsal olayların evrim ve devinimle yakın ilişkisi var kuşkusuz.

1866'da Fransa'da 4 milyon 800 bin işçi var. Ülkenin nüfusu 37 milyon. 1847-1850 döneminde yaşanan tarımsal bunalım, kentlere göçü hızlandırmış. En çok göç alan bölgeler doğal olarak sanayi bölgeleri. Paris'de yaşayan 1 milyon 850 bin insanın 442 bini işçi. Tüm sanayi bölgelerinde grevler yaşanıyor. Yaşananlar, mevzuata aykırı. Başka bir söylemle, grevler yasalarla düzenlenmemiş. Bu nedenle yasalara aykırı. "Koalisyon hakkı" yani grev, Fransa'da 1864'de kurallara bağlanarak bu konudaki mevzuatı oluşturuyor.

Bu toplumsal olayda önce devinim ve evrim var. Ardından eylemlilik. Devinim ve evrim eylemlilikse eylemlilik bir anlamda toplumsal mutabakatı gerçekleştiriyor ve mevzuat doğuyor. Devinim ve evrim olmasa, mevzuat durağanlığını sürdürecek. Mümkün değil. Yeni toplumsal mutabakatın kurallarını güçlü olan taraf kendi çıkarına göre geliştirerek değiştirecek. Burada durağanlık söz konusu değil. Şu ya da bu yana değişim var. Değişim güçlü olandan yana. Bir o yana, bir bu yana olabiliyor. Konumuz gereği taraflar sermaye sınıfı ile işçi sınıfı.

Sermaye sınıfının gücü üretim araçlarına sahip olmasında. İşçilerin gücü ise üretimden kaynaklı. Dayanakları farklı iki aykırı güç, birbirini tamamlayan devinim içinde. Aynı zamanda aralarında çözümsüz çelişki var. Çözümsüz çelişki kaçınılmaz çatışmayı hep gündemde tutuyor. Birinin diğerine üstünlüğünü belirleyen kendi öz güçleri ve örgütlülüklerinin düzeyi yanında yan etkenler var. Bazen birinin diğerine üstünlüğünü bu yan etkenler belirliyor. Yan etkenler üretim sektörünün kendi özelliğinden, ülkenin şartlarından ya da dünya şartlarından kaynaklı olabiliyor. Basit değil, karmaşık. Ama karmaşıklığın belirli ya da belirsiz süreçlerde dengelendiği görülüyor. Her dengede kuralların yeniden belirlenmesi mümkün oluyor. Mümkün olan dengede her zaman bir taraf kazançlı çıkıyor. Ve kayda geçiyor. Yeni kural oluyor. Kurallara uyuluyor ama mutlak değil. Değişmesi bir anlamda denge ve güçlenme ya da güç yitirme, ya da yan faktörlerdeki gelişmeye ve gelişmenin yaratabileceği değişikliğe endeksli denilebilir. Bu gelişim ve değişim her yerde aynı ölçüde ve

ölçekte geçerli değil. Geçerli olmayışı üretim biçiminin, yani kapitalizmin özünden kaynaklı.

Grev ve sendika söz konusu olunca Fransa'dan örnek verildi. Rastlantı değil. İlk örnek İngiltere'den verilebilirdi. Belki de verilmeliydi. Verilebilirliği var. Bu da rastlantı değil. Daha sonra diğer Avrupa ülkeleri de örnek oluşturabilir. Neden? Çünkü, grev ve sendika, gelişen bir üretim biçiminin ürünü. Üretim biçimi kapitalizm. Feodal üretim biçiminin bağrında yüzyıllardır gelişen yeni üretim biçimi, Sanayi Devrimi denilen atılım ile önce İngiltere'de, sonra da Fransa'da şekillendi. Kapitalizm özünde sermaye ve emek çelişkisini taşıyor. Grev ve sendika bu çelişkinin ürünü. Sadece bu kadar da değil. Devinim ve evrimin zaman içinde devrime ulaşması söz konusu. Devrim bir dönüşüm. Dönüşümü sağlayan irade. İradenin hülyası, evrimi aşıyor. Daha ötelerdeki bir zamanı, o zamandaki gelişimi önümüze koyuyor. Bu sıçrama, düzeni ve düzendeki yaşamı alt-üst ediyor. Ve bu alt-üst oluşla birlikte yeni mevzuatlar gündeme geliyor. Bu bir döngüdür. Ama kısır değildir. Gelişken ve değişkendir.

Her gelişkenlik değişkenliğini taşımıyor. Ya da değişkenliği sağlayan gelişkenliğin kendisi olmuyor. Bunun sırrı kapitalist üretim biçiminin içinde saklı. Saklı değil aslında. Bakıp da göremeyenler için saklının ötesinde giz. Nedir bakıp da görülemeyen? Bakıp da görülemeyenin bir yanında kapitalist üretim biçiminin yerel olmayıp bir dünya sistemi olması var. Diğer yanında ise yine sistemin özünden kaynaklı bir gerçek var. Gerçek şöyle formüle edilebilir: Önce eşitsiz gelişme yasasından söz etmek gerekiyor.

Devinim, evrim ve devrim. Gelişmeyi değişik biçimlerde ama mutlak olarak açıklıyorlar. Ya eşitsiz gelişme? Aslında eşitsiz gelişme de sistemin içinde var. Sistemden kastedilen kapitalist üretim biçimi. Eşitsiz gelişme, hem sistemi hem de dünyayı açıklamada yardımcı oluyor. Ancak bu konuda geniş kaynak olduğunu söylemek mümkün değil.

Önce, eşitsiz gelişmenin, kapitalist gelişimin iç dinamiği olduğunu söylemek gerekiyor. Pamuklu dokumadan örnek verilebilir. Pamuklu dokumada gelişimin, ana ekseni oluşturduğunu söylemek aynı anlamda. Dokuma insanlığın en eski üretimi. Örtünmeyi giyinmeye, giyinmeyi süslenmeye dönüştüren üretim. Süslenme günümüzde giyim anlamında modaya yönlenmiş durumda. Dokumanın iki temel hammaddesi var: Yün ve ipek. Yün, Batı'da koyunculuğun ürünü. İpek, Doğu'nun gizemi. Batı, örnek olsun İngiltere, daha çok yün için daha

çok koyun beslemek amacında. Bu amaca uygun olarak daha çok otlağa gereksinim duyuyor. Daha çok otlak için tarım ilişkilerini bozmayı göze alıyor ve toprağa bağlı insanları topraktan kovuyor. Kovulan insanlar toprağa bağımlı olmaktan kurtulup serbestleşiyorlar. Serbestleşen aslında emektir. Bu insanları ücretli emeğin ilk temsilcileri saymak mümkün. Doğu'nun ipek gizi ise, ipekli kumaşların başka ürünlerle, özellikle baharatla birlikte üretilen yörelerden temini dışında çözüm için ilginç olmuyor. İpek, Batı'da gizini koruyor. İpekli dokumalar ise kullanımda. Kullanım alanı sınırlı olmakla birlikte yoğun talepli. Yoğun talep egemen güçlerden ve zenginleşen kesimlerden geliyor. Ya pamuk? Pamuk hem dokuma ürünü, pamuklu dokuma, hem de pamuk ipliği olarak doğudan batıya, öncelikle İngiltere'ye göçüyor. Göçen pamuk ipliği dokuma sanayiinde atılımı getiriyor. Atılım eşitsiz gelişmede üretim sektöründen birini yüceltiyor. Yücelen pamuklu dokuma. Pamuklu dokuma iç tüketimde yünlü tekstili geride bırakıyor. Pamuklu dokumadaki gelişim, bu alandaki teknolojinin gelişmesi demektir. Dokuma sektöründe iki departman var. Birincisi eğirme, ikincisi dokuma. İster yün olsun ister pamuk bu iki departman geçerli. Sanayi Devrimi bir anlamda dokuma sanayiinde gerçekleşiyor. Eşitsiz gelişmenin iç dinamik olması bu noktada. Şöyle: Hammadde yün ya da pamuk. Bu hammaddenin dokuma öncesinde dokumaya uygun iplik haline gelmesi gerekli. Yani eğirilerek iplik haline gelmesi. Eğirme sanayiinde oluşan gelişme bu alandaki üretimi hızlandırıyor. Hızlanma maliyetin ucuzlaması anlamını da içeriyor. Eğirmeden sonraki aşama olan dokumanın bu hıza ulaşabilmesi yeni maliyet eksilmesini, daha açık anlamda kârlılığı getirecek. İşte iç dinamik. Önce birinde, ardından diğerinde teknolojik gelişmeler ve artı değerin yükselmesi. Yani maliyetin azalarak kârlılığın yükselmesi. Bu aynı zamanda daha çok kârı, daha çok kâr, daha çok sermaye birikimini, daha çok sermaye birikimi yeniden daha çok teknolojik gelişmeyi... ve bunun gibi döngü. Ama görüldüğü gibi hiç de kısır değil döngü. Hep üretken ve hep biriktirici ve geliştirici. Birikme sermayede, gelişme teknolojide sürüp gidecek. Sürüp giderken eşitsiz gelişmesini sektörlerden coğrafyalara yani ülkelere taşıyacak. Ülkelerin bölgeleri de eşitsiz gelişimden nasibini alacak. Ülke bazında en ilginç görünüm günümüz İtalyası'nda. Geçtiğimiz günlerde (1996 ikinci yarısı) Kuzey İtalya, Güney'den bağımsızlığını ilan etti. Bu bağımsızlık uluslararası nitelikte bir ülkenin bölünmesi değil. Ama ülke gerçeğinde bir olgu. Olgu, Kuzey'in gelişmişliğine

karşın Güney'in geri kalmışlığı.

Ekonomide kaynakların kıtlığı söz konusu. Kıt olabilir. Aşılamaz mı? Aşılabilir. Aşmanın ilk denemesine yukarıda değinildi. Otlakların genişletilmesiyle yün kaynağı çoğaltılabilir. Ya Doğu'dan pamuk ipliği ve gerekirse pamuk alımı ile kıtlık giderilebilir mi? Çözüm bu kadar mı? Elbette değil. Üretim için yeni alan. Pamuk üretimi için ABD alan oluyor. Bugünkü ABD'nin güneyinde pamuk üretimi İngiltere'deki pamuklu sanayinin hammadde ihtiyacını karşılıyor. Bu coğrafyada Afrika'dan taşınan köle işgücü, ucuz emekle ucuz hammadde üretimini gerçekleştiriyor. Uzun yıllar. Bu olgu ABD'de eşitsiz gelişmeyi, eşitsiz gelişme de iç savaşı, Kuzey-Güney savaşını doğuracaktır. Pamuk artık İngiliz sanayii için olmazsa olmaz bir hammaddedir, dokuma sanayinin hammadde kaynağıdır. ABD'de iç savaş, 19'uncu yüzyılın ikinci yarısında pamuk üretimi için yeni alan aramayı gündeme getiriyor. Arayan buluyor. Bulunanlar arasında Osmanlı'nın coğrafyası da var. Mısır ve Anadolu'nun Akdeniz bölgesi ile Ege bölgesi seçilen ve kullanılan alanlar içinde yer alıyor.

Eşitsiz gelişmenin bir diğer ve en önemli sonucu ise, kapitalist üretim biçiminin dünya sistemi olmasıyla sıkı bağ içinde. Bu bağ, kapitalizmin emperyalist aşamaya ulaşmasından sonraki evrelerinde, metropol kapitalist-emperyalist ülkeler dışında dünyanın hiçbir ülkesinde kapitalist üretim biçiminin doğal gelişim göstermemesi. Şöyle de söylenebilir: Bağımlılık. Nedir bağımlılık? Bağımlılık tabi olmaktır. Tabi olmak, istenildiği yere gitmek, istenildiği ölçüde gelişmeyi kabullenmek demektir. Üstelik bu özelliğin coğrafi üstünlük olmak gibi seçeneği de yoktur. Bağımlılığı kabul etmeme gibi bir politikaya yönelme durumunda, kabul etmeyen siyasal kadronun iktidarı kaybetmesi söz konusu. Siyasal iktidarı kaybetme çoğu kez içsel darbe olsa da, dışsal bağı hep söz konusu. Gizli ya da açık. Konuya devam için açıklayıcı özet verilebilir:

* Bugün, Sanayi Devrimi'nden sonraki gelişmeler sonucu sanayileşmiş olduğu kabul edilen 19 ülke bulunmakta. Bunlardan yedisi, zenginler klübünü oluşturuyor. Uzakdoğu'da Japonya, Amerika Kıtası'nda ABD ve Kanada ile Kıta Avrupası'nda dört ülke: İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya. Yedilerin dışındaki oniki ülkenin ikisi Avustralya ve Yeni Zelanda. Diğer on ülke yine Kıta Avrupası'nda. Dünyanın diğer ülkeleri ne durumda? Dünya Bankası, 1976 yılında bunun karşılığını şöyle sınıflandırıyor:

* Azgelirli kalkınmakta olan ülkeler: Dünya nüfusunun yüzde

35'ini oluşturuyorlar. Sayıları 45 olan bu ülkelerde GSMH 80-410 dolar.

* Orta gelirli kalkınmakta olan ülkeler: 40 ülkeyi kapsıyor ve birey başına GSMH 410-2.590 dolar.

En yoksul ülkelerin oluşturduğu bu iki küme 1976 yılında dünya nüfusunun yüzde 49'unu barındırıyor. Bu ülkelerde gelir dağılımının çok adaletsiz olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle kişi başına ortalama gelir önemli görülmemeli.

* Sınıflandırmanın üçüncü sırasında petrol ülkeleri yer alıyor. Nüfusları göreli olarak az olan bu ülkeler enerji kaynakları itibariyile sistem için önem arzediyorlar. Birey başına GSMH oldukça yüksek: 2.620-14.480 dolar. Gelir dağılımındaki adaletsizliğin bu ülkelerde daha da belirgin olduğunu kaydetmekte yarar var.

* Dördüncü bölümü 'Planlı Ekonomi Ülkeleri' oluşturuyor. Anlaşılacağı gibi bu ülkeler Sosyalist Sistem'in içinde yer alan Doğu Avrupa ülkeleri ve Rusya. (İ.Akalın, Sendikal Kavramlar, Öteki Yayınevi, s.15)

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Dünya Bankası yeni bir sınıflandırma yaptı mı bilmiyorum. İçeriği pek anlaşılır olmayan "serbest ekonomi"ye dahil edilen kaç ülke var, doğrusu belli değil. Belli olan halen sistemin üç merkezli olduğu. Birinci merkez ABD ise, önem sırasına göre ikincisi Avrupa, üçüncüsü de Japonya'dır. Bu formülasyonda "Avrupa Merkez" bir aykırılık gibi görülebilir. Oysa aykırı değil. İngiltere, Almanya, Fransa ve diğerleri, ekonomik ve politik anlamda tek olma, Avrupa Merkez olma yolunda büyük yol katettiler. Bu ülkelerin yarattığı Amerika Birleşik Devletleri gibi şimdilerde Avrupa Birleşik Devletleri doğdu. Bu oluşum, sistemin, yani kaptalist üretim biçiminin bir dünya sistemi oluşunun doğal sonucu. Bu sonuca ulaşılırken insanlık tarihi iki dünya, ya da paylaşım savaşı ile ikincisinin sonunda onyıllarca süren soğuk savaş dönemi yaşamak zorunda kaldı. Savaşlar, sistemin kaçınılmaz sonuçlarıdır. Sistemin savaşlarla beslendiğini söylemek yanlış olmuyor. Sistem, iki dünya savaşından sonra, bölgesel savaşlar taktiği geliştirmiş ve uygulamasını hâlâ sürdürmektedir. Kore savaşı bitmiş, Vietnam başlatılmış. Ortadoğu'da başlatılan ise bitmek bilmeden yükselip alçalmakta. Kafkasya ve Balkanlar'daki savaşları da eklemek gerekiyor.

Üç temel merkezli günümüz dünyasını daha gerçekçi değerlendirmek açısından şöyle bir sınıflandırma uygun düşüyor. Gruplandırma, incelendiği dönemin (1929) özelliğini yansıtmakla bir-

likte günümüz için de geçerli olduğunu düşünüyorum. (İlhan Tekeli-Selim İlkin, 1929 Dünya Bunranında Türkiye'nin İktsadi Politikı Arayışları, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara 1983, s. 5)

Birinci Grup: Bu grupta sistemin merkezini oluşturan ülkeler yer alıyor. Bu ülkelerin en yüksek teknoloji ve ücret uygulanıyor. Bunun sonucu olarak bu ülkeler ticarette sattığından daha yüksek değer yaratması sağlanıyor. Dünya ölçeğinde sistemin tümünü kontrol eden merkez ülkelerde liderlik el değiştirebiliyor. 1980'lerden itibaren liderlik İngiltere'den ABD'ye geçiyor. Liderliğin kullanım alanı dünya coğrafyasında ayrıca belirleniyor. Bu anlamda ülkemiz, 1946'dan sonra İngiltere'den ABD'ye geçen ülkelerin başında yer alıyor.

İkinci Grup: Merkez ülkeler ölçüsünde olmasa bile oldukça yüksek teknoloji ve ücret seviyesine sahipler. Ancak, merkez ülkelerin kontrolü altındalar. Merkezle çevre (üçüncü grup) arasında olmaları nedeniyle "orta ülkeler" diye adlandırılıyorlar. Çevre ülkeler üzerinde kontrol kurabilen bu ülkeler arasında Japonya dışında Çekoslovakya, Polonya gibi Doğu Avrupa ülkeleri ile İtalya ve Güney Afrika sayılıyor.

Üçüncü Grup: Dış çevre olarak adlandırılan bu ülkelerde teknoloji ve ücret düşüklüğü en önemli karakteri oluşturuyor. Hammadde ve tarım ürünleri satışı da karakterin bir parçası. Bu ülkeler ekonomik bakımdan büyük ölçüde diğer gruptaki ülkelerin etki ve kontrolü altında.

1920'lerden günümüze gelebilmek için kaynaktan uzunca bir aktarma yapmam gerekiyor: *"Dış çevrelerdeki ülkeler de bütünüyle homojen bir grup oluşturmazlar. Bunların aralarında Türkiye'nin de bulunduğu bir bölümü ulusal kurtuluş savaşı vermiş, ekonomik olarak bağımsızlığını sağlayamamış olsa bile siyasal bir bağımsızlığa kavuşmuştur. Diğerleri ise hâlâ sömürge statüsündedirler. Çevredeki sömürge statüsünde bulunan bu yerlerin siyasal bağımsızlıklarını sağlamaları için İkinci Dünya Savaşı'nın geçmesi gerekecektir"* (a.g.e., s.6).

Türkiye'nin siyasal bağımsızlığa kavuşmuş olduğu teorik olarak kabul edilebilir. "Ekonomik bağımsızlık"la beslenmeyen siyasal bağımsızlığın önemli olmayacağı ise esastır. Kaldı ki, sömürge ülkelerin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sömürge statüsünden siyasal bağımsızlığa geçmiş olmaları da sonucu değiştirmiyor. Sistemde bağımlılık mutlak. Asıl bağımlılık ekonomide. Bu nedenle

sonuç değişmiyor. İster sömürge ol, isterse siyasal bağımsız görünümde bir devlet. Ünvanında "cumhuriyet" de olsa. Çünkü "cumhuriyet" demekle cumhuriyet kurulmuş olmuyor. Her kuruluşun bir kültürü var. Kültür on yılların, bazen de yüz yılların ürünü. Kolay oluşmuyor ve yeşermiyor.

Sınıflandırma ya da grup günümüze ulaşırken değişmeyen sonuçta yine üç grupta varlığını sürdürüyor. Birinci gruba Dünya Bankası'nın 1976 değerlendirmesindeki yedi devi koyup geri kalan on iki ülkeyi de "orta ülke" olarak tanımlamak yanlış değil. Türkiye'nin de içinde bulunduğu dünyanın diğer ülkeleri, "dış çevre" ülkeleridir. Yenilerde olusturulan ve ülkemizin de içinde yer aldığı D-20, bu tanımı değistirmiyor. Bu tanım konumuz açısından önemli. Şöyle de söylenebilir: Kalkınma sanayileşmekse, kalkınma yani sanayileşme merkez ülkelerin tekelindedir. Merkez ülkelerin dışındakiler, egemenliği altındaki merkezin, ya da anlaşmaları durumunda merkezlerin çıkarları doğrultusunda gelişmişliklerini belirli düzeye getirebilirler. Orta ülkeler değişken olabilir. Ama genel kuralı değiştirici nitelikleri yok. Belirli düzeye getirebilmeye "demokrasi" de dahil. Demokrasi öyle, siyasal iktidarların iradi konumları içinde yer alamıyor. Ya da kitlelerin istekleri yeterli olmuyor. Bağımlılık sınırları içinde. Bağımlı olmanın sınırları ile gelişkinliği değişken. Bir anlamda daraltılıp genişletilebiliyor. Daraltma ve genişletme, ülkenin iç dinamiklerinden çok dünya konjonktürü ile yakından ilişkili.

Bağımlılık, ekonomik gelişmeyi ve siyasal yapının demokratik sınırını belirlemekle kalmıyor, sınıfların gelişmesini de etkiliyor. Hem nicel, hem de nitel. 1927'de ülkemizin nüfusu 13 milyon 648 bin. On sekiz yılda 5 milyon 142 bin artışla 1945 yılında 18 milyon 790 bine ulaşıyor. Bu dönemde kır nüfusu 4 milyon 397 bin artmış. 10 milyon 343 binden 14 milyon 740 bine ulaşmış. Ya kent nüfusu? Sadece 740 bin artmış. (3 milyon 305 binden 4 milyon 45 bine) Şöyle söylenebilir: Cumhuriyet'te 1945 yılına kadar kırdan kente göç olmamıştır. Bunun anlamı nedir? Çok açık. Cumhuriyet tarım ülkesidir. Tarım ülkesi olmanın ötesinde toprağa bağlılık geçerlidir. Açıklık için bu yeterli değil. Açıklık için ülke yönetiminden de söz etmek gerekir. Ülkeyi yönetenler cumhurun, yani halkın temsilcisi değildir. Kırsal alandaki cumhur, yani halk, kırsalda halinden memnun ve rahat olduğu için değil, kente göçmek neredeyse yasak olduğu için bağlı hissettiği ve kendisini besleyemeyen toprağı terk edememekte ve orada oturmaktadır. Nicelik olarak verilen bilgiler aynı zamanda niteliği de yansıtı-

yor. Kırsal kesimde yaşayanların sınıfsal yapıları nedir? Fiili olarak toprağa bağlı köylülük.

Ya kenttekiler? Kentte oturanların tümünün hayatından memnun olduğu da söylenemez. Gerçek anlamda tümünün kentli olduğu da söylenemez. Hayatından memnun olanların sayısı bilinmemekle birlikte şunlar sıralanabilir: Tüccar ve eşraf, yönetim kademesinde bulunanlar, subaylar dahil memurlar ile kamu iktisadi kuruluşlarında çalışan işçiler. Evet işçiler. Kentlerin diğer sakinleri? Küçük esnaf ve ameleler. Bunların hiçbiri klasik anlamdaki sınıf tanımlarından birisine tam anlamıyla girmiyor. Kapitalist üretim biçimi yönünden burjuvaziden, işbirlikçi anlamında az gelişmiş olarak söz edilebilir. Böyle oluşu, ancak ülkenin ekonomik açıdan dünya sistemine bağımlı olması ve bağımlılık ilişkilerinin sınırı ile açıklanabilir. Sınırda işbirlikçiliğin sınırı vardır. Net olmayıp değişkendir. İşçi sınıfı için söylenebileceklerde ise hiç netlik yoktur. Hiçlik, nitelik ve niceliği birlikte içermektedir.

1927 yılında 100 kişiden çok işçi çalıştıran işyerlerinin sayısı 155. 22'si Zonguldak'ta olmak üzere 33 işyeri madencilik alanında. Geri kalan işletmelerin 74'ü İstanbul, İzmir, Bursa ve Kayseri'de. Üretimde çalışanların yüzde 84.34'ü maden çıkarma, orman ürünleri, tarım ürünlerine dayalı sanayi ve dokuma sanayinde toplanmış (Sanayi Sayımı 1927, s.56). Sanayi birinci derecede tarımsal ürünlerin değerlendirilmesi alanında var. Sanayi ürünü olarak dokuma dışında çimento, şeker ve deriden söz edilebiliyor (İ.Tekeli-S.İlkin, Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu, ODTÜ, Ankara 1982, s. 21). 1930 sonrası planlı dönemde ağırlıklı olarak Sümerbank etkinliğinde olmak üzere Malatya, Bakırköy, Kayseri, Ereğli ve Nazilli'de pamuklu, Bursa'da yünlü dokuma ve Taşköprü'de kendir fabrikaları, Karabük'te demir-çelik, Zonguldak'ta sömikok, Ergani'de bakır, Keçiborlu'da kükürt, Gemlik'te suni ipek, İzmit'te kağıt fabrikaları kuruluyor (a.g.e., tablo 46). Fabrikaların kuruluş yerlerinin seçiminde ülkenin "milli" savunma gereklerine dikkat ediliyor. Demir-çelik fabrikası için Karabük'ün seçilmesi en ilginç örneği oluşturuyor.

Sanayi alanında özel sektörden söz edilemiyor. Özel sektör işçisinden de. Ancak, kamu iktisadi kurumlarında çalışan işçilerden söz etmek gerekiyor. Milli savunma gereği, işçi alımında ve işçilerin motifelerinde de geçerli. İşçilerin işyerine bağlılıkları devlete bağlılıklarıyla eşdeğer. Giderek, halktan kopuk, devlete sahip bir diğer zümre

ile, devlet memurlarıyla özdeş. Aralarında sadece statü farkı var. Fark, dışarıdan bakanlarca görülemiyor. Dışarıdakilere göre bunlar ayrıcalıklı vatandaşlardır. Yaptıkları iş ne olursa olsun, ister masa başında memur, ister fabrikada düz işçi, hatta gece bekçisi, kendileri devletle özdeştir. Dışarıdakiler, yani cumhur, yani halk ayrıcalıklılara iki tavrı birlikte gösteriyor. Birincisi itibar. Önem vermeleri "devlet kapısı"nda olmalarından. "Devlete kapılanmak" bir ömür boyu değil, nesiller boyu rahat yaşamanın umudu. Umut saklı kalmakla birlikte umutsuzluk kin ve nefreti yeşertiyor. Yeşeren ikinci tavırdır. Ticaret burjuvazisi cephesindeki yeşerme ise canlılıkla birlikte sermaye birikiminin büyümesini sağlıyor. Devlet kuruluşu, kamu kuruluşu, iktisadi devlet teşekkülleri hep aynı nitelikte. Bir kaynakta nitelikleri konusunda şu bilgiler yer alıyor: "Bu yerleşim merkezleri (devlet işletmeleri ve çevrelerindeki yapılar) sağlam ve iyi bakımlı bir yol şebekesi, çimenler ve yeşillikler, bahçeler, sağlıklı mahalleler, geniş bir su ve elektrik dağıtımı, stadlar, pazarlar kurulması yoluyla çevresine yerleştikleri eski şehirlerin tüm çevrelerini değiştiriyorlar. Böylece eski şehirler giderek Ankara gibi modernleşiyorlar." (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, s.424)

Hiçbir şey tesadüf değil. 1936 yılında yürürlüğe giren 3008 sayılı İş Kanunu tesadüfen çıkarılmış değil. 1924 yılından başlamak üzere birden fazla İş Kanunu'nun taslağı hazırlanmış. Hiçbiri yasalaşmamış. Yasalaşması için ortada bir neden yok. Ya 1936'da? Var. Yukarıda sözü edildi. 1930'lu yıllarda planlı sanayileşme sonucu kamu iktisadi kuruluşları çoğaldı. Bu kuruluşlarda çalışan devlete bağlı işçiler de. Devlet memurlarıyla özdeş bu vatan evlatları için iş kanunu kaçınılmazdır. Çünkü örnek aldıkları devlete bağlı memurların koruyucu kanunu var. İşçilerin süreç içinde motivasyonunda varolacak kurallar önemli. Grev dahil çalışma hayatında işçilerin aleyhine pek çok hüküm bulunması, motivasyon için de gerekli. Başka nasıl açıklanabilir? Ne demiştik? Kamu işçileri memurla özdeş. Yani, kamuda çalışan işçilerin yasaklanan haklara ihtiyacı yok. İhtiyacı olanlar var mı? Olabilir. Olabilir de onların nicel ve nitel durumları bu hakları istemeye uygun değil.

Uygun olmayan bir başka durum daha var: Sol hareket. Sol hareketin işçi bağlantısının eksikliği. Sol hareketin uygun olmayışının bir yanında solun kendisinin nitel ve nicel yetersizliği varsa, diğer yanında kurtuluşa yakın başlayan Ankara yönetiminin acımasız şiddet uygulaması var. Şiddet uygulamasının ilk işareti Mustafa Suphi ve

arkadaşlarının öldürülmesi, 1921 yılının ilk günlerinde. Yine 1921 yılının Ocak ayında Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'na karşı şiddet başlatılıyor. Tokat Mebusu Nazım, Bursa Mebusu Şeyh Servet ve Karahisar-ı Sahip Mebusu Mehmet Şükrü Beylerin dokunulmazlıkları kaldırılıyor. Ardından Ankara İstiklal mahkemesinde yargılanarak ağır hapis cezaları karara bağlanıyor. 5 Ocak 1921'de düzenli ordu kuruluyor ve Çerkez Etem üzerine gidiliyor. I'inci ve ardından II'inci İnönü, sonra Sakarya. 29 Eylül 1921'de özel af. Aralık 1921 ve Ocak 1922'de yeni aflar. Hep solculara ilişkin. Ne oluyor? 16 Mart 1921'de Moskova'da 'Muhadenet Ahitnamesi' açıklanıyor. Buna göre Türkiye'nin 'Misakı Milli' sınırları kabul görüyor. Ardahan ve Kars sınırların içinde. Boğazlar ve İstanbul üzerinde Türk egemenliği. Buna karşılık Boğazlar'ın statüsünün belirlenmesinde Karadeniz'de kıyısı bulanan devletlerin katkısı. Dostluk anlaşmasından başka 'Üsera Mukavelenamesi' imzalanıyor. Burada gizli yardım var. Ancak yardımın ulaşması Eylül ayına kadar aksıyor. Aksıyor mu, aksatılıyor mu? 29 Eylül'de solculara özel af Ankara hükümetinin jesti. Sovyetler'in Ankara hükümetine yardımları biliniyor. Ankara hükümetinin solcuları affetmesi 1922'nin ilk ayında da sürüyor. İştirakiyuncular, çalışmalarını sürdürüyorlar ve 18 Mart 1921'de Yeni Hayat dergisini çıkarıyorlar. 18 Mart, 1871'de Paris Komünü'nün bastırılmasının yıldönümü. Ve 30 Ağustos 1922: Büyük Taarruz. 9 Eylül: İzmir'e varış. Bir kaynakta şunlar kayıtlı: "30 Ağustos zaferinden Lozan Konferansı'na kadar geçen iki ay içinde Anadolu solculuğu kesinlikle sona erdirilmiştir" (M.Tunçay, a.g.e., s.286). Hiçbir şey tesadüf değil. Şiddet uygulaması Cumhuriyet döneminde de sürüp gidiyor.

Anadolu savaşı döneminde kabul edilen 28 Nisan 1337 (1921) tarih ve 114 nolu Zonguldak ve Ereğili Havzai Fahmiyesinde Mevcut Kömür Tozlarının Amele Menafii Umumiyesine Olarak Fürühtuna Dair ve 10 Eylül 1337 (1921) tarih ve 151 nolu Ereğili Havzai Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanunların çıkarılması tesadüf mü? Olmamalı. Bir kaynakta bu kanunların Meclis'te görüşülmesine ilişkin geniş bilgi var (Mesut Gülmez, Meclislerde İşçi Sorunu ve Sendikal Haklar 1909-1961, Öteki Yayınevi, s. 109 ve devamı). Bilgileri kaynaktan aktarıyorum: 1336 (1920) yılının Kasım ayında BMM Reisi M.Kemal imzasıyla TBMM Başkanlığına bir yasa tasarısı sunuluyor. Gerekçenin bir bölümü "Zonguldak ve Ereğili havzai fahmiyesinde" diye başlıyor. "... şimdiye

kadar pek mühmel bırakılmış (ihmal edilmiş) olan biçare (çaresiz) amelenin" diye sürdürülüyor. Ankara Hükümeti 1920 yılının son aylarında Zonguldak ve Ereğli'deki çaresiz ameleyi hatırlıyor ve ona birazcık çare sunmayı dört maddelik yasa teklifi haline getiriyor. Teklife göre havzada kömür üretimi sırasında oluşan tozlar amelenin yararına ayrılarak satılacak. Açık arttırma yoluyla yapılacak satışın geliri amele idare heyeti adına Ziraat Bankası'na yatırılacak. Tasarının Meclis'te görüşülmesi sürecinde çok ilginç karşı çıkışlar var. Böyle bir düzenlemenin "bolşeviklik" olduğunu söyleyenlerin yanında, "benim kanundan anladığım, amele kömürleri çıkarırken parçalasın, toz yapsın, sonra o satılsın, parasını cebine koysun" görüşü de yer alıyor. Bu görüş Malatya mebusu Müderris Feyzi (Bilgili) Efendi'ye ait. İlginç karşı çıkışlar ve hükümet sözcülerinin savunmalarını meraklılarına kaynaktan okumalarını öneriyorum. Yasa 47 red oyuna karşı 118 oyla aynen kabul ediliyor.

Aynı yılın (1921) Eylül ayında bu kez "küçük ölçüde ve bölgesel bir iş yasası" niteliği taşıyan 151 sayılı yasa kabul ediliyor. Ereğli kömür havzasının dörtte üçünün yabancı sermaye tarafından işletildiği bir dönemde ve savaş şartlarında yapılan yasal düzenleme ile, amele koğuşu ve hamam yapılması, zor kullanarak çalıştırma ve angarya ile ocaklarda 18 yaşından küçüklerin çalışması yasaklanıyor. Ayrıca hastalık ve iş kazası durumlarında bakım ve tedavi ile oluşturulacak biriktirme ve yardım sandıklarına işverenlerin katkısını zorunlu kılıyor. İş kazası sonucunda ölenlerin yakınlarına tazminat ödenmesini de hükme bağlayan yasa, 8 saatlik iş gününü ve fazla çalışmayı işçinin rızasına bağlayarak fazla çalışılan süre için iki kat ücret ödenmesi kuralını getiriyor. Kaynakta "Ereğli Kömür Havzası Yasası'nın çıkarılmasına yol açan etkenler arasında, güçsüzü koruma yanında kanımca anti-emperyalist düşünceler de rol oynamıştır." deniliyor (a.g.e. , s.118).

1920 ve 1921 yıllarının Anadolusu'na iki açıdan bakalım. Birincisi fiili durum. İkincisi siyasal durum. Fiili durum şöyle:

15 Mayıs 1920. Yozgat isyanı. 27 Temmuz'da Çerkez Etem güçlerince bastırılıyor. 27 Mayıs 1920 Zile isyanı. Yine Çerkez Etem. 26 Mayıs'da Düzce isyanı var. Eylül 1920 Konya, Delibaş isyanı. Ankara hükümeti Nisan 1920'da Doğu'dan, Kazım Karabekir'den isyanlar için güç istiyor. Karabekir, Ermeniler'e karşı kurduğu mevzileri zayıflatmamak için yavaştan alıyor. Yöreden topladığı güçleri, küçük milis güçleri gönderiyor. Çerkez Etem ise hem Yunan'a karşı hem de iç

isyanlar karşısındaki başarılarıyla büyüdükçe büyüyor. Eskişehir önemli bir üstür ve burada Ali Fuat Paşa (Cebesoy) ile sıcak ilişki içindedir. 1920 sonlarında düzenli ordu çalışmaları başlıyor. İsmet Bey, Batı cephesi komutanı. Ali Fuat Paşa 8 Kasım 1920'de Moskova'ya elçi olarak gönderiliyor. 29 Aralık 1920'de Çerkez Etem'in ipi çekiliyor. İsmet Bey, Yunan ordusu karşısındaki birlikleri geri çekerek Etem güçlerinin üzerine gönderiyor. 5 Ocak 1921'de düzenli ordu Gediz'e girerek Etem'in güçlerini, Kuvay-i Seyyare'yi dağıtıyor. Dağılanın bir kısmı düzenli orduya katılıyor. Ardından İnönü zaferleri geliyor. 9-11 Ocak 1921 birincisi. İsmet Bey, 22 Ocak 1921'de Mirliva (Tuğgeneral) oluyor. İkinci İnönü zaferi 23 Mart-1 Nisan 1920'de. 1 Haziran 1921: İtalya Antalya'dan çekiliyor. 20 Ekim 1921: Fransa ile Ankara Anlaşması. Bir gün sonra 21 Ekim 1921: Sovyetler Birliği ile Kars Anlaşması.

Siyasi durum: Mayıs 1920'de Anadolu'da gizli bir dernek kuruluyor. Adı Yeşil Ordu. Bu dönemde bolşevikliğin itibarı çok yüksek. İstanbul'un tutucu çevreleri, Anadolu hareketini bolşevik olarak niteleyip "kafir" saydırmaya çalıyor ve "Bolşevik"lik sıfatını takıyor. Bunu boşa çıkarmak için, aslında bolşevikliğin islamın uygulanmasından başka bir şey olmadığı esasına dayalı Yeşil Ordu kuruluyor. Bir diğer amaç da Sovyetler'le yapılması zorunlu işbirliğine elverişli ortam yaratmak. Kurucuları anasında kimler yok? Dr. Adnan (Adıvar Sıhhıye Vekili), Reşit (Çerkez, Saruhan mebusu, Çerkez Etem'in ağabeyi), Yunus Nadi (Abalıoğlu), Hakkı Behiç (Maliye Vekili). Yeşil Ordu'nun Merkez-i Umumisi var. Ayrıca Ankara ve Eskişehir'de Heyet-i Merkeziye kurulmuş. Katib-i Umumi'si (genel sekreter) Tokat mebusu Nazım Bey. Nazım Bey, Dahiliye Vekaleti (İçişleri Bakanı) müsteşarı. Nazım Bey, daha sonra İçişleri Bakanı olacak. Ancak adı geçen 1921 Nisan-Mayıs aylarında Ankara İstilal Mahkemesi'nde yargılanmaktan kurtulamayacak. Yeşil Ordu neden gizli? Bir kaynakta şunlar var: "Yeşil Ordu Cemiyeti, hükümete resmi bir beyanname vererek kurulmuş olmadığına göre, gizli bir örgüttü. Ama Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi dışında değildi. Zaten onun yakın çevresinden gelen kimseler tarafından kurulmuştu" (Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925, Bilgi Yayınevi, 3'üncü Basım, s.141). Kaynaktaki bilgilerin özeti şöyle: Çerkez Etem, Çapanoğlu ayaklanmasını bastırmaya giderken ya da buradan dönerken Ankara'da örgüte katılıyor. Bu, örgütün silahlı gücü olması anlamına geliyor. Bazıları için ürkücü bir durum. Bu nedenle ortaya çıkarılıp engellenmeli. Ancak Yeşil

Ordu'nun ağırlık merkezi Eskişehir yöresine kayıyor. Ve Etem, Arif Oruç'la birlikte Eskişehir'de Seyyare Yeni Dünya adlı, "İslam Bolşevik" gazetesini çıkarıyor. Ne var ki, bu örgüt 1920 yılının sonbaharında feshedilmiş sayılarak Anakra'daki komünist partilerin hem gizlisine hem de resmisine bağlanmaya çalışılacaktır. Komünizmin prestijinin yüksekliği geçerliliğini koruyor. O kadar ki, gizlisi ve açığı yanında başkası da var. Halk İştirakiyun Fırkası, fiili bir durumu yansıtıyor. Tokat Mebusu Nazım da bu fıkraya katılıyor. Türkiye Halk İştirakiyun (Komünizm) Fırkası 7 Aralık 1920'de program ve tüzüğünün "Dahiliye Vekaleti Emniyet-i Umumiyesi"nin onamasıyla resmen kuruluyor. Oysa 18 Ekim 1920'de resmi Türkiye Komünist Partisi kurulmuştu. M.Kemal Paşa, bu kuruluşun ardından Çerkez Etem'e bir mektup yazarak kendisini ve gazetesi Yeni Dünya'yı yeni kuruluşa katılmaya çağırmıştı. Etem bunu kabul etmiş mi? Çok açık değil. Ancak bir süre sonra fiili durum var: Yeni Dünya Ankara'da çıkmaya başlıyor. Eskişehir'den Ankara'ya taşınmış niteliğiyle mi? Çok açık değil.

Karmaşık olsa da gerçek: Halk Zümresi var. Bunlar, Batı uygarlığının çöküntü içinde bulunduğuna ve Doğu'da yeni bir toplumun doğacağına inanıyorlar. Aslında Yeşil Ordu'nun içinde bulunuyorlar ve Meclis'te grup oluşturmuşlar. Yeşil Ordu Genel Sekreteri Nazım Bey'i Dahiliye Vekili seçtiren, bu grup. Grup, siyasi programını Yunus Nadi'nin Yeni Gün gazetesinde yayımlıyor. Bu görüşler İttihatçı panislamizm ile toplumsal içerikli ekonomi politikayı içeriyor. İçeriği önemli olmamakla birlikte savunucularının İttihatçı olması çekinme yaratmak için yeterlidir. M.Kemal, içeriği 'hükümetin görüşü' olarak benimseme 'yolunu' buluyor.

Gizli Türkiye Komünist Partisi'ni son halka olarak saymak mümkün. Anadolu dışında kurulmuş olmasına karşın (Bakü merkez) İstanbul, Zonguldak, Trabzon ve Rize'de, Nahcivan'da, Kuzey Kafkasya ve Anadolu'nun kıyılarında şubeler açmış ve buralara partili yoldaşlar göndermiş. Geniş propaganda çalışmaları var. Kırım'da yayına başlayan Yeni Dünya Bakü'de sürdürülüyor. Kurulan tercüme bürosunda on iki kitap çevrilmiş. Daha önemlisi, bir kısmı hâlâ Rusya'da bulunan Birinci Dünya Savaşı'nın Türk savaş tutsaklarını, Bakü'de Türk Kızılordu Birliği halinde örgütlemiş ve Anadolu'ya göndermek istiyor. Kazım Karabekir Paşa ve Mustafa Kemal'le mektuplaşıyorlar. M.Kemal, "Bakü'de Türkiye İştirakiyun Komitesi Heyet-i Merkeziye Reisi Mustafa Suphi Bey ve Azadan Mehmet Emin

Yoldaşlara" gönderdiği mektupta "Ekseriyeti azamisi rençber ve köylüden müteşekkil olan milletimiz Garbın emperyalizm ve kapitalizm mahkumiyetinden kendini kurtarabilmek için bunlara karşı müttehit olarak mücadele ve mübareze'ye karar vermiştir ve bu kararını tatbik etmektedir" diyor. "Tatbik", uygulamanın örgütlenme biçimini anlatarak, Sovyet örgütlenmesinin "tıpkısı" olduğunu, "toplumsal devrimin zorunlu aşamalarının BMM"ce yöneltildiğini ekliyor. Ekte, "ülkedeki birlik ve direnişi bozmamak" için BMM başkanıyla ilişki kurmaları gerektiği de yer alıyor (13 Eylül 1336 -1920). İki ay sonra, 11 Kasım 1336'da (1920) "Ekseriyeti azamisi rençber ve köylüden müteşekkil" olan milletimizin içinde, Ereğli kömür havzasında yaşayan "biçare", çaresiz amelenin varlığı hatırlanıyor.

Bu noktada ayrıntıya gerek yok. Fiili ve siyasi durum çok açık olarak komünizmin yüksek prestijinin günlük polikada kullanıldığını gösteriyor. Zonguldak ve Ereğli Kömür havzalarına ve buralarda çalışan işçilere yönelik iki yasal düzenlemenin de bunu bir parçası olduğu açık ve seçik ortaya çıkarılmış oluyor. Yasaların "güçsüzü koruma" ve "anti-emperyalist" düşüncelerle çıkarıldığı yolundaki görüşe katılmak ise mümkün olmuyor.

Cumhuriyet yönetiminin 1936 yılında yasalaştırdığı iş mevzuatının içerik dışındaki önemi, artık üzerinde tartışılabilecek kuralların ortaya konulmuş olmasıdır. Ayrıca ortaya konulanların koyanlar tarafından oluşturdukları gerekçeler de var. Ortaya koyanların ideolojileri belirliyor. Bu gerekçeler yanında gerekçelere itirazlar da. İtirazcıların dünya görüşleri de önemli. Ancak dünya görüşü ile politikanın amiyane anlamı birbirine karışıyor.

Haziran 1936 tarih ve 3008 sayılı iş kanunu

Her kanunun mutlaka gerektirici nedeni olmalı. Kanun taslaklarını hazırlayanlar tasarılarını yasama organına gerekçeleriyle birlikte sunuyorlar. Gerekçe, bir anlamda hazırlayanların ideolojilerini ortaya koymaksa, aynı zamanda yasama organı üyelerinin çoğunluğunun görüşlerine de uygun düşmeli. Uygun düşmeli ki, kanun maddesinin altında yatan amaç bilinsin ve madde kabul görsün.

Cumhuriyet kurucularının yabancı sermayenin karşısında olduğu söylenir. Bu söylem Anadolu savaşının anti-emperyalist olduğu savunusunun üzerine oturuyor. Yukarıda başka bir konu çevresinde bunun böyle olamayacağı gösterildi. İş kanunu taslakları çerçevesinde yabancı sermayeye karşı olmak bir yana onu "ürkütmemek" için çaba

var. Tırnak içindeki kelime yasa gerekçesini hazırlayanlara ait.

Cumhuriyet hükümetinin birinci iş kanunu taslağını 1923 yılında hazırladığı biliniyor. Ancak bu taslak gündeme gelip görüşmeye açılmıyor. Taslak "Mesai Kanunu Layihası" adını taşıyor. Bu tasarı, Şark Şimendiferleri işçilerinin 19 Kasım 1923'te başlattıkları grev nedeniyle verilen soru önergesi ile gündeme geliyor. Soru önergesinde ünlü 'Türkçü' Yusuf Akçura'nın imzası var. Sorular arasında grevin neden başladığı, hangi etkenlerin sonucu olarak sürdüğü, grev sırasında ne gibi olayların olduğu ve hangi önlem alındığı yer alıyor. Ancak can alıcı nokta bunlar değil. Can alıcı nokta, Şark Şimendiferleri Kumpanyası Müdürlüğü'nce yayımlanan bir bildiride "Türk işçilerini tahkir" edici sözlerin bulunması. Bunda yadırganacak bir durum olmamalı. Ünlü 'Türkçü' soru sorarsa, böyle sorar. Önergede Mesai Kanunu'nun bir an önce meclise sevki de istenmektedir. Soru önergesinden sonra Mesai Kanunu hazırlıkları hızlanarak ortaya 1924 tasarısı çıkıyor. İş Kanunu taslağının gerekçesi, Ankara hükümetinin yabancı sermayeye karşı olmadığının kanıtlarından birisini oluşturması açısından önemli.

Gerekçe "Say ve sermayenin tezat ve tesadümü gayri kabili inkar olan cemiyeti hazıra" diye başlıyor. Anlamı şöyle: "Emek ve sermayenin karşıtlığı ve çarpışmasını kabul etmeyi uygun bulmayan burada bulunan sizler, çalışma şartlarını korumak isterken (bunu düzenlerken), sermayenin varlığını, çalışmasını ve gelişmesini aksatmayacak şekilde düzenlemelisiniz. Aksi durumda, gerek milli sermaye, gerekse yardımına muhtaç olduğumuz, ki bu durum kârlılığımızadır, ecnebi sermayenin ürkmesi ve sonuç olarak ülkenin ekonomik faaliyetinin gevşemesi ihtimali var." (Türkçeleştirilmesi bana ait)

Gerekçe çok açık: Cumhuriyetin kurucuları, sınıf mücadelesinin karşısındadır. Bunu besleyici başka ifadeler de var. Şöyle: "Çünkü pek ala, ekseriyeti azime bilir ki Cumhuriyet Halk Fırkasının umdesi (ilkesi), memleket ahalisi arasında sunuf farkını nazarı dikkate almaksızın cümlesinin refahını temin etmeye doğru yürümektir." Çeviriye gerek olmayacak kadar açık ve anlaşılır. Bununla birlikte yabancı sermayeye muhtaç olduklarının bilincindedir. Ve sonuç: Yabancı sermayeyi ürkütmemeliyiz. Aynı anlama gelmek üzere 'çalışma şartlarını' düzenlerken yabancı sermayeyi ürkütmemeyi göz önünde bulundurmak gerekir.

Sözü edilen 1924 tasarısı Meclis'te görüşülmeye başlanır

(4.11.1925). Yirmi maddesi kabul edilir. Kabul edilen maddeler arasında günlük çalışma süresi 10, haftalık 60 saattir. Gerekçesi "memleketimizin terakki (ilerleme, gelişme, yükselme) ve inkişafı (açılma, gelişim) iktisadisi için sarfı elzem (zorunlu, kaçınılmaz) görülen mesai" bu kadar olmalıdır. Ülkenin gelişmesi ve yükselmesi işçilerin omuzlarına yükleniyor. Her şey çok açık. Ancak, hükümet tasarıyı geri çeker (3 Mayıs 1926).

Hiçbir şey tesadüf değil. Mesai Kanunu'nun hükümetçe Meclis'ten geri çekilmesinden on iki yıl sonra yeni İş Kanunu hazırlanıyor. Tek partili ve otoriter siyasal düzenin tartışılmadan kabul edilen rejim yasası oluyor. 1936 yılında yürürlüğe giren 3008 sayılı İş Kanunu tesadüfen çıkarılmış olmuyor. CHP'nin Genel Sekreteri Recep Peker'in İş Kanunu hakkında söylemlerini okuyunca tesadüf olmadığı daha da pekişiyor, açıklık daha da çok oluyor.

1924 yılından başlamak üzere birden fazla iş kanunu taslağı hazırlanmış. Hiçbiri yasalaşmamış. Yasalaşması için ortada bir neden yok. Bir grev nedeniyle gündeme getirildiğinde görüldü ki, aceleyle hazırlanmış bir tasarı. Hazırlayıcılarının ifadelerine göre, emir gelmiş ve 15 günde hazırlanmış. Kanun taslağının Meclis'te görüşme sürecinde geri almak için yapılan konuşmada itiraf ediliyor. Biz de öğreniyoruz: "Eski arkadaşlar derhatır buyururlar ki, günün birinde Mecli-i Ali'den bir karar tebliğ edildi. O kararın mahiyeti şu idi: Mesai Kanunu'nun on beş gün zarfında ihzar ve ikmaliyle Mecls-i Ali'ye sevk edilmesi hükümetten talep olunuyor. Meclis-i Ali o zaman böyle bir karar verdi. Biz de kanunu on beş gün zarfında ikmal ederek Meclis-i Ali'ye sevkettik. Tekrar ediyorum, bu layiha Meclis-i Ali'nin talebine mutavaat neticesi olarak gelmiştir. Hükümet kendiliğinden sevketmemiştir." Tasarıyı hazırlayan Ticaret Bakanı Hasan Bey, bu konuşmayı yaptığında Maliye Vekili'dir. Biz de tekrar ediyoruz: Mesai Kanunu'nun yasalaşması için ortada bir neden yok.

Ya 1936'da? Var. Yukarıda sözü edildi. 1930'lu yıllarda planlı sanayileşme sonucu kamu iktisadi kuruluşları çoğaldı. Bu kuruluşlarda çalışan devlete bağlı işçiler de. Devlet memurlarıyla özdeş bu vatan evlatları için iş kanunu kaçınılmazdır. Çünkü örnek aldıkları devlete bağlı memurların koruyucu kanunu var. İşçilerin süreç içinde motivasyonunda var olacak kurallar önemli. Grev dahil çalışma hayatında işçilerin aleyhine pek çok hüküm bulunması, motivasyon için de gerekli. Başka nasıl açıklanabilir? Ne demiştik? Kamu işçileri memurla özdeş. Yani, kamuda çalışan işçilerin yasaklanan haklara ihtiyacı yok.

İhtiyacı olanlar var mı? Olabilir. Olabilir de onların nicel ve nitel durumları bu hakları istemeye uygun değil. İşte Recep Peker'in söyledikleri, yukarıdaki ifadenin başka biçimde söylenmesinden başka bir şey değil.

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Recep Peker'in anlatımından siyasal iktidarın 1932 yılı sonlarından itibaren bir "rejim kanunu" arayışı içine girdiği öğreniliyor. Yasanın bugüne kadar gecikmiş olmasının birinci nedeni "siyasal ve ulusal hayatımıza uygun şekilleri bulmak ve bu mevzuda mümkün olduğu kadar hatalardan kaçınmak için en iyi formülleri bulmaya çalışmaktır." diyor. En iyi formül, 1933'de ABD'den çağrılan on kişilik uzman heyetinden geliyor. Heyetin başkanı Dr.Walker D.Hines (M.Gülez, a.g.e., s.177). ABD uzmanları, 1932 tasarısı diye bilinen İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey'in İş Kanunu tasarısını "fena" buluyorlar. Fena olmanın sınırını, "hali hazırda mevcut olan bazı tahdidatı nazarı itibara almamanın, yüksek gayelere erişmeye çalışmamak kadar fena" olarak tanımlıyorlar. Bu ifadeden anlaşılması gereken, hazırlanan dönemde var olan bazı kısıtlamaların dikkate alınmaması. Burada yürürlükte olan Tatil-i Eşgal'i hatırlamak gerekiyor. Eklenmesi gereken daha önemli. Önemli olan "dönemin yüksek amacı"na ulaşmak isteğinin olmaması. Nedir bu yüksek amaç? Recep Peker bu amacı şöyle ifade ediyor: "Devlet büyük sanayi hayatına yeni giriyor." Devamı şöyle: "Bu sanayiin kurulup işlemesi devrindedir ki iş verenle iş alan arasındaki ahenk ve münasebetlerin tanzimi kati bir ihtiyaç olarak duyulmuştur." Devamı da var. Ama buraya kadar olanı o kadar açık ki, devamına gerek duyulmayabilir. Devlet büyük sanayi hayatına girdiğine göre, aynı zamanda en büyük işverendir. Devletin işveren olduğu sanayinin kurulup işlemesi döneminde, iş alanlar kimdir? İşçilerdir. Ancak, kamu kuruluşunda çalışacak işçilerdir. Bu işçilerle devletin doğrudan ilişkisinde "ahenk" olmalıdır. Türkçesi uyum. İşte İş Kanunu hükümleri bu uyumun kurallarıdır. Bu kurallarla "Türkiye'de iş hayatı yeni rejimimizin istediği ahenk anlaşma yoluna girecektir." Çok açık. Yeni bir düzen kurulmak isteniyor. Yeni düzen, toplumsal kurallara aykırı da olsa, dayatıcı, emredicidir. Uygulamaya konulacaktır. Başarı şansı olmasa da. Başarı şansı olmasa da "sınıfsız toplum yaratma" ilkesi bir dizi yasa ile emredici, uyulması zorunlu kurallarla işletilecektir. Bu işletme, sınıfsız toplum olmamakla birlikte günümüze ulaşan ve yaşayan bir çeşit "işçi" kültürün yaratılmasını sağlamıştır. Bu kültür sendika yönetimlerine de egemendir. Başlangıcından bu yana.

Peker, 3008 sayılı İş Kanunu'nun tümünün açık oylamaya sunul masının öncesinde yaptığı konuşmayı sürdürüyor: "Türkiye'de ulusal devlet tipinde ahenkli ve muvazeneli (dengeli) bir hayatın tanzimine yarayacak bir eser olacaktır." Nasıl mı? "Biz bu İş Kanunu ile, yurttaşların sınıflaşarak parçalara ayrılmasına karşı bir kale duvarı örüyorsak buna benzer başka kanunlarla tarifelere hakim olmak, kredileri tanzim etmek ve fiyatların kontrolü kanunları gibi tedbirlerle de her gün mütekamil safhalarda (gelişen aşamalarda) yürüyerek Türkiye'de müstehlik (tüketici) ve müstahsil (üretici) unsurlar mücadelesinin ruhunu da ortadan kaldırmış bulunuyoruz." Toplumsal gelişmelere gem vurulamayacağını bilmeyen bir kişinin, ülkede tek egemen olan partinin genel sekreteri olması, toplum için büyük talihsizlik. Talihsizliğin yarattığı yeni kültür de işçi sınıfımız için en büyük talihsizlik. Ancak söyledikleri yasa hükmünde. Ya da yasalaşacak olan, yasalaşıp uygulamaya sokulacak olan kurallar. Nedir bunlar? "Tarifelere" hakim olmak. Yani piyasa düzenlemelerine ilişkin yasalar getirmek. Milli Koruma Kanunu örnek olarak gösterilebilir. "Kredileri" tanzim etmek. Bu alanda İş Bankası ve Ziraat Bankası devrededir. Birincisi ticaret ve sanayide, ikincisi büyük toprak sahiplerinin emrindedir. "Fiyatların kontrolü" ise, bir yandan dış satımlara yönelik alımlarda düşük değerle birlikte dış satımı destekleyici (subvansiyon) politika ve içte tüketimi kısıtlayıcı fiyat ayarlamaları. Fiyatlarda çifte standart. Şeker ve tekstil fiyatlarında cumhura yani halka daha pahalı, memura daha ucuz fiyat.

Yaratılan kültüre gelince. Bu talihsizliğin yarattığı kültür nedir? Talihsizliğin yarattığı kültür 3008 sayılı İş Kanunu'nun hükümleridir. Bu hükümlerin "Rejim Yasası" olarak benimsenmesidir. Benimseyenler, "devletin büyük sanayi hayatı"nda iş alanlardır. Yani kamu işçileridir. Bu işçiler çizilen rotada "rejim"in istediği "rota"da ahenk ve anlaşmayı hep kültür belleyerek uygulamışlardır. Kültür bellenerek uygulananlar, hakları yasanın verdiği kadar hak belleyip, yasakladıklarını yasak olarak kabullenmeleri olgusudur.

"Ulusal devlet tipindeki birlik ve beraberlik zihniyeti". Günümüze ulaşan tekerleme. Birlik ve beraberlik nasıl sağlanacak? Zihniyetle, düşünce yoluyla. Düşünce nasıl verilecek? Rejim yasası ile. Bu anlamda 3008 sayılı İş Kanunu rejim yasasıdır. Şimdi rejim yasasının zihniyetine yani düşüncelerine, yani getirdiği kurallara bakmak gerekiyor.

3008 sayılı İş Kanunu, dönemin tek partisi Cumhuriyet Halk

Partisi'nin Genel Sekreteri Recep Peker'in söylemiyle, "iki buçuk birleşimde" görüşülerek kabul edilmiştir. Kanun, 3-5 ve 8 Haziran günleri görüşülmüş ve kabul edilmiştir. İlk gün yani 3 Haziran'da 53 madde kabul görmüş. İkinci birleşimde, 54-144'üncü maddeler. Üçüncü birleşime, önceki birleşimlerde tetkike alınan 2-6-30-37-65'nci maddeler ile 146-147 ve 148'inci maddeler kalmış. Buçuk olan birleşim son birleşim olsa gerek. Buçuk birleşimde ele alınan 2'inci madde, kapsam maddasi. Çok ilginç düzenlenmiş. Tetkike alınması ve üzerinde görüşülmesi de ilginçliğinden kaynaklanıyor. Tetkike alınması ve üzerinde görüşülmesi sonucu değiştirmiyor ve aynen kabul ediliyor. Kapsam, yani kanunun uygulanacağı işyeri tanımı şöyle: (Madde 2-A) Bu kanun, mahiyeti itibariyle yolunda işleyebilmesi için günde en az on işçi çalıştırmayı icap ettiren işyerlerine ve burada çalışan işçilerle bunların işverenlerine tatbik olunur.

Kapsam maddesinin bu şekilde düzenlenmesi, kesin olarak özel kesim işyerlerinde bu kanun hükümlerinin uygulanmasının amaçlanmadığını ortaya koyuyor. "Mahiyeti itibariyle yolunda işleyebilmesi" ne anlama geliyor? Gerçek anlamda işlerliğin kıstası ne olabilir? İşletmenin kapasitesi mi, kuruluş biçimi mi, kurulduğu alan mı? Bunların birisi, ya da birkaçı ya da tamamı. İcabettiren, gerekli kılan nedir? İrade mi? Yani işletmenin yönetiminin iradesi mi? Söz konusu irade ise, işletmenin yönetiminin iradesi mi öndedir, kanunu uygulayacak olan otoritenin iradesi mi? Böyle olsa dahi bunun böyle olduğuna kim karar verecek? Nitekim, bu madde tartışmaya konu olan ender maddelerden birisi. Eleştiriler açıklanan doğrultuda. Savunma ise şöyle: "Bir işin mahiyet icabı olarak o iş 10 kişi ile görülür ve yahud ondan az kişiyle görülür. Eğer 10 kişi ile görülecek bir iş ise ve işin mahiyeti icabı iyi işleyebilmesi o işte çalıştırılan işçinin 10 kişi olmasını istilzam edip te, o işte dokuz kişi çalışıyorsa, gene bu kanunun hükümleri orası için de tatbik edilecektir." (TBMM Zabıt Ceridesi, s.28) Doyurucu bir açıklama mı? Mümkün değil. Bu, encümenin, yani kanun hazırlayıcılarının görüşü. Kasıtlı olarak tersinden örneklendirilmiş. Manisa Milletvekili Hikmet Bayur bu düzenlemenin "büyük suistimaller ve can sıkıcı hadiseler" doğuracağını söylüyor. Böyle olacağı çok açık. Ne var ki, kanunun yapılış amacına çok aykırı değil. Uygulama alanı olarak özel girişim işyerleri amaçlanmadığı gün gibi ortada. Buna rağmen bu düzenlemenin pratiği ne olabilir? "Büyük suistimal" olabilir. Kötüye kullanmanın büyüğü de bir küçüğü de. Kötüye kallanma iki yönlü. Yönün birinde özel girişimciler var.

Bunlar, işyerlerinde ondan fazla işçi çalıştırsalar da "işin yolunda yürüyebilmesi için" ondan az işçi çalıştırılmasının mümkün olduğu konusunda görevlileri ikna (!) edebilirler. İkinci yönünde görevliler var. Onlar da 3 işçi çalışan bir işyerinde "işin yolunda yürüyebilmesi için" 10'dan fazla işçinin çalıştırılması gerektiğine karar verebilirler. Bu açıklığa rağmen kanunun kapsam maddesi yukarıda belirtilen düzenlemenin biçimiyle kabul görüyor, kanun koyucunun amacına uygun biçimde. Yinelemek gerekiyor: Bu kanun hükümleri özel girişimcilerin işyerleri için düzenlenmemiştir. Çalışma hayatına bir kültürün yerleştirilmesi için "Rejim Yasası" olarak getirilmiştir. Recep Peker ne diyor? "Yani biz bu eserle tek taraflı bir maksat takip edecek yolda değil, hakları ve karşılıklı durumları tanzim edilmiş (düzenlenmiş) bir iş hayatı ile milliyetçi ve halkçı bir iş ve çalışma cephesi kuracak yolda yürüyoruz" (M.Gülmez, a.g.e., s.179). Milliyetçi yönde, yasakları "rejim"in kuralı olarak kabul eden işçiler yer alacak. Rejimin kuralları, onların kültürü olarak yeşerecek ve yerleşecek. Diğer yönde, yani halkçı cephede? Herhalde işçiler değil. Kimler? Yönetenlerle işbirliği içinde özel girişimciler. Recep Peker ne diyor? "Evet bu iş kanunu, iş hayatımızda muvazene kuracaktır." Muvazene, yani denge nerede olacak? Özel girişimci ile devlet arasında. Aynı zamanda yine özel girişimci ile işçi arasında. Ancak ikinci dengede arada yine devlet olacak. "Dengeci" olarak. Recep Peker ne diyor? "Yani Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şimdi kabul etmek üzere olduğu (kabul edeceğinden emin) bu kanun, işçilerin hakkını milli birlik havası içinde dikkatle korumakla beraber, yalnız bununla kalmayacak, iş veren unsurların da hak ve vazifelerini tespit etmiş olacaktır." Milli birlik içinde dikkatli korunan işçi hakkı nedir? 3008 sayılı İş Kanunu'nun 15'inci maddesidir. Bu madde ile işçi, sıhhi, ahlaki ve işyerinin bir haftadan fazla müddetle tatil edilmesi durumlarında iş akdinin bitimini ve ihbar mühletini (süresini) beklemeksizin işten ayrılabilmektedir. Bu bir hak mı? Haksa, işçinin bundan yararı nedir? Ancak dengede aynı hak işverene de verilmiştir. Bir sonraki 16 ncı madde. İşçiye sağlananın aynısı (!). Buna göre, işveren sıhhi ve ahlaki sebeplerle, ayrıca "işçiyi bir haftadan fazla müddetle çalışmaktan meneden esbabı mücbire (zorunlu sebepler) hadis olursa (meydana gelirse)" işçiyi "akdi müddetin hitamından (bitiminden) evvel veya ihbar müddetini beklemeksizin derhal" sona erdirme hakkına sahip. Eşitlik ve denge. Eşit sayılanlar sermaye sahipleri ve işçiler. Denge aynı haklara sahip olmak. Aynı denge 13'üncü maddede korunmuş. Madde metni

şöyle: "Müddeti muayyen olmayan sürekli iş akitlerinin iş veren veya işçi tarafından iş bitmezden önce feshedilmesi için diğer tarafa ihbarda bulunması şarttır." Maddenin devamında çalışma sürelerine göre ihbar süreleri bir haftadan dört haftaya kadar sürüyor. Burada da işçiler ve işverenler eşit haklara sahip (!). Eşitlik bir yerde işçi lehine bozulmuş. Ve şimdilerde "kıdem tazminatı" diye bilinen kural aynı madde içinde yer alıvermiş: "Bilumum işçiler hakkındaki fesihlerde, beş seneden fazla olan her bir tam iş senesi için ayrıca on beş günlük ücret tutarında tazminat dahi verilir." Günümüzde kıdem tazminatı olarak bilinen bu haktan yararlanabilmek için, beş yıl aynı işte çalışmış olmak zorunluluğu getirilmiş. Beş yıldan sonra bir yıl daha çalışırsan bu haktan yararlanma şansın var. Ayrıca yararlanabilmek için işten ayrılmak gerekiyor. Oysa ne işyerlerinin niteliği ne de işverenlerin kültürü, küçük istisnalar dışında bu haktan yararlandırmaya uygun değil. Ülkede istikrarlı işçi çalıştırabilecek işyeri sayısı çok az. Var olanlarda işverenler, küçük de olsa böyle bir hakkı kullandırmamak için gerekeni yapabilecek kültürde. Biraz daha ileri giderek, işçilerin kültürünün de buna uygun olmadığını söylemek mümkün. Küçük istisnalar olabileceğini de ekleyerek. Bunları bir kenara bırakalım. Ülke genelinde özele ait kaç işyeri kanun kapsamına girebilecek kapasitede? Bunun yanında girecek kapasitede olanların kaçı kapsama alınabilecek? Uygulama alanı yok gibi görünen kıdem tazminatı neden hak olarak düzenlenmiş olabilir? Bu sorunun yanıtını, kanunun çıkış amaçlarının arasında aramak gerekiyor. Yukarıda sözü edildi: Kamu işyerlerinde çalışanlar. Yani ayrıcalıklı yeni vatandaşlar için. Bu hak, devlet memurlarının "ikramiye"lerinin karşılığıdır.

3008 sayılı İş Kanunu, yukarıda belirtilen can alıcı noktaların yanında günlük çalışma süresini belirlerken de kapsam maddesine denk düşen anlam içeriyor. Şöyle: "Madde 35- A) Genel bakımdan iş müddetinin haftada 48 saat olması esastır." Günde 8, haftada 48 saat olan "esas" çalışma süresi, uygulamasının nasıl yapılacağı (B) fıkrasında açığa çıkıyor. Şöyle: "A fıkrasındaki hükmün ne gibi işyerlerine hangi tarihten itibaren ve ne suretle tatbik edileceği, İktisat Vekaleti'nin teklifi üzerine çıkarılacak nizamnamelerle zaman zaman tesbit olunur." Maddenin devamında bu düzenlemelerin üç yıl içinde yapılması gereği yer alıyor. Anlaşılacağı üzere, düzenlenen bir hakkın kullanılabilirliği sonraki zamanlarda yapılacak düzenlemelere bırakılmış. Ayrıca, sonraki zamanlarda yapılacak düzenlemelerde tüm

işyerlerinde günlük çalışma süresinin 8, haftalık sürenin de 48 saat olması gerekmeyebilecek. Bu yöntem, İş Kanunu'nun genel niteliği. Verilen bir hak ya gelecek zamanda yapılacak düzenlemelerle kullanılır olabiliyor, ya da madde içinde kısıtlamalar "ancak", gibi girişlerden sonra düzenlemede yer alıyor. Bununla birlikte "memleketin ekonomik menfaatleri bakımından" uygulamaya ara verilebileceği gibi, yeni düzenlemelerin yapılması da mümkün.

3008 sayılı İş Kanunu, Umumi Hükümlerle, işçi, işveren, işyeri gibi tanımlarla uygulama alanı (kapsam), iş akti, işin tanzimi, işçilerin sağlığını koruma ve iş emniyeti yanında çalışma hayatının hemen tüm yönlerine ilişkin bağlayıcı ve sonradan düzenleneceği belirtilen kurallar taşıyor. Bunlar iş ve işçi bulma, grev ve lokavt yasaklığı ile iş ihtilaflarının halli ve sosyal yardımlar (sosyal sigortalar).

Cumhuriyet yönetiminin çalışma hayatını düzenleyen bu ilk yasası, süreç içinde önemli sayılmayacak değişikliklerle 1967 yılına kadar yürürlükte kaldı. 28.7.1967 tarihinde ikinci iş kanunu 931 sayı ile yürürlüğe girdi. Ancak, usul yönünden Anayasa'ya aykırı bulunarak Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildi. İptalden sonraki yeni düzenleme ancak 25.8.1971'de yapılabildi ve 1475 sayı ile günümüze ulaştı. Gerek Anayasa Mahkemesi'nin iptal ettiği 931 sayılı gerekse halen yürürlükte olan 1475 sayılı İş Kanunları, sistematiklerini 3008 sayılı ilk İş Kanunu'ndan almışlardır. İş ve işçi bulma, grev ve lokavt ile sosyal sigortalar ayrı kanunlarla düzenlendiğinden, İş Kanunu içinden çıkmış, işin tanzimi ve diğer haklar ise, değişen ve gelişen ekonomik ve toplumsal şartlara uyum sağlayan değişikliğe uğramış. Değişiklik nedenleri arasına 1961 Anayasası'nın getirdiği yeni anlayışları dahil ederken, 1982 Anayasası'nın etkisini unutmamak gerekiyor. Unutulmaması gereken, birinin verdiğini diğerinin alması, birinin genişlettiğini diğerinin alabildiğine geriletmesidir. Nedeni açık. Veren ve sonradan alan aynı güç. Verenin yerine almış olan başka güç olsa, sonradan almanın bu kadar kolay olmayacağı biliniyor.

Kapitalist üretim biçimi anavatanında gelişirken iki karşıt sınıf birlikte gelişiyor. Gelişmede güç eşitsizliğine karşın kültür birikimi var. Kültür birikimi, yaşamın içinde, mücadelenin içinde oluşuyor. Çalışma şartları ile örgütlenme ve mücadele biçimleri de kültürün ve gelişimin içinde yerlerini alıyorlar. Örgütlenme alanında sendikaların yanında sınıf esasına dayalı partiler de var. Grev de mücadele biçimi olarak kabul görüyor ve hak olarak belirleniyor.

Ülkemizde bu anlamda kültür birikiminden söz edilemiyor. Ancak 3008 sayılı İş Kanunu hükümlerinin ve uygulamasımn oluşturduğu kültürden söz etmek mümkün. Günümüze ulaşan bu birikim, işçilerle birlikte işçi örgütü sendikaların konumlarını açıklamaya da yardımcı oluyor.

İkinci bölüm

Düzen

Emekle sermaye arasındaki temel ilişkiler her yerde aynı. Mülk sahibi sınıfların sömürülen sınıflara karşı siyasi engellemeleri, birikimlerinin deneyleriyle zenginleşirken öz güçlerine yardımcı olan üst örgütlenmenin önemini göz ardı etmemek gerekli. Bu aygıta, yani devlete yaklaşım çok önemli.

Anadolu'da yeni bir devlet kuruluyor. Lozan Anlaşması ile dünya ölçeğinde meşruiyet kazanıyor. Cumhuriyet ilan ediliyor. Liberal ekonomik sistem uygulayacağı belirtiliyor. Ama liberalizmin bir yanı eksik. Eksiklik Cumhuriyet'teki eksikliğin aynısı. Yani cumhur, yani halk eksik. Aynı anlama gelmek üzere, liberal ekonomi cumhur için değil. Cumhuriyet de cumhur için değil. Böyle oluşu Cumhuriyet'i ilan edenlerin ve liberal ekonomiyi uygulamaya koyan siyasal iktidarın ideolojilerinden kaynaklı. İdeoloji "milli burjuvazi" yaratmak zorunda. Bu zorunluluk, ülkenin var olan ekonomik yapısıyla bütünleşince yönetme biçimine yansıyor. Yönetme biçimine bakışın ilk yasal dayanağı Takrir-i Sükun'da şekilleniyor. Şekillenme belirlenen kurallarla şiddet ve baskının yasal dayanağıdır. Özetle söylenecek olursa bu dayanak, muhalefet partisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasını da sağlıyor. Bununla yetinilmesi mümkün değil. Tüm muhalefet odaklarını bastırıyor. Yaygın ve bilinçli olmayan işçi hareketliliği de kapsam içinde. 1930'lara gelindiğinde ise Dünya Ekonomik Buhranı'nın da etkisiyle ekonomide ve toplumun şekillendirilmesinde yeni arayış içine giriliyor. Yeni bir muhalefet

partisi kuruluşu, bu arayışın ürünü. Fethi Bey, Cumhuriyet'in lideri Mustafa Kemal'den yeni parti kuruluşu için yazılı izin talep ediyor. İzin "Cumhuriyet ve laiklik ilkelerini benimsemek" koşuluyla yazılı olarak veriliyor. Ve 1930 yılının Ağustos ayında Serbest Fırka kuruluyor (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, s.2054). Cumhurun muhalefet partisine yönelişi, muhalefet partisinin kurduruluş amacını çok aşıyor. Kurucular, kurtuluşu partiyi kapatmakta görüyorlar. Serbest Fırka aynı yıl içinde kurucuları eliyle kapatılıyor.

Muhalefet partisi arayışı, Cumhuriyet liderinin genel başkanı olduğu iktidar partisinden hoşnutsuzluğunun ürünü mü? Böyle olsa, hoşnutsuzluğunu giderici önlemlerin alınması yolunda emir vermesi yeterlidir. O halde? Bu sorunun yanıtı, cumhurun muhalefetini su yüzüne çıkarmak olarak verilebilir. Halkın muhalefeti nedendir? Aykırı olmak isteği mi? Yönetciler böyle olmadığının bilincindedir. Nitekim Mustafa Kemal, 1930 yılının sonlarında Soyak'a şunları söylüyor: "Bunalıyorum çocuk, büyük bir ıstırap içinde bunalıyorum. Görüyorsun ya, her gittiğimiz yerde mütemadiyen (sürekli) dert şikayet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddi manevi perişanlık içinde" (Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hatıralar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1973, Cilt 2, s.405). Bu yeterli değil. Devamı şöyle: Muhalefeti, aynı anlama gelmek üzere önce sorunları açıklığa çıkarmak, ardından? Ardından rahatsızlıkları belirleyerek, cinsine göre ayırıp yine cinsine göre giderilmesini sağlayıcı önlemler almak. Bu önlemlerden birisi, takibeden yıllarda "halkçılık" olarak şekillenecektir. Halkçılık, halka rağmen "inkılapçılık"tır. Halkevleri ve Halkodaları, inkılapçılığın okulları olacaktır. Kuruluşlarına 1932 yılında başlamıyor. Öncesinde ise Türk Ocakları'nın kapatılması var. İttihatçı dönemin ürünü olan Türk Ocakları, 1913 yılında Hamdullah Suphi Tanrıöver, Ziya Gökalp ve arkadaşları tarafından kurulmuş. Bu yılların en önemli iki olayından birincisi Balkan Savaşı yenilgisi ise, ikincisi İttihatçılar'ın güç kullanarak iktidara doğrudan el koymalarıdır. Dönemin özelliği ise, milliyetçi akımların siyasal ve kültürel örgütlenmelerinin çokluğudur. Arap, Kürt, Rum ve Ermeniler'in örgütlendikleri biliniyor. Bu dönemin ürünü olan Türk Ocakları'nın 1931 yılına kadar korunması ise ilginç. Bilindiği gibi Cumhuriyetçiler İttihatçılar'ın devamı olmalarına karşın onlara şiddetle karşıdırlar. İttihatçılar'ın 1916'da kurdukları İtibarı Milli Bankası, 1924 yılında Cumhuriyetçiler'in kurduğu İş Bankası bünye-

sine alınarak ortadan kaldırıldı. Gerekçe, "dağınık ekonomik güçlerin birleştirilmesi". İş Bankası'nın kurulması dağınıklığı yaratıyor olmalı. Önceden kurulu ve faal olan İtibarı Milli ise yeni kuruluşun ardından dağınıklığın gerekçesi. İttihadı Milli Bankası'nın ortadan kaldırılması İttihatçı karşıtlığı için tek örnek değil. Bilindiği gibi, İttihatçılar'a son kesin darbe, İzmir suikastının ardından vuruldu. Üç Aliler'den oluşturulan İstiklal Mahkemesi, İttihatçılar'ın önemli isimlerini darağacına gönderdi.

Bu dönemde kapatılan sadece Türk Ocakları değil. Öğretmen örgütleri de var. İstanbul Muallimler Birliği 1936 yılında kapanıyor, ya da kapatılıyor (İ.Akalın, İşçi Sendika Tarihi, Öteki Yayınevi, s.87).

Muhalefet sürecinde rahatsızlıkları belirlenenlerden işçiler de olmalı. Cumhuriyet gazetesinin 31 Mart 1931 tarihli sayısında şu haber yer alıyor: "Halk Fırkası son teşkilatında ameleyle yakından alakadar olmaya karar vermiştir. Bu sebeple yeni intihabatta (seçimler) Fırka namzetleri arasında ameleden bazı kimseler bulunacaktır. Bu suretle Meclis'e on kadar amele mebus olacaktır" (Selim İlkin, Devletçilik Döneminin İlk Yıllarında İşçi Sorununa Yaklaşım ve 1932 İş Kanunu Tasarısı, Ankara, 1978, teksir, s.15). Amele mebus olacak. Niçin? Ahenk için. Ahenk, "iş verenle iş alan arasındaki" ahenk. Büyük Millet Meclisi'ne önce amele milletvekilleri alınacak. Sonra ameleyi ilgilendiren yasa görüşmesi sırasında, yasanın savunucuları "iş verenle alan arasındaki" ahenkten söz edecekler. Ahenkten söz eden 1936 İş Kanunu'nun oylaması öncesi çok önemli bir konuşma yapan Recep Peker, adı geçen 1933 yılında yayına başlayan Halkevleri'nin yayın organı Ülkü'nün ilk sayısında "Ülkü Niçin Çıkıyor" başlıklı başyazıda şunları yazıyor: "İLERİ gidişin hızı yolcuların ne için ve nereye gittiklerini bilmelerine bağlıdır" (Ülkü, seçmeler, Ankara İ.T.İ.A., Ankara 1982). İleri giden Cumhuriyet'se, ileri gidişin hızını belirleyecek olanlar, nereye gittiklerini bilecekler. Cumhuriyet yönetimi rotasını çizmiş. Yani nereye gideceğini biliyor. Biliyor da birlikte yolculuk etmek zorunda oldukları ne olacak? Sorun burada. Sorun varsa, çözüm de mutlaka vardır. Yolculardan bir kesim için, ameleler için çözümün bir parçası olarak mebusluk öngörülüyor. Seçen kim? Cumhur mu? Kesinlikle değil. Amelenin kendisi mi? Hayır. Seçim sistemi de buna uygun düzenlenmemiş. Sisteme göre seçimler iki dereceli. Birincisinde 40 bin kişi için bir kişi olmak üzere ilk seçmen, cumhurun oyuyla belirleniyor. Bunlara delege demek mümkün. Bunlar da belirlenenlerin 400'ü için yine bir olmak üzere

belirlenenleri mebus olarak seçiyorlar. Yani mebuslar seçiliyor mu, atanıyor mu belli değil. Belli değil, lafın gelişi. Mebusların atandığı çok açık. Atama mercii neresi? Rejimin tek partisi. Bu partinin yetkili organı. Yetkili organ ameleden milletvekilinin meclise girmesine karar veriyor. Ardından amele içinden milletvekili aranıyor. İstanbul ve Zonguldak'da ameleden milletvekili adayı arayanların kimlikleri biliniyor. İstanbul'da arama işini üstlenen Cevdet Kerim İncedayı. İncedayı, kimliğini saklayarak işçilerin arasına giriyor. Kimliği saklamanın en güzel yolu giyim-kuşamın değiştirilmesinde bulunuyor. Eski deyimle tebdili kıyafet eden Cumhuriyet Halk Partisi'nin ileri gelen yöneticisi, ameleye uygun eski giysilerle amelenin içinde mebus adayı arıyor. Zonguldak'da ise bu işi Memduh Şevket Esendal üstlenmiş. Mebus adaylarında aranan nitelikler arasında "okur-yazar ve arkadaşlarının itimat ve muhabbetini kazanmış" olmak da var. Sonuçta Ankara, Cebelibereket (Osmaniye), Eskişehir, İstanbul, Trabzon'dan birer ve Zonguldak'dan iki olmak üzere yedi amele, "ameleden mebus" olarak meclise giriyor. Bu, yeşertilip ileriye taşınacak kültürün ilk tohumu. Bu kültür 1950-1980 döneminde, işçi milletvekillerinin sendikacı hüviyetinde siyasal parti listelerinden Meclis'e girmesine olanak sağlayacak.

1930'lu yıllar Cumhuriyet yönetiminin yeni bir döneme hazırlık yılları mı? Sorunun yanıtı evet. Yeni bir muhalefet partisi oluşturmakla başlanıyor. Kapatılmasının ardından meclisin yenilenmesi var. Nedeni açık: Meclis'teki Serbest Fırkalılar. 1931 yılının ilk aylarında, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın "Umumi Reisi" Mustafa Kemal, fırka grup reisliğine yazılı öneride bulunarak "Son aylarda CHF'nin memleketteki, B.M.M.deki ve hükümetteki idari ve siyasi faaliyeti aleyhinde bir hava yaratılmaya çalışıldığı malumdur" teşhisiyle yurt düzeyinde yaptığı gezilerden aldığı izlenimleri özetliyor ve "önümüzdeki yıllarda tatbiki muvaffık (uygun) gördüğüm tedbirlerle milletin iştirak ve mutabakatı (katılma ve görüş birliği) derecesini anlamak için CHF'na mensup mebusların intihaplarını (seçimlerini) yenilemelerini" uygun buluyor (Çetin Yetkin, Türkiye'de Tek Parti Yönetimi, Altın Kitaplar Yayınevi, s.65). Reis'in uygun bulduğu fırka grubunda 4 Mart 1931'de oybirliği ile benimseniyor ve seçim yapılıyor. Seçimi, yukarıda anlatıldığı gibi atama olarak anlamak kaçınılmaz. Böyle olunca, uygun görülen tedbirlere "milletin iştirak ve mutabakatı", yani cumhurun katılma ve görüş birliği havada kalacak.

Meclisin yenilenmesinin ardından Türk Ocakları'nın kapatılması

ve Halkevleri'nin örgütlenmesi geliyor. Kapatmada yine Reis'in iradesi ve bu iradeyi belirten demeci var. Demeç Ruşen Eşref'e veriliyor ve yayımlanıyor: "Milletin tarihinde bazı devreler vardır ki, muayyen maksatlara (belli amaçlara) erebilmek için maddi ve manevi ne kadar kuvvet varsa hepsini bir araya toplamak ve aynı istikamete sevketmek (yöne yöneltmek) lazım gelir...Memleketin ve inkilabın (devrimin) içerden ve dışardan gelebilecek tehlikelere karşı masuniyeti (korunması) için bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi kuvvetlerin bir yerde toplanması lazımdır... Aynı cinsten olan kuvvetler müşterek gaye (amaç) yolunda birleşmelidir." (a.g.e., s.30)

Birleşenlerin bileşkesi tek partili yönetimden 'Parti Devleti'ne geçişi sağlıyor. 18 Haziran 1936 günlü ve CHP Genel Başkan Vekili İsmet İnönü imzalı genelgede formül açıklanıyor: "CHP'nin memleketin siyasal ve sosyal hayatında güttüğü yüksek amaçların gerçekleştirilebilmesini artırmak ve hızlandırmak için bundan sonra parti faaliyetleriyle hükümet idaresi arasında daha sıkı yakınlık daha ameli (eyleme dayanan) bir beraberlik sağlanmasına Genbaşkurca karar verilmiştir" (Hikmet Bila, CHP Tarihi 1919-1979, Ankara 1979, s.116).

Genbaşkur, Güneş Dil Teorisi ışığında geliştirilmiş bir sözcük, Genel Başkanlık Kurulu anlamına olabilir. Kelimenin anlamını araştırma gereği duymadım. Yaşamayan bir dilden öykülenerek türetilmiş. Bilimsel hiçbir yanı bulunmuyor. Aktarmanın devamında Genyönkurul ise genel yönetim kurulu olabilir. Genelgenin devamı şöyle: "Bu amaçla: 1- İçişleri Bakanı Genyönkurul üyeliğine alınmış ve kendisine genel sekreterlik görevi verilmiştir. 2- Bütün illerde, il başkanlığına ilin valisi memur kılınmıştır. 3- Genel müfettişler, bölgeleri dahilinde bütün devlet işlerinin olduğu gibi parti faaliyet ve örgütünün de yüksek murakıp (denetçi) ve müfettişidir.

"Çok açık. Anadolu'da 1920'lerde kurulan ve sıfatına Cumhuriyet eklenen yeni devlet, çoğulcu niteliği anlatan bir yanı eksik liberalizmi bir kenara bırakıp, ülkenin tek partisini devlet partisine dönüştürerek ülkeyi yönetmeye başlayacak. Bundan böyle İçişleri Bakanları, partinin genel sekreteri, valiler il başkanı, kaymakamlar ilçe başkanlarıdır. Ya genel müfettişler? Genel müfettişliğin bir diğer adı da Genel Valilik'dir. Bugünün Olağanüstü Hal Bölgesi'nde uygulanan sistemin ilkidir. Bugünkü ismi Olağanüstü Hal Valisi ve halen bir tane. Geçmişte ise dört. Özeti şöyle: 4 Mart 1925, Takrir-i Sükun. Kanun no: 578. 31 Mart 1925 tarihli ve 545 sayılı kanunla idam kararlarının onayı, ordu kademelerine veriliyor. 27 Kasım 1927 tarih ve 5858 sayılı

Bakanlar Kurulu kararı ile Elazığ, Urfa, Bitlis, Hakkari, Diyarbakır, Siirt, Mardin ve Van illerini kapsayan ilk Genel Müfettişlik (Genel Valilik) kuruldu. Muş Bitlis'e, Bingöl ve Tunceli de Elazığ'a bağlı sayılarak kapsam içine girdi. Genel müfettişliğin ikincisi 19 Şubat 1934'de Çanakkale, Tekirdağ, Edirne ve Kırklareli'nde kuruldu. Neden birincisi ülkenin doğusunun tamamını kapsıyor ve ikincisi Trakya'da? Nedeni Takrir-i Sükun'un uygulamasının sonucu. Ve çok basit: Sürgün. Diplomatik dilde ise "mecburi iskan". İlk genel müfettişliğin uygulama alanında yaşayanlar yurtlarından alınarak ülkenin diğer yerlerine mecburen yerleştiriliyorlar. "Mecburi iskan"ın anlamı bu. Nasıl mı uygulanıyor?

Cemal Madanoğlu, 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin öne çıkardığı komutanlardan birisi. İlhan Selçuk gibi "solcu"ların baş tacı. Anılarını yayınladı (Madanoğlu, Anılar 1911-1953, Evrim Yayınevi, İstanbul 1982). Jandarma subayı olarak uzun süre Doğu Anadolu'da görev yapmış. "Bir gün, benim yancılar bir kadınla iki kız çocuğu getirdiler. Kız çocuğu görünümünde kadınlarmış bunlar. Oralarda 12-13 yaş evlilik çağı sayılıyordu. 30 yaşında kadın çektiği yaşam zorluklarından kocamış görünüyordu. Şimdi bu kadınları ne yapacağım?" (a.g.e., s.176). Sorunun karşılığı, Madanoğlu'nun orada bulunuşu, yani görevi içinde tanımlı. İnsanlar, binyıllardır yaşadıkları toprakları bırakıp bilmedikleri topraklara zorunlu olarak göçmek istemiyorlar. Madanoğlu ve diğerlerinin görevi de bunları yakalayıp göndermek. Madanoğlu anılarında şöyle devam ediyor: "Gerçekte bunları geriye göndermek gerekir. Önce sabit jandarmaya teslim edilecekler. Sabit jandarma kaymakamlığa yollayacak. Garzan kaymakamlığı ellerine bir çıkın bazlama verip Diyarbakır'a gönderecek. Umum Müfettişlik de onları Anadolu'ya sürecek" (a.g.e., s.176). İşte ikinci genel müfettişlik, sürgünlerin yoğunlaştığı Trakya'da oluşturuluyor.

Genel valilik, aynı anlama gelmek üzere genel müfettişliğin üçüncüsü yine doğuda: Erzincan, Erzurum, Kars, Gümüşhane, Çoruh, Trabzon ve Rize (6 Eylül 1935). Buralar mücavir alan olsa gerek. Mücavir, komşu, yakın çevre anlamında. Komşuluk, yakın çevre, Kürtler için. Müfettişliğin dördüncüsü için seçilen iller Tunceli, Bingöl ve Elazığ. (6 Ocak 1936) Dördüncü düzenleme, düzenlenen yörenin önemini içeriyor. Dersim yöresindeki yaşam Tunceli Kanunu ile yeniden düzenleniyor. Birinci Müfettişlik içindeki ve Elazığ'a bağlı Tunceli ve Bingöl, Elazığ ile birlikte yeni bölgenin sınırlarını oluşturuyorlar.

İşte bu müfettişlikler, ya da genel valiler, parti devletine dönüşen sistemin yeni düzenlemesinde bölgeleri dahilinde bütün devlet işlerinde olduğu gibi parti faaliyet ve örgütünün de denetçisi ve müfettişleridir.

20 Nisan 1340'da (1924) 491 sayıyla Teşkilatı Esasiye Kanunu kabul görüyor. Kanunun ikinci maddesi şöyle: "Türkiye Devleti'nin dini, islamdır. Resmi dili türkçedir. Makarrı Ankara şehridir" Hilafet 3 Mart 1924'de kaldırılıyor. 1928 yılında madde 1222 sayılı kanunla değişiyor. Devletin dini ve dininin ne olduğu maddeden çıkarılıyor. Nedeni, CHP'nin umdelerindeki gelişme ve değişme. CHP, 15 Ekim 1927 günlü İkinci Kurultayı'nda yaptığı değişiklikte 3'üncü maddeyi şöyle düzenliyor: "Fırka, devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı birbirinden ayırmayı en önemli esaslardan sayar." Sayılan esas, altı okta laiklik ilkesi olarak adlandırılıyor. İlkenin Anayasa'ya yansıyışında "Devletin dini, dini islamdır" çıkarılıyor ve madde "Türkiye Devletinin resmi dili türkçedir. Makarrı Ankara şehridir." oluyor. Bu madde bir kez daha değiştirilecek. Değiştirme nedeni, Cumhuriyet'in Parti Devleti'ne dönüşmesiyle, bu dönüşümdeki kural uyumu için gerekli. Cumhuriyetin tek partisi CHP, umde'lerini (ilke) yeniden belirleyince, Parti Devlet'in umdeleri de buna uygunluk sağlamalıdır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin günümüze ulaşan altı oku, 5 Şubat 1937'de 3115 sayılı yasa ile Anayasa'nın ikinci maddesine yazılıyor: "Türkiye devleti Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkılapçıdır. Makkarı Ankara şehridir." 1946 yılında Anayasa'nın Türkçeleştirilen metninde inkılapçılık karşılığı devrimcilik, makkaranın karşılığı da başkent oluyor.

Konumuzla ilgisi nedeniyle bu ilkelerden "devletçilik" önemli

Devletçilik, kapitalizm ve sosyalizmin dışında bir üçüncü üretim biçimi midir? Kemalizmi, Mustafa Kemal'in ölümünden sonra hedefinden şaşmış olarak görenlere göre bu sorunun yanıtı "evet"tir. Dolayısıyla hiçbir önemi yoktur. Bu böyleyse, soruyu yeniden sorarak karşılığını aramak gerekmektedir: Devletçilik nedir? Devletçilik, üretim araçlarının mülkiyetini devlette tutarak, toplumda sınıfsal farklılaşmanın doğmasını engelleme işlevinin yüklenilmesidir. Bu yüklenmenin kültüre yansıması, çok ünlü bir marşta söylemini buluyor: "İmtiyazsız sınıfsız kaynaşmış bir kitleyiz." Tabii bu söylem sadece marşda kalıyor. Bir kaynakta bu söylemin, başka bir deyişle sınıfsız

toplum yaratma yorumunun 'Kadro'cuların düşüncesi olduğu kayıtlı: "Rejim böyle bir yoruma giden 'Kadrocu'lara çok kısa bir süre fikirlerini yayma olanağı tanımış, sonra bu grubun en önde gelen üyesini 'Zoraki Diplomat' haline getirmiştir" (İ.Tekeli, S.İlkin, Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu, ODTÜ Yayınları, 1982, s.323). Kadro dergisi Ocak 1932'de çıkmaya başlıyor. Bilindiği gibi "Kadrocu"ların ideologları, 1927'den sonra ehlileştirilen TKP'liler. Zoraki Diplomat olacak olan ise Yakup Kadri Karaosmanoğlu. Kadro, CHP ve İş Bankası'nın şiddetli çıkışları sonunda 1935 yılının Ocak ayında yayınlanan 35-36 sayısından sonra kapandı. 1930'lu yıllardan sonra ülkemizde uygulanmaya başlanan yöntemin ne olduğu sorusunun yanıtı ise şöyle: Devletçilik, (Cumhuriyet yönetiminin uygulaması söz konusu) kapitalist ekonomiyi geliştirmek ve burjuvaziyi güçlendirmek için devletin yaptığı müdahalelerin tümüdür. Bu uygulamalar kapitalist gelişmede kuşkusuz özel kesime önemli ölçüde bilgi, beceri ve işgücü gibi birikim sağlamış, katkı yapmıştır.

İtihatçılar'ın icraatından başlayarak bu günlere (1930) gelindiğinde gözlenenler bunun doğruluğunu gösterir nitelikte. İttihatçılar'dan önce gelişen işbirlikçilerin gayrimüslim olmaları, bunların zenginliklerinin müslüman olanlara geçmesi ideolojisinin İttihatçılık'la bütünleşmesi, bunun Türkçülük ile bağdaştırılması bu yöndedir. İttihatçılar'ın ardılları Cumhuriyetçiler'in de bunu benimsediklerinin en önemli göstergesi İzmir İktisat Kongresi'dir. Devamındaki "liberal" ekonomik kuralların uygulanması, bir yandan Lozan Anlaşması'nın hükümlerinden kaynaklansa da, diğer yandan dönemin modası olmasındandır. 1930'lara ulaşıldığındaki ekonomik başarısızlık, ülkeyi yönetenleri düşündürmüş ve yeni arayışlara yönlendirmiştir. Liberal ekonomi kurallarının uygulanması istemi sonucu varılan yerdeki başarısızlık, ülke yöneticilerinin önemli hatalarından mı kaynaklı? Yönetim hatalarından söz edilebilse de bunların belirleyici olmadığı kesin. Başarısızlık yönetenlerde değil, uygulanmak istenen sistemin, somut durumun şartlarına uygunsuzluğunda. Yöneticilerin başarısızlığı ise sonuçlardan biri. Uygunsuzluk, emperyalist aşamayı geride bırakmış, üretimin biçiminin yeniden üretim için iç ve dış dinamikleri değerlendirdiği dönemin sancılarında. İşte bu aşamadaki yönlenme iki yönde. Elbet, birbirleriyle ilişki ve ilişkinin uyumu içinde. Birincisi toplumu yönetmedeki yöntemse, ikincisi ekonomik yön. Yönetimdeki yöntem, kitlelerin kültürünün oluşturulmasıysa, ikinci yön kitlelerin ekonomik taleplerini karşılamaktır. Ekonomik

taleplerin karşılanmasında sistemin işleyişini sağlayıcı yöntemler ve yöntemlerin geliştirilmesidir. Bu anlamda devletçilik bir yöntem midir?

Devletçilik, ekonomiye piyasa malı ve hizmetleri üreten işletmeler işletmeciliği midir? Böyleyse devletçilik, devletin kendisinin işletmecilik yaparak ülkenin ekonomik yaşamına müdahale etmesidir. Bu böyle işlemiştir. Böyle işlemiş olması ülkenin öznel koşullarıyla, yine ülke yönteminin öznel niyetinden kaynaklıdır. Öznel niyette milli burjuvazinin gelişimini yaratmak ilkesi yatıyor olması, uygulamanın özünde yeni bir üretim biçimi olamayacağını kabullenmektir. Devamı olmalı ve var. Devamında metropol kaptalist gelişmelerin gelişme pratiği ve bunun teorisi var. Metropol kapitalist ülkelerde devletin işlevinin geliştiği ve değiştiği incelediğinde, devletin ürettiği mal ve hizmetler alanının sürekli genişlediği anlaşılır. Bu durumda devlet sadece bir jandarma devlet değildir. Kamu malı niteliğinde mal ve hizmeti üretmektedir. Ancak bu, sistem için gereklidir. Bunun yanında devletin piyasa mal ve hizmeti üretiminin olup olmadığıdır. Nedir bu üretim? Kamu malı olarak görülen iletişim aracı yanında dokuma ya da demir-çelik üretimidir. Aslında bu da önemli değildir. Önemli olan üretimin amacıdır. Kamu için iletişim aracı olmazsa olmaz bir nitelikse, dokuma alanı, halkın ihtiyacının karşılanamayan bölümü, ya da teknik olarak özelin erişemediği noktadır. Aynı şekilde demir çelik de özelin ulaşamayacağı düzeyde sermaye birikimi işidir. İhtiyaçların karşılanması anlamında dokuma alanı devlet müdahalesi ise, demir-çelik alanı devletçilik midir? İkisine birden ihtiyaç duyulması ülkenin öznel koşullarından kaynaklanıyorsa? Ama ikisinin birden uygulanması, söz konusu ülkenin kapitalist üretim biçiminde egemen oluşunun göstergesi kesin olarak değil. Olay sadece üretim de değil, üretimin ne ile ve nasıl yapıldığı önemli. Mesela şeker fabrikası kurmak nedir? Önce şeker fabrikasının teknolojisi oluşturmak ve ardından buna uygun makineleri imal etmektir. Sanayi toplumunun işi bu.

Daha önce ayrıntısı verilmişti. Birinci Beş Yıllık kalkınma Planı çerçevesinde dokuma, maden, selüloz, seramik ve kimya sanayilerinde fabrikalar inşa edildi. İnşaların sadece binalarının yapımı yerli. Fabrikaların teknolojisi ve makine yapımları ise Avrupa ülkeleri ile Sovyetler Birliği'ne ait. Çoğunluğunun Sümerbank aracılığı ile yapılıp işletilir olması, yukarıda irdelenen sistemin nitelenmesindeki işaretlerinden biridir. Başka işaretler de bulunuyor. Üstelik başka

işaretler, planlı dönemden önceki uygulamalarda. Bunların başında İnhisarlar İdaresi geliyor. Bugünkü deyimiyle "Tekel"ler. Tekeller, tütün ve tütün mamulü, ispirto ve ispirtolu içkiler, tuz ve barutta. Tekeller, devlet sermayesi ile fabrikalar kurup işletiyorlar, iç tüketimi karşılamak için. Tütün tekeli 1926'da kuruluyor. Cibali, Samsun, İzmir ve Adana'da tütün işleme ve sigara fabrikaları açılıyor. 1927 yılında ise ispirto ve ispirtolu içkiler tekele ekleniyor. Paşabahçe ispirto ve rakı, Mecidiyeköy likör, Tekirdağ şarap, Diyarbakır, Gaziantep ve Mersin'de rakı imalathaneleri işletmeye açılıyor. 1934 yılında ise Atatürk Orman Çiftliği bünyesinde bira fabrikası. Tuz ve barut inhisarı da 1927'de.

İşaretlere, devlet eliyle kurulan bankalar aracılığıyla yapılanlar eklenmeli

Alpullu ve Uşak şeker fabrikalarının ardından Eskişehir ve Turhal şeker fabrikaları kuruluyor. Fabrika teknolojisi ve yapı için iki alternatif var: Sovyetler Birliği ve Avrupa. Avrupa'da da İngiltere ve Almanya. Almanya teknolojisi ve ardından yapımı tercih ediliyor. Her fabrika için Türk Anonim Şirketleri kuruluyor ve ortakları değişik oranlarda Türkiye İş Bankası, T.C. Ziraat Bankası ve Sanayi ve Maadin bankası. Şeker üretimi iç tüketime yönelik. İhtiyacın yüzde 80'nini karşılamakla birlikte koordinesizlik ve daha önemlisi yüksek maliyet gözleniyor. Yabancı uzmanlardan yardım isteniyor. Yabancı uzmanların araştırma sonuçları, çözüm için çare üretemiyor. Fabrikaların amortisman oranında indirimler yaparak maliyeti düşürmüş sayıyorlar ve satış fiyatları aşağı çekiliyor. Ve 1935 yılında şeker fabrikalarının tamamının yönetimi yeni kurulan Türkiye Şeker Fabrikaları Türk Anonim Şirketi'ne veriliyor. Bu kadar değil. Devamı var. Devamında İş Bankası yer alıyor. İş Bankası, kömür, bakır, şeker, dokuma ve telefon işletmelerinde tekel konumunda. Daha sonraki yıllarda İktisat Vekili olacak Celal Bayar, 1932'de bankanın başına getiriliyor. Bir kaynakta şunlar kayıtlı: "Celal Bayar, eylemleriyle, ulusal burjuvaziye, onun çıkarlarını kıskançlıkla savunacağını gösterdi. Onun girişimleriyle, Sovyet yardımı ile yapılacak devlet şeker fabrikaları kurulması projelerinden vazgeçilmiş ve fabrikaların Alman firmalarının katılmasıyla İş Bankası tarafından kurulması kabul edilmiştir... İş Bankası, devlet olanaklarından kendi amaçları doğrultusunda daha fazla yararlanmaya başladı." (Rozaliyev, Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri, 1923-1960, Onur Yayınları. s.113)

Bu noktada bir not gerekli: Sovyet yardımları, proje bazında ve devlet ten devlete geçerli.

İş Bankası ile devam edilebilir.

1937 yılında İzmir Tarım Satış Koopiratifleri Birliği TARİŞ kuruluyor. Kuruluşta İş Bankası'nın ortağı Ziraat Bankası'dır. Birlik önce incir ve üzüm üreticilerini örgütlüyor. İki ürün de yurt dışına satılan tarım ürünlerinin başında yer alıyor. TARİŞ ya da İş Bankası, bundan böyle incir ve üzüm üreticilerinin ürünlerinin tek alıcısıdır. Bir diğer yurt dışı ürünü pamuk üreticileri 1939'da örgüte katılıyor. Pamuk aynı zamanda yurt içinde en yaygın sanayi olan dokuma sanayi için de gerekli. TARİŞ, İkinci Dünya Savaşı döneminde zeytin üreticilerini de örgütlüyor. Birliğin incir, üzüm, pamuk ve zeytin işleme kombinaları, ambarları, iskeleleri, taşımacılığı, ticari işletmeleri, ambalaj fabrikaları, sabun ve zeytinyağı fabrikaları oluşuyor.

Halkevleri ve İş Kanunu uygulaması ile Kooperatif örgütlülüğü birlikte, yaratılacak kültürün okulları olma işlevini yükleniyor, yerine getiriyor ve günümüze taşıyor.

1932, Cumhuriyet'te dönüm yılı. 1931'de yapılan seçimlerle yeni yıla yeni kadro ile giriliyor. Ocak ayında Kadro Dergisi yayın hayatına başlıyor. 19 Şubat'ta 14 Halkevi birden açılıyor. 23 Haziran'da Halkçılığın yeni tanımı yapılıyor. "Halkçılık, kanunlar önünde Türk vatandaşlarının mutlak ve kati müsavatını emreder. Halkçılık, Türkiye'de imtiyazlı tabakaların mevcudiyetlerini reddeder, selbeder (kaldırır). Halkçılık sınıf mücadelesin kabul etmez, çalışma zümreleri arasında ahenk tesisini takip eder." (Çetin Yetkin, a.g.e., s.101) 9 Eyül'de Reşit Galip'in Milli Eğitim bakanı olmasının ardından Üniversite Reformu gerçekleştirilerek 151 öğretim üyesinin 92'si kadro dışı bırakılır ve yeni düzenlemede yönetime, devlet partisinin yeni umdelerini benimseyen insanlar atanır. Devletçilik ilkesinin uygulama alanları yine 1932 yılında belirlenir.

Halkevleri, 10-18 Mayıs 1931'de toplanan CHF Üçüncü Büyük Kongresinde alınan karar uyarınca kurulmuş ve Türk Ocakları'nın binalarında çalışmaya başlamıştır. Ancak resmi açılış, ondört yerde aynı gün 19 Şubat 1932'de yapıldı. Halkevleri İdare ve Teşkilat talimnamesi'nin 1'inci maddesi Halkevleri'ni "CHP'nin Cumhuriyetçilik, Milliyetçlik, Halkçılık, Devletçilik, Layiklik ve İnkılapçılık prensiplori için çalışan bir kurumdur." diye tanımlıyor. Bir kaynak, Halkevleri'nin kuruluş amaçlarını şöyle sıralıyor:

1- Ulusu bilinçli, birbirini anlayan, birbirini seven, aynı ideale bağlı halk kütlesi halinde örgütlemek.

2- Kültür, ülkü, amaç ve düşünce birliğini güçlendirecek bir toplum olmayı sağlamak.

3- Ulusal birliği oluşturan, milli ruhu biçimlendiren ve kudretlendiren kültür ögelerini ortaya çıkartıp geliştirmek.

4- Köylü ve kentli, köylü ile aydın zümreler arasındaki ilişkileri düzenleyip artıracak köycülük çalışmalarının yapılması.

5- Cumhuriyet Halk Fırkası'mn ilkelerini ve bu ilkelerin ülke düzeyinde nasıl uygulandığını anlatmak için kullanılan bir merkez olması (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İlişim Yayınları, s.880).

1932'de ondört yerde açılan Halkevlerine, 1933 yılında 41, 1934 yılında 25 yeni şube ekleniyor.1939 yılında açılan şube sayısı ise rekor: 163. 1940'dan itibaren Halkodaları'nın açılışı başlıyor. İlk yıl 141; 1949 yılına gelindiğinde 474 Halkevi, 4306 Halkodası vardır (Çekin Yetkin, a.g.e., s.88).

Kuruluş amaçlarına ulaşabilmek açısından 9 ana kol belirlenmiş: Dil ve edebiyat, güzel sanatlar, Temsil (tiyatro), spor, sosyal yardım, halk dersaneleri ve kurslar, kütaphane ve yayın, köycülük ile tarih ve müze kolları. Açılan ve açılacak şubelerde tüm kolların oluşturulmasının zorunluğu, uygulamada nasıl bir sonuç doğurdu, doğrusu kayda değer. Ancak bu konuda kayıtların var olup olmadığını bilmiyorum. Kolların 3-5 üyeden oluştuğu hesaba katılırsa işin hacmi daha iyi anlaşılır. Yukarıda sözü edilen kaynak, 1932-1940 arasında Halkevlernde 12 bin 350 temsil verildiğini kaydediyor. Müzik kolunda düzenlenen kurslar ve konserler açısından istatistiki bilgilere göre 9 bin 50 konser verilmiş. 23 bin 750 konferans düzenlenip, 7 bin 850 film gösterisi gerçekleşmiş ve 970 sergi açılmış. İşin bir yanı böyle. Diğer yanında neler var? Özeti kaynakta şöyle:

1-Halkevleri tek yönlü, asker-sivil bürokrasinin önderliğinde ve yukarıdan yönetilen, halkın ve köylünün kültürel düzeyini yükseltmeye yönelik kuruluşlardır. Bu özellikleri başarısızlıklarının da temel deneni olmuştur. Öğretici olarak ortaya çıkan hoşgörüsüz bürokrat yaklaşımı halkta bir itişi, bilgisizliğe sarılmayı adeta kışkırtmıştır.

2- Çağdaş uygarlık düzeyine çıkmayı yüzeysel bir Batılılaşma olarak tanımlayan Halkevleri, Türk halkını üstün kılabilecek iç dinamikleri hiçbir zaman sezinleyememiştir. Oysa tarih sürecinde Türk insanı, bir yandan toplum mutluluğunun üstün tutulduğu

düzenleri yaratırken, öte yandan da bu düzene özgü ve aktif bir biçim alan katılım yollarını zaman zaman aramıştır.

3- Halkevleri, ikili niteliklerinden ötürü, Batının kültürel uzantısı olan aydınların ve bürokratların etkisine rağmen, toplumun sağlıklı güçlerini yanına alabilecek çalışmaları da gerçekleştirebilmiştir (a.g.e., s.882) Kaynaktan yapılan aktarmanın uzunluğu, aktarılanların eleştirilebilmesine olanak sağlamak için yapılmıştır.

Halkevleri, yaygın eğitim deneyidir. Halkodaları ile birlikte ele alındığında, ülkenin hemen her yanında açıldığı anlaşılmaktadır. Her birimde aynı etkinliğin yapıldığı söylenemese de bu anlamda amacına uygun olduğu anlaşılıyor. Başarısızlık nerede? "Türk halkını üstün kılabilecek iç dinamikleri" sezinleyememede. Neden sezinleyememiş? "Çağdaş uygarlık düzeyine çıkmayı" yüzeysel batılılaşma olarak tanımladığı için. Bunun yanında "öğretici olarak ortaya çıkanlar" hoşgörüsüz, bürokrat yaklaşımla itici olmuşlar. Bu olumsuzluklar başarı değil mi? Olumsuzluk, CHP'nin ilkelerinde değil mi? Olumsuzluk "Halkçılık" tanımında değil mi? Nasıl tanımlanıyor: "Halkçılık, kanunlar önünde Türk vatandaşlarının mutlak ve kati müsavatını emreder." Bu düzenlemede, yüzeysellik yok. Uygulama böyle mi? Eşitlik nerede var? Ülkenin yönetiminde bulunanların eşitliği sağlamak gibi öznel niyetleri olabilir mi? Olamayacağı tanımın devamında da var: "Halkçılık, Türkiye'de imtiyazlı tabakaların mevcudiyetlerini reddeder, selbeder. (kaldırır)" Yöneticiler, ya da Halkevlerinde görev alanlar ayrıcalıklı değil mi? Bırakınız sermaye ve toprak sahiplerini, memur ayrıcalıklı değil mi? Ayrıcalıklı olanlar, eğitimde kendisinin "imtiyazsız" tabaka olduğunu nasıl anlatabilir? Tanım devam ediyor: "Halkçılık sınıf mücadelesin kabul etmez, çalışma zümreleri arasında ahenk tesisini takip eder." Sınıflar varsa ki vardır, dinamik olmasa da sınıf mücadelesi olacaktır. En azından tepkilerde. Adına zümre deseniz de sonuç değişmeyecek. Ahenk sağlamak mümkün olmayacak. İşte sonucu belirleyen bu olumsuzluklar. Bir kere bu nedenle sonuçlar doğaldır. İkincisi ve daha önemlisi, "Türk halkını üstün kılabilecek iç dinamik"lerin sezilmemiş olduğu iddiasındaki tutarsızlık. Tutarsızlık aslında bir diğer ilke ile uyumlu. Diğer ilke "milliyetçilik" ilkesi. Bu ilkenin hayata geçirilmesi çalışmalarında, çok çarpıcı örnekler var. Halkevlerinde gösterime sunulduğu kayda geçen 12 bin 350 temsilin içerikleri bu örnekleri yansıtıyor. Örneklerden seçilen örnekler bir kaynakta incelemeye alınmış. (Levent Boyacıoğlu, Inkılap Temsilleri, Tarih ve Toplum, İletişim

Yayınları sayı 102-105)

Kaynakta, Halkevlerinde 386 oyun sergilendiği kayıtlı. (a.g.d., s.352-32) Yazarların büyük bölümünün "devlet sınıfı bürokratlarından" olduğu belirtiliyor. İşin başlangıcında bir takım yasaklamalar var. Yasaklama, önceden yazılmış eserler üzerinde. Yasaklananlar arasında Namık Kemal, Mahmut Yesari, Cenap Şahabettin gibi "temayüz" etmişlerin eserlerinin yanında, "kendisini ve sanatını rejime adamış ve teslim etmiş" Aka Gündüz de bulunuyor. Aka Gündüz, İzmir İktisat Kongresi'ne İstanbul Amele Birliği temsilcisi olarak katılan kişi. Yasaklama, ilkeleri belirlenen yeni yazım için gerekli. Bu gereklilik, Basın Genel Direktörlüğü'nce kamuya duyuruluyor. Duyuru şöyle: "İç İşleri Bakanlığı Basın Genel Direktörlüğü tarafından sahnelerde temsil edilecek piyeslerin gözden geçirilmesi sırasında bir takım gerçeklerle karşılaşmıştır. Bu sahne özverenlerinin elinde halka gösterilecek, halkın kültür seviyesini yükseltecek, halka yeni davaları anlatacak piyesler pek azdır. Bu eksikliği gözönüne alarak ulusal tezlerimizi yığına anlatacak eserleri, memleketimizin tanınmış yazıcılarına hazırlatmayı uygun bulduk." "Yığınlar"a anlatılacak "yeni davalar" nelerdir? Yukarıda tanımı yapılan Halkçılık ve Milliyetçilik. Bu sahne eserlerinden bu içerikli 407 yapıtın yayımlandığı kayda geçiyor. Yazarlar arasında Aka Gündüz ve Behçet Kemal Çağlar en öndedir. İnkılap Piyeslerinin karakteristiği Tarih ve Dil tezlerinin içeriğini yansıtmasıdır. Bu tezlere göre evren, Türk'le başlamış ve hayat bulmuş, medeniyeti tüm dünyaya bunlar yaymış, günümüze ulaşan her ilk, Türkler'in icadı. Geçmişi belirleyenler, elbette geleceği de belirler. Buna ilişkin en çarpıcı örnek Aka Gündüz'ün Süpertürk'leri. Kahramanımız Profesör Doktor Türkoğlu Dayan B.'dir. Halk Bakımevi kurmuştur. Telsiz telefon ile televizyonu vardır, numaraları da veriliyor. Piyesdeki olay, 1970'lerde geçer. Yazılışından yaklaşık kırk yıl sonrasında. Adı geçen süpertürk, 25 yıl önce verem ve kanser hastalıklarının tedavisini bulmuş. Yine icaddettiği "kimyevi özsuları" ve "bakteriyolojik toz aşılar"la çöller yeşermiş, dünya tarım üretimi iklim etmenine bağımlılıktan kurtulmuştur. Ankara'da, kentin her yanında portakal, hurma, fıstık ağaçları yetiştirilmiş. (a.g.d., s.353-33) İşte böyle.

İnkılap Temsilleri'nin hedef kitlesi kimlerdir? Rejim için tehdit oluşturması muhtemel yetişkinler. Bunların büyük çoğunluğu da köylerde oturuyor. Bunların niteliklerinin bir bölümü doğru değerlendiriliyor: Okuma yazma bilmemeleri. Bu nedenle seyirlik eğitim

öne çıkıyor. Seyirlik eğitimde de inkılap Temsilleri.

Halkevleri'ne yönelik değerlendirmeye yeniden dönebiliriz. Değerlendirmenin bir bölümünde "Oysa tarih sürecinde Türk insanı, bir yandan toplum mutluluğunun üstün tutulduğu düzenleri yaratırken, öte yandan da bu düzene özgü ve aktif bir biçim alan katılım yollarını zaman zaman aramıştır." deniliyor. Bu değerlendirmenin, özü itibariyle inkılap Temsilleri'den farkı var mı? Milliyetçilik ruhundaki "üstün ırk" ilkesi her ikisine de egemen. Yerleştirilmek istenilen Halkçılık kültürüyle birlikte ele alındığında, Halkevleri'nin yaygın eğitiminin başarısızlığı, "öğretici olarak ortaya çıkan hoşgörüsüz bürokrat yaklaşım" değil, doğrudan verilmek istenilenlerin içerik olarak boş oluşunda, hatta hiçliğindedir. 1950'li yıllarda Halkevleri'ni kapatan görüş sahipleri, Halkevleri'nin hızlı dönemlerinde ya Halkevlerini yöneten ya da konferanslar verenlerden başkası değil. Kaldı ki, Halkevleri hoş vakit geçirilen eğlence yerleriyse, eğlenen ve hoşça vakit geçirenler yine ayrıcalıklı olanlardı. Ayrıcalıklılar da kendi aralarında ayrıcalıklıdırlar. Hoşca vakit geçirme eğlenmede kimilerinin hissesine Cumhuriyet Baloları, kimilerinkine de inkılap Temsilleri düşmüştür. Halkevlerinin yüklendiği, yaratılacak kültürün okulları olma işlevini ne ölçüde yerine getirdiği tartışılır. 1946'dan sonra kitlelerin Demokrat Parti'ye yönelmelerine neden olduğu ise herhalde tartışma götürmez.

Bir önemli yıl daha

1946 yılı da 1932 gibi önemli. Öncesinde II'inci Dünya Savaşı yer alıyor. Rejim Partisi yönetimindeki Cumhuriyet, savaş dönemince safını belirlemedi ve dengeci politika yürüttü. Savaşa fiilen girmedi. Dönemin yöneticileri, Türkiye'yi savaş dışında tutabilmiş olmanın "başarısı"nı sadece anlamsız bir sıfat olarak taşıdılar. Savaş dönemi, ülkede gerçek anlamda baskı, vurgunculuk, harp zenginlerinin türediği ve yoksulluğun had safhaya çıktığı yıllardır. Dengeci politikanın bir yanında, müttefi diye adlandırılan İngiltere, ABD ve Sovyetler Birliği ile yapılan görüşmeler, diğer yanında ise görüşmelerin tamamından Almanya'nın haberdar edilmesi yer alıyor. Bunun yanında silah sanayiinde kullanılan krom madeninin Almanya'nın hizmetine sunulması var. 7 Temmuz 1942'den itibaren de, Başbakanlık koltuğunda Almancı olmakla ünlenen Şükrü Saraçoğlu'nun oturması. Hitler'in, Almanya'da Yahudiler'i "misafir" olarak sıfatlandırması, Başbakan Saraçoğlu'nun da aynı şekilde konuş-

masını sağlayabiliyor. Saraçoğlu, Varlık Vergisi'nin savunulmasında "Bu memleket tarafından gösterilen misafirperverlikten faydalanarak zengin oldukları halde, ona karşı bu nazik anda vazifelerini yapmaktan kaçacak kimseler hakkında bu kanun, bütün şiddetiyle tatbik edilecek diyor" (21.1.1943 Cumhuriyet). "Bu memleket", Türkiye'dir. "Misafirperverlikten faydalanıp zengin olanlar" ise, Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşı, ancak azınlık olanlardır. "Nazik an" savaş yıllarıdır. Yapılacak vazife, Varlık Vergisi ile olağanüstü vergi ödemektir. Bu açıklama yapıldığında "vazifesini yapmaktan kaçan" da yok, kaçma fiili de. Varlık Vergisi'nin gizli toplantılarda doğrudan azınlıklara karşı ilan edilen savaş haline gelmesi çok ilginç. Şu kadarını kaydedelim ki, bu vergi ile azınlıkların hemen tüm mal varlıklarına el konulmuş, malvarlıkları değerlerinin çok altında Anadolu eşrafının lehine el değiştirmiştir. Malvarlıklarının çok üzerinde salınan vergileri ödeyemeyenler ise Aşkale'ye sürgüne gönderilmişlerdir. Alman balonunun sönmesi üzerine krom sevki 21 Nisan 1944'de durdurulmuş, 2 Ağustos 1944'de Almanya ile ilişkiler kesilmiş ve Birleşmiş Milletler'in oluşturulması yolundaki San Francisco Konferansı'na katılabilmenin önkoşulu olduğu için Almanya ve Japonya'ya 23 Şubat 1945'de savaş ilan edilmiştir.

Savaşa katılmayan ülkede savaş şartları en ağır biçimde yaşanıyor. Ülkenin tüm kaynakları "savunma" amaçlı askeri alana harcanıyor. Çok kalabalık olan orduyu beslemek için tarım ürünlerine el konuluyor. Bunun yanında iaşe sorunlarını çözebilmek, ulusal savunma ile kişisel gereksinimler arasında uyum sağlamak gibi gerekçelerle tüketime müdahale edilerek temel tüketim maddeleri için karne sistemi uygulanıyor. Aynı müdahale üretim için de gerekli. Gerekçesi aynı: Savaş malzemesi üretimine öncelik tanınması. Diğer taraftan, piyasada oluşan kıtlığın fiyatlara yansımasını önlemek amacıyla da fiyatlara müdahalede bulunuyor: 18 Ocak 1940'da Milli Korunma Kanunu yürürlüğe giriyor. Bu düzenleme uzun yıllar polisiye önlemlerle fiyat sınırını sağlamaya yönelmiş, uygulama hep tüketicinin zararına, karaborsacının yararına işlemiştir. Özellikle tarımdaki işgücünün büyük bölümü silah altında. Bu nedenle üretim de düşük düzeyde seyrediyor. Diğer çalışma alanlarındaki işgücü açığı çocuk ve kadın işçilerin yoğun istihdamıyla giderilmeye çalışılıyor. Diğer yanda karaborsa her alanda alabildiğine işliyor. Ülkenin her yerinde bir avuç harp zengini türüyor.

1932 yılı kadar önemli olan 1946 yılının ilk haftasında Demokrat

Parti kuruldu. Bu kuruluşla ülke çok partili hayata geçmiş sayıldı. Bu tarihten itibaren birden fazla partinin olması çok partililikse, doğru. Ancak, çok partililikten anlaşılması gereken, partilerin toplumun değişik sınıf ve katmanlarına yönelik ve onların sınıfsal bakışlarını yansıtır olmalarıdır. Bu böyleyse, 1946 yılında çok kısa süre bunun gerçekleştiği söylenebilir. Söylenebilirliği aynı yılın ortalarında kurulan iki sosyalist parti nedeniyledir. Kısa süre oluşu ise, aynı yılın son ayında her iki partinin de kapatılmış olmasında. Bundan sonra toplum çok partili hayata geçebilmek için 15 yıl daha bekleyecek.

5 Haziran 1946'da, 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu'nun 9'uncu maddesi değiştirildi. 6329 sayılı kanunla yapılan bu değişiklikle madde metnindeki yasak hükümlerinden "sınıf" kavramı çıkarıldı. Bunun ardından iki sosyalist parti kuruldu: 14 Mayıs 1946'da Türkiye Sosyalist Partisi ve 20 Haziran 1946'da Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi. Ardından her iki parti, sendika kuruluşlarını gerçekleştirdi. Birincisi, sonradan federasyonlar oluşturarak uluslararası birliğe katılmayı amaçlayıp tekel, deniz ulaşımı, mensucat, demir-çelik, basın ve basın makineleri, tramvay işletmeciliği iş kollarında sendikalar kurdu. Kuruluşlar arasında İstanbul Şoförler ve Otomobil İşçileri Sendikası da var. Diğer parti, Adana, Ankara, İstanbul, İzmir, Kocaeli ve Samsun'da İşçi Sendikaları Birlikleri oluşturuyor, ve her işkolunda kurduğu sendikalarla ağını tamamlıyor. Gerek sosyalist partilerin gerekse partilerin kurduğu sendikaların, işçi hareketliliğini sağlayıp sağlamadığı, ya da ne ölçüde sağladığı tartışma konusu yapılabilir. Ancak tartışılmayan, siyasal iktidarın tavrıdır: Sosyalist partiler ve sendikaların tümü Aralık 1946'da kapatıldı. Çok sayıda siyasetçi ve sendika yöneticisi tutuklandı. Kapatma ve tutuklanmalar 1940 yılından beri uygulanmakta olan sıkıyönetim eliyle gerçekleştirildi: 17 Aralık 1946. Sıkıyönetimin son görevini yerine getirdiği anlaşılıyor. Çünkü bu eylemlerden kısa bir süre sonra 23 Aralık 1946'da sıkıyönetim kaldırıldı.

1945 yılında Çalışma Bakanlığı kuruldu. 1 Ocak 1946 tarihinde yürürlüğe girecek İşçi Sigortaları Kurumu 4792 sayı ile 9 Temmuz 1945'de kabul edildi. Kurumun kuruluşundan altı ay sonra yürürlüğe girmek üzere 7 Temmuz 1945'de 4772 sayı ile İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası Kanunu kabul gördü. Başlatılan bu süreçte 2 Haziran 1949'da 5417 sayı ile İhtiyarlık Sigortası Kanunu ve 4 Ocak 1950'de 5502 sayı ile Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu çalışma hayatına girdi. Kurumun adı 1964 yılında çıkarılan 506 sayılı

kanunla Sosyal Sigortalar Kanunu oldu ve mevzuat geliştirilerek tekleştirildi. Kurumun adı Sosyal Sigortalar Kurumu'na dönüştürüldü.

1946 yılının Ocak ayında da İş ve İşçi Bulma Kurumu oluşturuldu. Adıyla tavrı ve davranışı çelişkili olan, eskilerin deyimiyle müsemma binnakız bir kurum. Kurumun kuruluş biçimi ve amaçları, Amerikalı müşavirler eliyle oluşturulmuş ve işletilmiştir. Buna göre, İş Kanunu kapsamındaki işyerlerine alınacak işçilerin kurum bünyesinden geçmesi zorunluluğu getirilmiştir. Bu zorunlulukla, esasen az sayıdaki özel sermayeli işyerlerine girecek işçiler devletin denetimine geçerken, kamu işyerleri için seçicilik ön planda tutuldu. Süreçte, kamu işyerleri için seçilen işçiler, kuruma gönderilip kayıttan geçirildikten sonra işe alınır oldu.

1947 yılının konumuz açısından önemi, çalışma hayatına İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkındaki Kanun'un girmesidir. Kanunun irdelenmesine geçmeden önce, kanunun çıkış nedenlerini irdeleyen bir görüşü aktarmak istiyorum. "1945 sonrasında 'demokratik'leşen dünyanın dayatmalarına ayak uydurabilmek için bir çeşit vitrin düzenlenmesine giden Türkiye Hükümeti, önceden hesaplamadığı bir gelişmeyle karşı karşıya kalmıştır" (Yüksel Işık, Osmanlı'dan Günümüze İşçi Hareketinin Evrimi 1876-1994, Öteki Yayınevi, s.111). Alıntıyı iki ayrı bölümde ele alıp ikincisinden başlamak gerekiyor. Kaynakta, önceden hesaplanamayan gelişme, cemiyetler kanunundaki değişikliğin ardından oluşan sosyalist partiler ve bu partilerin kurduğu sendikalar. Kaynak, yeni durumu ortamın "birdenbire işçi hareketinin lehine" dönmesi olarak değerlendiriyor ve ardından gelen kapatmaları da "hem 1946 sendikacılığının önüne geçmek"le birlikte yukarıdaki alıntının birinci bölümüne bağlayarak "vitrin genişletmeyi sürdürmek amacıyla 1947 sendikacılığının önünü" açtığını kaydediyor. Burada tartışmaya açmak istediğim, gerek sosyalist partilerin gerekse onların eliyle kurulan sendikal örgütlerin işçi hareketliliği olup olmadığıdır. Buna olumlu yanıt verildiğinde, sendikal hareketliliğin gerçekten yoğunlaştığı 1960 sonrasında ve özellikle 1970'lerde sol siyasal akımların oluşturduğu ya da yönetimini ele geçirdikleri sendikaların, örgütlülüklerini geliştirememesi gerçeğinin yarattığı çelişkinin nasıl açıklanacağı noktasına gelinir. Olumsuz yanıtta ise, 1946 sendikacılığından günümüze ulaşmış yapının bulunmadığı gerçeği var. Geriye, alıntının ilk bölümündeki, hükümet edenlerin sadece dışa karşı vitrin oluşturması kalıyor. Vitrin oluşturma, örgütlenmekte mevzuat oluşturmakla birleştirildiğinde

anlam kazanıyor ve 1947 sendikacılığına bağlanabiliyor. Mevzuat oluşturma, kültür oluşturmanın ilk adımı. Çalışma hayatında ilk kültür oluşturma, aynı anlama gelmek üzere ilk mevzuat 1936'da İş Kanunu ile atılmıştı. İkincisi 1947 tarihli sendika kanunudur. Ve kültürün devamında gereklidir.

İş Kanunu ile oluşturulmaya çalışılan kültür, "nasıl bir işçi" yaratmaksa, ikincisiyle oluşturulmaya çalışılan kültür de, yaratılan işçilere ne tür sendikanın gerektiğidir. Gerekli olan, kanun hükmü haline getirilmiş ve kültürü oluşturmak üzere işletilmeye başlamıştır. İşletilmiş, geliştirilmiş ve günümüze ulaşmıştır. Bugün Türk-İş, DİSK ve Hak-İş konfederasyonları ve bağlı sendikalar ve yönetimleri, bu birikmiş kültürün ürünüdür.

Her iki mevzuat birlikte incelendiğinde birbirini tamamlayıcı nitelikleri ve bu niteliklerin kültüre dönüştürülmesi daha iyi anlaşılıyor. Anlaşılırlığında, gerekçe ve Meclis'teki görüşmeler döneminde söylenenlerin çakışması da var. Çalışma Bakanı Sadi Irmak'ın, sendika kanununun görüşülmesi sırasında yaptığı konuşma, on yıl önce İş Kanunu'nu savunanlarla aynı paralelde: "Millilik memleketin hava gibi, su gibi muhtaç olduğu havaici zaruriyetindendir. Binaenaleyh işçi birliklerinde milli motiflerle hareket etmeyi tabii gördük" (Y.Işık, a.g.e., s.116). Tabii görme, Meclis'te de benimseniyor. Dönemin muhalefet partisi DP de küçük ayrıntılar dışında benimsiyor. İş Kanunu ile Sendikalar Kanunu'nun bir diğer benzerliği, tarafların ahengi konusunda. Birincisinin 78'inci maddeden itibaren düzenlediği işçi mümessili ile işveren ve devletin memurlarının oluşturduğu bir dizi uzlaşma düzeninde, mümessillerin yerini sendika alıyor. Dolayısıyla sendikalara üyeleri adına işverenle toplu iş sözleşmesi yapma gibi görev yüklenmiyor. Yüklenilen, doğabilecek iş uyuşmazlıklarının çözümünde ahenge yönelik düzenlemelerdir.

İş Kanunu'nun 27'inci maddesi, işverenlerin "İşçilere veya bunların ailelerine yiyecek, içecek, giyecek ve yakacak gibi zaruri ihtiyaçlara ait maddeleri satmak üzere" "ekonomalar" açılabileceği hükmünü taşıyor. Ekonomaların açılışını İktisat Vekaleti'nin iznine bağlıyor. İzinde ekonomaların işçilerin yararına olması ilkesinin gözetileceği yer alıyor. Sendikalar Kanunu'nun 4-H maddesi ise sendikalara üyelerinin yararı için "istihlak, istihsal, kredi ve yapı kooperatifleri kurmak için teşebbüste bulunmak ve yardım etmek" kuralını getiriyor. İstihsal, yani üretim bir kenara bırakılırsa, istihlak yani tüketim ve yapı kooperatifçiliği, önemli ölçüde uygulama alanı

bulacak, özellikle de yapı kooperatifçiliği ilerleyen yıllarda sendika ve sendikacılar için yeni meslek alanları oluşturacak ve sınırsız çıkarlar sağlamada araç olacak.

Sendikalar Kanunu'nun 4'üncü maddesinde bir başka düzenleme daha var. Bu düzenleme, çalışma hayatını düzenleyen diğer kanunlarla uyum için de gerekli. Maddenin F bendi şöyle: "İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu ile İş ve İşçi Bulma Kurumu Kanunu ve Çalışma Bakanlığı'nın Kuruluşu hakkındaki kanun hükümlerine göre toplanan kurullara temsilci göndermek." Bu kurulların istenen kültürün oluşmasında çok önemli okul oldukları yadsınamaz. Bu kurullarda genel söylemiyle hükümet-işveren-sendika üçlüsünün birlikte kotaracağı önemli görevler vardır. Görevlerin yerine getirilmesinde, yani karara dönüştürülmesindeki usul, oy çokluğudur. Bunun anlamı, hükümet temsilcisinin görüşleri yönünde diğer kesimden birisinin oy kullanması, görevin yerine getirilmesi için yeterlidir. Tersinden söylemek gerekirse, hükümet oylarının işveren görüşleri doğrultusunda kullanılması, bu kurulların asıl işlevini ortaya çıkarıyor. Bu uygulama "demokratik" olduğundan çok tutulmuş ve uygulama alanı genişletilmiştir. Günümüzde asgari ücretin tespiti için oluşturulan kurulun tiraji-komik çalışmaları her yıl tekrarlanıyor. Bir oturumu işveren kesimi, diğer oturumu işçi kesimi boykot ediyor. Sonuç değişmiyor. İşveren çıkarı doğrultusundaki hükümet görüşleri uygulama alanına geçiriliyor. Kurullara temsilci gönderme yanında, kurum yönetimlerine katılma da söz konusu. Kurumların yönetiminde işçi ve işveren temsilcileri atanıyor ya da seçiliyor. Yönetime katılma olarak nitelenen bu yöntem daha da genişletilerek kamu iktisadi kuruluşlarında da geçerli kılınıyor. Bunların her biri okul, ya da okulun sınıfları olarak eğitime katkıda bulunuyor.

Mevzuat nedir? Yürürlükte kaldığı sürece uygulanan ve uyulması zorunlu kuralların toplamı. Doğruluğu, yanlışlığı, eksikliği ve fazlalığı tartışma konusu yapılmakla birlikte, pratikte, uygulanan demektir. Uygulanagelenler, sonuçları ne olursa olsun benimsenerek kültürü oluşturuyor. Oluşan kültür, benimsenendir. Benimseneni değiştirmek kolay değil. Kolay olmayışın nedeni sadece alışkanlıklardan vazgeçmemek isteği değil. Başka faktörler bulunmaktadır. Faktörlerin başında kültürü alanların nitel konumu yer alıyor. Bunu, ülkenin genel kültürü ve genel ekonomik yapısı izliyor. Genel ekonomik yapıda, kırsal alanla ilişkinin kesilmemesi nedeniyle beslenen ek gelirler bulunuyor. Bu durum, sınıfın nitelik gelişmesiyle de çok yakından

ilgili. Genel ekonomik yapıda ayrıca iş güvenliği çok önemli. İş güvenliği, yine mevzuat hazretlerindeki iş güvencesi ile sıkı sıkıya bağlı. İş güvencesi konusunda İş Kanunlarındaki düzenlemeler, görünürde işçi işveren eşitliğini gözetip hiçbir gerekçe gösterilmeden işçinin işine son vermeyi sağlayacak derecede kolaylaştırılmıştır. Bunun yaratacağı kültür, hiç kuşkusuz, işveren yanlısı olmanın erdemidir.

Bu aşamadan sonra genel gelişmelere geçilebilir. Geçmeden, ekonomi ile kültürün ilişkisine değinilmeli. Kültürün oluşması aşamasında ortaya konulan ekonomik olanaklar, oluşmayı, ya da benimsemeyi ne ölçüde etkiler? Şöyle de söylenebilir: Öne konulan çıkar ilişkisi, kültür oluşmasında etken midir? Etken olduğu gerçek. Toplumumuzda 'evladı ayal olmasa' özdeyişi güzel bir örnek. Anlamı şu: Ne yazık ki, çoluk çocuk, kısacası aile var. Onların sorumluluğu var. Onların sorumluluğu olmasa ben yapacağımı bilirim. Bu, arkasına saklanılan bir siperdir. Ne yazık. Siper sadece savunma için geçerli. Kısaca sorumluluk duygusu. Sorumluluk duygusu ekonomiyle yakından ilgili. Ekonomi basit anlamda geçim için gerekli. Geçim ise, evladı ayal için.

Bu noktada şöyle bir deneme yapılabilir: Emekle sermaye arasındaki temel ilişkiler her yerde aynı. Doğru. Yukarıda aktarılan uygulamaların başka bir zamanda ve başka bir coğrafyada örneği var mı? Olduğu söylenemez. Mülk sahibi sınıfların sömürülen sınıflara karşı siyasi engellemeleri, birikimlerinin deneyleriyle zenginleşirken öz güçlerine yardımcı olan üst örgütlenmenin önemini göz ardı etmemek gerekli. Üst örgütlenme devletse yine aynı soru: Üst örgüt, yani devlet anlamında, değişik coğrafyalarda ve başka bir zamanda başka örnek olabilir mi? Olamaz. Bu aygıta, yani devlete yaklaşım çok önemli. Aynı soru burada da geçerli. Yine 'ama' ekiyle. Ama bu yaşanmışlığın sonuçları var. Üstelik sonuçları 1960-70 ve daha sonrakilerle, 1980'lerle beslenerek sonuçları günümüze ulaşacak. Günümüzü belirlemede, bu süreç çok önemli. Öncesinin önemli olduğu kadar.

Süreçte örgütlülük

Sendikalar kanunu bir startsa, starta kalkanların başında yine devlet partisi yer alıyor. Cumhuriyet Halk Partisi, 1947'de İşçi Büroları kurdu. Büro kadro oluşturarak, kamu işletmelerinde çalışan işçiler arasında sendika kurucuları aradı. Bulunanların nitelikleri, devlet partisinin ilkelerine uygun olmasıdır. Bunlardan birisi zaman içinde öne çıkacak ve üst örgütlenmenin, Türk-İş'in Genel Başkanlığı'nı ölümüne

kadar sürdürecek olan Seyfi Demirsoy'dur. İşçi Büroları'nın yaptıkları sadece istediği nitelikteki insanları bulup sendika kurdurmak değildir. Aynı zamanda, gerek kuruluş aşamasında gerekse devamında parasal olarak desteklemektir. Sendikaların yaşayabilmesi için bu gereklidir. Sendikacı-iktidar ilişkisi ve ilişkide tabi olmanın yollarından birisi ve belki de önemlisi budur. Bu yol daha da geliştirildi. Geliştirilmede yabancı kaynak işin içine girdi. Yabancı kaynak ABD'dir. İş mevzuatlarının oluşumunda ABD'li uzmanlardan müşavir olarak yararlananlar, sendikaların şekillenmelerinde yabancı kaynağı, ABD kaynağını adeta özendirdi. Sendikacılar önceleri ABD'ye eğitim için taşınırken, ilerleyen zaman içinde Türk İş Koleji'nin oluşumu sağlandı.

Bir kaynakta bu konuda şu bilgi ve yorum bulunuyor: "Sendikalar Yasası'nın çıkmasından sonra siyasal iktidar, bir yandan yasanın işlevsel olduğunu kanıtlamak, diğer yandan işçi hareketini kendi mecrasına akıtabilmek ve sendikal akımları yakından gözlemlemek amacıyla iktidara yakın sendikacılar, eğitilmek için ABD'ye gönderilmiştir" (Y.Işık, a.g.e., s. 120). ABD'nin her alandaki etkinliği sendika örgütlenmesinde de gözleniyor. Burada iktidardaki devlet partisinin öncülüğü çok önemli. Ancak, devlet partisi ve bu partinin iktidar süresiyle sınırlı değil. Sınırlı olmayacağına ilişkin gösterge var. Gösterge, Türkiye'nin II Dünya Savaşı sonrası, alan olarak, İngiltere'nin isteğiyle ABD'nin sorumluluğuna geçmesidir. Bu nedenle sendikaların ilişkisi, siyasal iktidarların bilgisi dahilinde ABD ile sürdürülmüştür. Türk-İş'in kuruluşuna böylece varılmış ve Türk-İş bu ilişkileri mükemmel denilecek ölçekte yürütmüştür.

Bir başka kaynakta şu bilgilere yer verilmiş: "İstanbul'da sendikaların yeniden işçiler tarafından benimsenmesi, yurdun diğer illerinde de sendika kurma faaliyetinin canlanmasına yol açtı. 20 Şubat 1947'de Sendikalar Kanunu'nun kabulünden itibaren 1948 yılı içinde 73 işçi sendikası, 4 işveren sendikası, 1 işçi sendikaları birliği kurulmuştu. 1948 yılında teşkilata bağlanmış işçi sayısı 52 bindir. Bunun umumi işçi sayısına nisbeti yüzde 8'dir. Bu yıla ait rakamlara göre sendika hareketinin daha fazla İş Kanunu şümulüne giren işyerlerinde çalışan işçiler arasında geliştiği görülür. Bu işçilerin yüzde 22'si sendika üyesi bulunmaktadır" (Kemal Sülker, Türkiye'de Sendikacılık, Sendika Kültürü serisi no:1, İstanbul 1955, s.84). Kaynakta, belirtilen oran ve sayıların Çalışma Vekaleti Dergisi, Sayı 1'den alındığı dipnotu bulunuyor. Yukarıdaki bilgilerin doğru kabul edilmesi halinde, 1948 yılında 650 bin dolayında işçi olduğu ortaya

çıkar. Bunun sadece yaklaşık 240 bin dolayının İş Kanunu kapsamındaki işyerlerinde çalıştığı anlaşılıyor. Çalışma Bakanlığı'nın yayın organında yer alması doğruluk açısından güvenilir olarak kabul görebilir. 1950 sayımlarına göre kentte yaşayan nüfusun 4 milyon 607 bin olduğu göz önüne alınınca, işçilerin kent nüfusunun ancak yüzde 7'sini oluşturduğu ortaya çıkar. Daha önce kaydedildi. 1866 Fransası'nda işçi sayısı 4 milyon 800 bin. Nüfusun yüzde 13'ü. Sadece Paris'te 442 bin işçi var. Bu bilgiler, başından beri konuya yaklaşımımızı doğrular nitelikte görülmeli.

Yukarıda sözü edilen kaynakta, onbeş çalışma bölgesinde 1947 yılında 11'i İstanbul'da olmak üzere 28, 1948 yılında ise 15 sendika kurulmuş. Ancak, şöyle bir kayıt var: 1954 yılına intikal eden sendikalar (a.g.e., s.85). Bir başka kaynakta 1948 yılında İş Kanunu kapsamına giren işçi sayısı 329 bin 463, sendikalı işçi sayısı ise 52 bin olarak veriliyor (Alpaslan Işıklı, Küreselleşme ve Demokratikleşme, Mülkiyeliler Birliği Yayınları 14, Ankara 1995, s.167). Kaynakta kaynak olarak başka bir çalışma gösteriliyor (A.Işıklı, Toplu İş Sözleşmeleri ve Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri, AÜSBF Yayınları 1967, s.100).

İki kaynakta da sendikalı sayısı aynı. İkinci kaynakta İş Kanunu kapsamındaki işçi sayısı bir miktar farklı. Önemli sayılmayabilir. Birinci kaynakta 1947 ve 1948 yıllarında kurulup 1954 yılına ulaşan sendika sayısı 43 iken, ikinci kaynakta 1948'deki sendika sayısı 73. İki verinin karşılaştırılmasında 1948 yılında kurulu olanlardan 30 sendikanın süreç içinde kayıttan düştüğü söylenebilir. Yine birinci kaynakta 1949 yılında kurulup da 1954'e ulaşan sendika sayısı 10. İkinci kaynakta ise sendika sayısı bir yıl öncekine göre 4 artarak 77 olmuş. Üç yılda kurulan sendika sayısının 53 olması durumunda, 1949 yılında kurulu olanlardan 24 sendikanın süreç içinde kapandığı düşünülebilir. Ancak 1950'de durum değişiyor. Birinci kaynakta, 1950 yılında kurulan 44 sendika ile birlikte 1947-1950 döneminde kurulan sendika sayısı 97'ye yükselmiş oluyor. İkinci kaynakta ise 1950 yılındaki sendika sayısı 88. İki kaynak 1950'de sendika sayısında buluşamadılar. Birinci kaynakta yıl içinde kurulan sendikaların hangi ilde olduklarının ve açık isimlerinin yer aldığını belirtmek gerekiyor. Bu anlamda kapsamlı bir çalışma. İki kaynağa ilişkin bilgileri sürdürelim. Birinci kaynağa göre 1951 yılında 52 sendika kurulmuş. 1947-51 döneminde kurulan sendikaların sayısı 149.oluyor. İkinci kaynak ise 1951 yılında 137 sendikanın varlığını kaydediyor.

Birinci kaynağa göre 1952 ve 1953 yıllarında 52'şer, 1954 yılında ise 81 sendika kurulmuş. Kurulan sendikaların toplamı, 334. İkinci kaynakta ise bu sayı 323. Sonuçta 1954'e ulaşıldığında iki kaynak arasında 11 fark var. Süreç içinde kapanmış olabilecek sendika olabileceği düşünülürse bu sayı daha da artar. İki kaynağın da Çalışma Bakanlığı kaynağa olduğu düşünülürse yapılabilecek yorum, bir kısım kaynakla ayrı ayrı ulaşılabildiği olabilir. Aynı anlama gelmek üzere, birinin ulaştığı bir ya da birden fazla kaynağa diğeri ulaşamamış olabilir. İkinci kaynakta 1951 yılında İş Kanunu kapsamında 427 bin 364 işçiye karşın sendikalı sayısının 110 bin olduğu belirtiliyor.

Sadece sendika ve sendikalı işçi sayısı, sendikal hareketlilik hakkında yeterli bilgiyi taşımıyor. İş Kanunu kapsamındaki işçilerle sendikalı işçilerin oransal karşılaştırılmasında, sendikalaşma oranı 1948'de yüzde 15.8'den 1951'de yüzde 25.7'ye çıkmış olması da bu anlamında yeterli değil. Oranın on puan yükselmesine karşın, sendika başına düşen sendikalı sayısının önemli derecede artış göstermiyor olması ise, hareketliliğin aleyhine kullanılabilecek bir kıstas niteliği taşımayabilir. Bunların dışında hareketliliğe ilişkin başka bilgi yok. Bu sendikalar ne yapmışlar? Kaç genel kurul toplanmış, kaç toplu uyuşmazlık ne oranda ve nasıl çözümlenmiş gibi. Bu durumda yukarıda aktarılanlara bakarak söylenebilecekler yok gibi. Var olanın azını öne çıkarırsak, küçümsenemeyecek sayıda sendika kurulduğu söylenmeli. Başka ne söylenebilir? Bakalım ve görelim. 1947 yılında İstanbul'da kurulan sendikalara bakıldığında görülen, kurulan 11 sendikanın 6'sının kamu işyeri olduğudur: Paşabahçe İspirto Fabrikası, Tekel Likör Kanyak Fabrikası, Yaprak Tütün Bakım ve İşletme, Bira Fabrikası, Tekel Kutu Fabrikası, Tütün ve Sigara Sanayi İşyerleri sendikaları. Şişe ve Cam Fabrikası İşçileri Sendikası'nı da buna eklemek mümkün. Çünkü bu fabrika İş Bankası'nın ve kamu sayılabilir. Geriye kalanlar Demir ve Madeni Eşya İşçileri Sendikası, Deri ve Kundura İşçileri Sendikası, Basın Teknisyenleri sendikası ve Gıda Sanayi İşçileri Sendikası. Bunlardan Deri ve Kundura İşçileri Sendikası'nın muhtemelen Beykoz fabrikasında kurulmuş olması mümkündür. Çünkü kurulan sendikaların tamamı işyerlerinde kurulmuş görünümündedir. Böyleyse, kamu işyerine dahil edilmelidir. Aynı irdelemeyi diğer iller için de sürdürürsek aynı sonuç çıkıyor: Bursa'da Tütün İşçileri ve Mensucat Sanayi İşçileri sendikaları, Elazığ'da Sümerbank Malatya Pamuklu Sanayi İşçileri Sendikası, İzmir'de Tütün İşçileri ve Mensucat İşçileri Sendikaları, Kocaeli'nde

İzmit Sellüloz sanayi İşçileri Sendikası, Samsun'da Tekel Tütün İşçileri ve Tütün ve Sigara Sanayii İşçileri sendikaları bu türden. 1948'de yine İstanbul'da kamu işyerlerinde Tekirdağ Şarap Fabrikası ve Liman ve dokları Gemi Sanayi İşçileri sendikaları kuruluyor. Aynı yıl İstanbul'da bunların dışında kurulmuş üç sendika daha var: Tabak ve Deri, Otel ve Lokanta ve Makina Sanayii İşçileri sendikaları. Yine aynı yıl Aydın'da Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası, Eskişehir Şeker Fabrikası ve Devlet Demir Yolları Sanayi İşletmeleri İşçileri sendikaları kuruluyor. Ve bu kuruluşlar uzayıp gidiyor. Sonuç nedir? Bir: Sendikalar işyeri düzeyinde kurulmaktadır. İki: Sendikaların büyük çoğunluğu kamu işyerlerindedir.

İstanbul'da 1947'de 11, 1948'de 5, 1949'da 4, 1950'de 10, 1951'de 8, 1952'de 9, 1953'de 10 ve 1954'de 23 olmak üzere toplam 80 sendika kurulmuş. Ülke çapında kurulan sendikaların yaklaşık yüzde 24'üne, neredeyse dörtte birine denk düşüyor. Bunlardan 46'sı kamu işyerinde. 1953 yılında kurulan 10 sendikanın 9'u kamuda iken, 1954'de kurulan 23 sendikanın sadece 10'u kamuda, geri kalan 13'ü özel işyerlerinde. İşkolu olarak da, inşaat, seramik, ya da toprak sanayi, ağaç işleri, deri kundura ve saraciye, lastik ve gıda gibi. Bu oluşum, başka bir şeyin habercisi. Haberde, Kemal Sülker'in daha sonraki yıllarda yaptığı bir yorum önemli. "1966'da sendikalar iki kampa bölünmek üzereydi. Çünkü bazı sendikacılar toplu sözleşme yapma hakkını, kendileri için özel bir çıkar sağlamaya aracı bir düzen olarak görmeye başlamış, her meslekte görülen görevi kötüye kullanma, sendikacılar arasında da başgöstermişti" (Yürüyüş, Haftalık Dergi, 15 Nisan 1975, sayı 1, s.11). Burada öne çıkarılması gereken sendikacılığın "meslek" olması. Evet, sendikacılığın bir meslek olması icraatı daha önce başlamıştı. Haberci, emek yoğun işkollarında kurulan sendikalarda, sendikacılığın yani sendika yöneticiliğinin bir meslek olarak belirginleşmesidir. Nitekim Kemal Sülker, ta 1955'de kaleme aldığı Türkiye'de Sendikacılık adlı yapında da dile getirmiş: "Zaten birtakım teşekküllerin (sendika olarak anlamak gerekiyor İ.A.) başında işçilik yapmayan ve sadece o teşekküle hizmet ederek, muayyen bir tahsisat alan bir ücretli sendikacılık zümresi türemişti" (a.g.e., s.237). Kemal Sülker, yukarıda aktarılan değerlendirmeyi, Türk-İş'in ilk Genel Kurulu'nda icra heyetine (yürütme kurulu) yapılacak seçim nedeniyle yapıyor. Bu kurulda görev alacaklara 600 lira aylık ücret ödenecek. Oldukça büyük para. Paranın büyüklüğü bu görevlere talebi çoğaltıyor. Bu amaçla görev almak isteyenlerden öne

çıkanlar, meslek sahipleridir. Yazara göre meslek sahiplerinin bir başka avantajı daha mevcut. Bu avantaj, alıntının devamında şöyle: "Üstelik, konfederasyonda mevki almak, milletvekili seçilmeye giden yollardan biri de olabilirdi." Evet, sendikacılık ülkede bir meslek oldu. 1954'de 323 olan (ikinci kaynağa göre) sendika sayısı, 1960'da 432'ye (aynı kaynak) ve 1970'de 737'ye ulaştı.

Daha önce yapılan değerlendirmede "Yukarıda aktarılan uygulamaların başka bir zamanda ve başka bir coğrafyada örneği var mı?" diye sormuş, yanıtını da eklemiştik: Olduğu söylenemez. Aynı soruyu sendikacılığın meslek olup olmamasında soracak olsak, aynı yanıtı verebilir miyiz? Verebiliriz kanısındayım. Sendikacılığın meslek oluşu, bununla birlikte milletvekilliği yoluyla politik arenada beslenişinin bire bir örneği olamaz. Ama, olabilirliğin formülasyonunun yıllar önce yapılmış olduğunu görüyoruz. Formilasyon Trotzky'nin deyişiyle şöyle: "Bütün dünyada modern sendika örgütlerinin gelişmesinin, daha doğrusu yozlaşmasının ortak bir yönü var. Devlet aygıtına yaklaşmaları ve onunla birlikte büyümeleri. Bu süreç, tarafsız, sosyaldemokrat, komünist ya da anarşist bütün sendikalarda gözlenebilmektedir. Sadece bu olgu bile 'birlikte büyüme' eğiliminin şu ya da bu doktrinin içerisinden değil, bütün sendikalar için ortak olan toplumsal koşullardan doğduğunu göstermektedir" (Trotzky, Sendikalar Üzerine, Maya, İstanbul 1976, s.113-114).

Trotzky, 1947'den itibaren ülkemizde yeşeren sendikaları göremedi. Dolayısıyla -"tarafsız, sosyaldemokrat, komünist ya da anarşist" sendika türlerinin dışında bir de bize özgü ama adlandırılamayacak sendikaları da göremedi. "Göremedi" olumsuzluk içermiyor ve alaya almaksa, alaya alınan yeni tür sendikacılık anlayışıdır. Ne var ki, bu bilinmeyen yeni türde de Trotskiy'nin deyimiyle "Devlet aygıtına yaklaşma" ve "onunla birlikte büyüme" olgusu mevcut. Bu olguyu doğrulayan bulguları Kemal Sülker 1955'de kayda geçirmiş.

Sendikalara işçiler, işçilere de sanayi kaynaklık ediyorsa, en gelişmiş sanayi kolu öne çıkıyor. Ülkemizde öne çıkan sanayi kolu, hiç tartışmasız dokuma, eski dilde mensucat. Mensucat, dokumanın çoğulu, dokumalar. Aynı anlama gelmek üzere dokuma işleri. Kemal Sülker yukarıda sözü edilen "Türkiye'de Sendikacılık" yapıtında "Mensucat İşçileri Arasında Görülen Mücadeleler ve Yeni Teşkilatlanma Hareketleri" başlığında şunları kaydediyor: "...Yalnız İstanbul'a has bir karakter taşımayan bu kurma, (sendika İ.A.) birleşme ve ayrılma hareketleri (aynı işkolunda kurulan sendikaların bir-

leşmesi ve ayrılıklar nedeniyle yenilerinin kurulması İ.A.) esaslı bir fikir temeline dayanmamakla beraber, bazı ahvalde (şartlarda) particilik temayüllerinin (eğilimleri) sezilmesine imkan veren çıkışlarla başlamıştır" (a.g.e., s.97). Bu alıntıda üzerinde durulmak istenen particilik eğilimleridir. Particilik eğilimi, politik içeriği taşımıyor. Yani politik ayrılık yok. Ayrılık sadece parti adında var. Ayrı parti Cumhuriyet Halk Partisi ile Demokrat Parti'dir. İki parti arasında politik ayrılık yoksa, yapılan saf tutma iki spor kulübünü tutmaktan farklı değildir. Bu durumun sadece İstanbul'da değil, diğer yörelerde de olduğu alıntıdan anlaşılıyor. Anlaşılanın örneğinde İzmir yer alıyor. İzmir, ülkenin mensucat sanayinin gelişmiş diğer yöresi. Bilginin ayrıntısında, İstanbul'da işyeri esasına dayalı kurulan sendikaların, işkolunda kurulan iki sendikada birleşebildikleri yer alıyor. Bunlardan birisi, İstanbul Mensucat Sanayi İşçileri Sendikası, diğeri ise İstanbul Tekstil Sanayi İşçileri Sendikası. Tekstil, mensucatın Fransızcası. İlginç. İlginçlik, dokumanın Arapça takısını alan sendika yönetiminin Demokrat Parti'den, Fransızca takısını alan sendika yönetiminin ise CHP yanlısı olmasında. Oysa iki parti de milliyetçi. Böyle olunca Türkçeci olmaları beklenir. Beklenen olmuyor. Gelişmeler, 1950 öncesine ait. Yani CHP iktidarda ve DP muhalefette. Ortada ise İşçi Sendikaları Birliği yer alıyor. Birliğin 'Tekstil'den yana olduğu anlaşılıyor. Kemal Sülker de bu yanda görüş belirtiyor. Karışık mı? Karışık değilse ne? Karışıklık eksiklikte. Eksiklik kültürde. Kültür, kapitalist üretim biçiminde. Tüm eksikliğe rağmen Trotskiy'nin yargısı geçerli. Geçerlilik iktidar partisi ile muhalefet partisinin 1950'de yer değiştirmesinden sonra da egemenliğini sürdürecek. Türkiye pratiği, Trotskiy'nin teorisinin doğruluğunun bir kanıtı olacak.

Demokrat Parti, Cumhuriyet'in, aynı anlama gelmek üzere rejim partisi Cumhuriyet Halk Partisi'nin devamı değilse nedir? İttihatçılar'dan başlayan süreç, Cumhuriyetçiler'le sürdü ve Demokrat Parti dönemine ulaştı. İttihatçılar'la Cumhuriyetçiler'in farkı ne ise, Cumhuriyet Halk Partisi ile Demokrat Parti arasındaki fark da o kadardır. Günlük politikadaki değişiklik ve bazı görüntüler özü değiştirmiyor. İttihatçılar'ın başlattığı milli burjuvazi yaratma hülyası da, burjuvazinin işbirlikçi niteliğini önemli ölçüde değiştirmedi. Değişmeyi belirleyen dünya sistemi kapitalist üretim biçimidir. Bu biçimin kendisini yeniden üreterek varlığını sürdürmesidir. Diğerlerinde oluşanlar, yeniden üretilenin devamı için katkı niteliğindeki olmazsa olmazların

toplamıdır. Bu toplamda hangi ülkenin ne zaman ve ne kadar katkı sunacağı gelişmelere göre belirlenen değişkendir. Bu değişkenlik, sistemin genel çıkarı doğrultusunda eksilip yükselebilir. Eksilip yükselmeler kesin olmamakla birlikte istatistiki bilgilerden söyleme dönüştürülebilir. II'inci Dünya Savaşı sonrası, özellikle 1950'lili yıllar bu açıdan önemli.

Üçüncü bölüm

Türk-İş

Bazı kaynaklar insanı, yerçekimi kanununa kafa tutup iki ayağının üzerinde yürümeye başlayan tek yaratık olarak tanımlar. Yani insan başkaldıran yaratık. İki ayağı üzerine kalkarak yeryüzü kurallarına kafa tutan insan, binlerce yıllık yaşam serüveninde, kendi neslinin kurduğu düzenlere, düzenlerdeki geleneklere ve baskılara da kafa tutmuş. Ancak, ilki kadar başarılı olamamış. Bireysel çıkış yerine toplu olarak, örgütsüz ya da örgütlü başkaldırılar da düzenlemiş. Başarıların yanında yenilgiyi de yaşamış. İlk büyük başkaldırı liderinin ismiyle anılıyor: Spartaküs. Roma İmparatorluğu'nun eğemenine karşı girişilen bu başkaldırıda, egemenlerin örgütlü ve eğitimli gücü kesin zaferi kazandı. Ne var ki, kanla bastırılsa da egemenlere karşı başkaldırı durmadı. Tüm üretim biçimlerinin sömürülen sınıfı, sömürenlere başkaldırıyı sürdüregeldi. Sömürenlerin, kendi çıkarları için sömürdüklerini örgütleyip başkaldırı düzenlediği de görüldü. Kullanılanlar, kullanıldıklarını çok sonra farkettiler. Ne zaman mı? Kontrol altına alınma sırası kendilerine geldiğinde. Başkaldırılar değişik zaman dilimlerinde ve değişik coğrafyalarda değişkenlik yaşadı. Değişkenlik zenginliği sağladı. Zenginliği anlamayanlar, kafalarında oluşan şablonu toplumun üzerine serdiler. İstedikleri fotoğrafı göremeyince şablonlarını değil, kendi dışındaki şablonları ya da sınıfları suçladılar. Günü yakalayamayanlar çoğunlukta.

Bir dünya sistemi olan kapitalist üretim biçimi, bu sistemde oluşan ve geliştirilen zengin başkaldırı türlerinin yerine, sırası geldiğinde,

güdümlü örgütlülüğü örgütlemeyi görev edindi. Ve başardı. Aslında bu alandaki görev edinme, üstlenilen geniş yelpazeli görevin sadece bir parçası. Çünkü gütme, yaşamın her alanı için geçerli. Güdülebilen varsa, elbette güdenler ortaya çıkar. Bu duruma gelinceye kadar emperyalizm dünyayı kana boyadı. Öncesinde, kapitalist metropol ülkeler, sistemin bunalımlarını ülkeleri bazında çözmeyi denediler. Birinci Dünya Savaşı sonrası döneme denk düşüyor. Tüketim eksikliğinin yarattığı ekonomik buhranları, ülkelerinin sınırları içinde alacakları önlemlerle gidermeyi deniyorlar. Özellikle hemen her ülke, kendi tarımsal ürününü koruma politikası uyguladı. Fazla üretim ortadan kalkmadı. Stoklar giderek büyüdü. Fiyatlar ise en düşük düzeye ulaştı. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin ekonomileri, ABD'den alınan borçlara dayalıydı. ABD'deki dalgalanma para piyasasını, para piyasası da Avrupa ülkelerini vurdu. Önce Avusturya bankalarında başlayan iflas durumu yayıldı. Almanya, savaş borçlarını ertelemek zorunluluğu duydu. Çünkü Hollanda, İsviçre ve Amerikan bankaları, kısa vadeli alacaklarını geri çekmişti. Bankaların kapanması tüm Avrupa ülkelerine yayıldı. Buhrandan etkilenmeyen tek ülke konumundaki Sovyetler Birliği, buğday stoklarını dünya piyasalarına sürdü. 1929 yılında 100 bin ton olan buğday ihracı, 1931'de 5 milyon 220 bin ton seviyelerine ulaştı. Sanayi üretimi göstergeleri de Sovyetler'in lehine gelişme gösterdi. 1928 yılı 100 alındığında, 1929' da Sovyet sanayi üretimi 124 olurken, diğer Avrupa ülkeleri ancak 106'ya ulaşabildi. 1932 yılına gelindiğinde ise Sovyet üretimi 198'e tırmanırken, Avrupa 72'ye kadar gerilemişti (Kadro, sayı 5, 1932, s.39).

Olmadı. Olamazdı. Çünkü sistem dünya sistemiydi. Kapitalist üretim biçiminin merkez ülkeleri, çözümün sadece ülkeleri içerisinde alınacak önlemlerle çözülemeyeceğini anladılar. Bu anlaşıldıktan ve kuramları geliştirildikten sonra çözüm kolaylaştı. Çözümde dünyayı yeniden paylaşma vardı. Bunun yolu da savaştan geçti. II'inci Dünya Savaşı'nın sonunda, dünya coğrafyasının büyük bölümünde güdülecek devletler var oldu. İçlerinde gönüllüler de var. İki kampa bölünmüş dünyada, güdülmeye gönüllü devletlerin başında ülkemiz yer aldı. Tersinden söylenirse şöyle: Gütmeyi amaçlayanlar, güdülecekleri bulmakta zorluk çekmediler.

II'inci Dünya Savaşı'na fiilen girmemekle övünen ülkemiz yöneticileri, yoksul olan ülke insanının emekçi kesiminin daha da yoksullaşmasına neden olan politikalar uyguladı. Savaşa girmemekle birlikte savaş şartları yaşatma sokuldu. Ordu, sayıca çoğaltılırken, ekonomi,

büyük orduyu beslemeye yöneltildi. Silah altına alınan insanlar yok sul emekçi kesimdendi. Köylerde üretimi kadınlar ve çocuklar sürdürmek zorunda kaldı. Üretim düştü. Diğer alanlardaki üretimi düşürmemek amacıyla, çalışma koşulları ağırlaştırıldı. Günlük ve haftalık çalışma süreleri uzatılırken, ücretler aşağı çekildi ve işçi sağlığına yönelik önlemler gözardı edildi. 18.1.1940 tarihli Milli Koruma Kanunu ile zorunlu çalışma kuralı getirildi. Buna göre, mühendisler, işçiler ve diğer çalışanlar, çalıştıkları fabrika ve madenleri, kabul edilebilir mazeret olmadan ve haber vermeden terk edemezler (madde 9). Bu kadar değil. 19'ncu maddeye göre hükümet, uygun gördüğü takdirde zaten uzun olan çalışma süresini daha da uzatma yetkisi ile donatıldı. Bu çalışma süresinin mecburi ve mükellefiyet olarak günde üç saat uzatma hakkı demektir. 11 Ekim 1943 tarihli kararla günlük çalışma süresi 2 saat uzatıldı. Böylece günlük çalışma süresi resmen 13, fiili olarak da 14-15 saat oldu. Ayrıı zamanda İş Kanunu'nun bazı hükümleri askıya alındı. 1944 yılında bu kanunun hükümleri daha da ağırlaştırılırken, temel tüketim mallarının dağıtımında istifçilik ve karaborsa egemen oldu. Korumanın emekçi kesime getirdikleri bunlar.

Koruma'nın "milli" yanı çok daha önemli. Bu yanda diğer sınıf, sermaye sınıfı yer alıyor. Bir kere, bu uzun ve zorunlu çalışma sürelerini alabildiğine kullandılar. Kullanmanın sonuçlarına ilişkin bir kaynakta şu bilgiler var: 1941 yılında sanayi üretiminde devlet fabrikalarının payı yüzde 26.7 iken 1944'de 23.9'a geriliyor. Buna karşın özel fabrikaların payı yüzde 31.7'den 43.5'e yükseliyor. Diğer emekçi kesim sayılması gereken "küçük sanayi"nin payı da yüzde 41.6'dan 32.6'ya geriliyor (Y.Küçük, a.g.e., s.412). Devamı var. Aynı kaynakta, özel kesimde Türk müteşebbislerinin kaynaklarını ve kökenlerini araştıran bir başka kaynaktan aktarma var: "Günümüzde (1971) faaliyetini sürdüren 63 teşebbüsümüz bu dönemde kurulmuştur. Devletçilik politikasının izlendiği sözkonusu dönemde karşılaştığımız bu olgu, devletçilik politikasının özel kesimdeki gelişmeyi önleyici değil itici bir etkisi olduğunu kanıtlar. Gelişmenin ilginç yanı bu dönemde kurulan işletmelerin başındaki müteşebbislerin çoğunun, yüzde 74.19'unun, devlet memuru oluşudur" (a.g.e., s.413). Bu kadarı, çalışma şartlarına getirilen yeni düzenlemenin ürünü. Koruma'nın "milli" yanı bu kadar değil. Özetle şunlar var: "Milli Müdafaa", yani savunma gerekçe gösterilerek dışsatım ve üretim 'himaye' ediliyor. Koruma burada yer alıyor. Buna göre, iç üretimin alımı tekele bağlanıyor. Bunların toplanması, stoklanması, yeniden dağıtımı ve

satışı da tekelden. "Memleket mahsullerinden birinin, ihracı hükümetçe tahdit (sınır) veya menedilince (yasaklanınca) dahili satış fiyatında düşüklük husule gelirse müstahsili (üreticiyi) bu yüzden maruz kalacağı zarardan korumak" amaçlanıyor. Üreticiyi korumak ne kadar güzel. Bu amaçla "bu mahsulleri ya değer parasıyla satın almış veya bunların terhini (rehin) mukabilinde müstahsillere para ikraz (borç verme) edilmesini temin" kuralı getiriliyor. Böylece devlet yönetiminde yer alanlarla ticaret erbabının alış verişleri kolaylaştırılıyor. Ticaret erbabı ile devleti yönetenlerin alışverişlerinin sonucu, yukarıda aktarılan bilgileri oluşturuyor. Devleti yönetenlerin bir bölümü sanayici ya da tüccar oluyor. Bu, devletin el koyduğu artı değerlerin paylaşılması sonucundan başka bir şey değildir. Bununla birlikte gelir dağılımı tüm emekçiler aleyhine işlerken yukarıda aktarılanlara ek olarak savaş zenginleri türedi. Tüketim mallarının dağıtım ve pazarlanmasında görevli olan müteşebbisler, devletin üstlendiği 'stok' görevini resmi olmayan şekilde yapmaya başladılar. Anadolu'daki yerleşim yerleri ve ticaret merkezleri bu alanda öne çıktı. Erzurum, Sivas, Samsun ve Kayseri gibi. Savaş zenginleri, zenginliklerini İstanbul'a taşıdılar. Bu ülkenin geleneğidir. Sermayenin merkezi İstanbul'dur. Gelenek onları haklı çıkardı. Varlık Vergisi uygulaması, onlara alan yarattı. Varlık Vergisi'nin uygulanma döneminde İstanbul'da 'azınlıklar' vergilerini ödeyebilmek için mülklerini satışa çıkardılar. Normal yollardan satılanlar hakkında bilgi yok. Ancak el konularak zor satıma (icra yolu) konu olanlara ilişkin bir kaynakta şu bilgi yer alıyor: "Borcunu ödemeyen mükelleflerin gayrimenkulleri (ev, bina, fabrika, arsa vb.) satışa çıkarılarak elde edilen gelire vergi borcu olarak el konmuştur (Rıdvan Akar, Varlık Vergisi, Belge Yayınları, 1992, s.73). Verilen bilgiye göre İstanbul'da bu yolla 330 ev, 197 dükkan, 190 arsa, 80 apartman, 42 depo, 7 han, 8 fabrika, 5 fırın, 12 tarla, 2 hamam, 1 köşk, 4 han odası, 5 mağaza, 2 deniz motoru ve 3 gemi satılmış. Görüldüğü gibi zenginlikler yok pahasına el değiştirmiş. Böylece ticaret burjuvazisinin sermaye birikimi değerleniyor ve katlanarak büyüyor. 1946'dan sonra Demokrat Parti'nin yükselişi bu zemine oturdu. Savaş şartlarının oluşturup geliştirdiği sermayenin yeni sahipleri ve özellikle de kırsal kesimdeki köylülük ve kentlerdeki orta tabaka ve emekçiler 'Demirkırat'ı yeni takımları olarak bırakmamak üzere tutmaya başladılar.

Bu noktada bir rapordan söz edilmeli: Barker Komisyon Raporu. ABD'nin Türkiye'ye bakışını yansıtan bu rapor, 1951 yılında doğrudan

Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a sunuluyor. Raporun "Endüstriyel Kalkınma Sahası"ndaki önerileri şunlar: "Endüstriyel inkişaf (açılma, yükselme) veya gelişme bakımından en ziyade istikbal vadeden sahalar ehemmiyet (önem) sırasıyla şunlardır:

a- Zirai mahsulleri işleyen endüstri zümreleri,
b- Hafif makina, madeni eşya ve alet imalatı,
c- İnşaat malzemesi üretimi,
d- Deri işleri,
e- Tahta işleri,
f- Hafif kimya maddeleri imalatı,
g- Keramik ve çömlekçilik,
h- Köy sanatları.

Her türlü lüks maddeler istihsal eden sanayi zümreleri, ağır makina ve maden mamulleri, ağır kimya, selüloz ve kağıt endüstrisi bugün için inkişaf ettirilmemelidir" (İ.Akalın, DİSK Kısa Tarih 1960-1980, Öteki Yayınevi, s.42). Raporda yer alan konulardan bir diğeri de madencilik sektörü. Bu sektörde arama ve işletme konularında özel sermaye ve dış kaynağa önem verilmesi isteniyor. Zonguldak kömür havzası için geliştirici önlem alınmaması kayda geçerken, özel işletmelerin Maden Tetkik Arama'nın (MTA) çalışmalarından geniş ölçüde yararlanmaları öneriliyor.

Demokrat Parti yönetiminin bu rapora ne kadar itibar ettiği ya da etmediği önemli değil. Önemli olan, emperyalizmin Türkiye'yi nasıl gördüğü. Ancak, burada yabancı sermaye konusu öne çıkarılabilir. Yabancı sermaye, güdenler ve güdülenlerin görüşlerinin çakıştığı önemli bir nokta. Bu önemli nokta, 1950 öncesi ve sonrası için bir ayraç olarak ortaya çıkarılıyor. Çıkaranlar, "Kuvayi milliyeci"ler. Aynı anlama gelmek üzere "ilerici"ler. Ortaya çıkaranlar, öncesinde "millicilik" olduğunu, dolayısıyla ülke ekonomisinin yabancı sermayeye kapalı tutulduğunu, sonrasında ise ülke kapılarının neredeyse ardına kadar yabancı sermayeye açıldığını söylüyorlar. Böylece, bağımsızlığın ekonomik yanı bozulmuş oluyor. Oysa kaynaklar, öncesinde de yabancı sermaye isteminin önemli olduğunu kanıtlıyor. Hatta, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki "millileştirme" işleminde yabancı sermayeye karşıtlığın bulunmadığı da açıklanıyor. Bir kaynakta şunlar kayıtlı: "1924 yılı verilerine göre Türkiye'de ekonominin tüm alanlarında faaliyet gösteren 7 demiryolu, 23 banka, 35 ticaret, 12 imalat ve istihraç sanayiinde olmak üzere, 94 yabancı şirket vardı. 11 şirket de belediye kuruluşuydu" (Y.N. Rozaliyev, Türkiye'de Kapitalizmin

Gelişme Özellikleri, 1923-1960, Onur Yayınları, s.51). Başka bir kaynakta 1929 yılının bilgileri yer alıyor (H.Tahsin-R.Saka, Sermayenin Şirketlerdeki Hareketi, İstanbul 1929, s.155). Buna göre 1929 yılında, yani 5 yıl sonra, 22'si amme hizmetlerinde olmak üzere 126 yabancı sermaye kuruluşu var. Beş yıllık sürede yabancı sermayenin amme hizmeti alanında 11 kuruluş daha gerçekleştirdiği anlaşılıyor. İlk kaynakta "Belediye kuruluşu" olarak yer alanlar bunlar. Kuruluşların geri kalan 104'ü ise ticaret, ulaştırma, inşaat, bankacılık ve bunun gibi alanlarda faaliyet gösteriyorlar. İşte kamulaştırılan yabancı şirketler, sadece amme hizmetleri yapanlar. Kaynakta, kamulaştırılan şirketlerin isimleri ve kamulaştırma tarihleri de kayıtlı. Limanlar, demiryolları, doklar, tramvay, elektrik ve su işletmeleri. Sayıları 20. Bunların dışında, Ergani Bakır T.A.Ş.'nde Deutsch Bank ve İskonto Gesellschaft hisseleri hükümetçe satın alınmış (1936) ve Bomonti Bira Fabrikası 1940 yılında kamulaştırılarak Tekel'e katılmış. Deutsch Bank, Alman Krupp tröstünü besliyor. Tröst, Osmanlı döneminde bakır madenlerinde tekel durumunda. Krom, bakır, kurşun ve gümüş kaynaklarının işletiyor. İlişki, Cumhuriyet döneminde de sürüyor. Banka, Milli Kredi Bankası ve devletin katkısıyla Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi'ni kurmuş. "Millileştirilen", bu kuruluştaki hisse. Deutsch Bank'ın yüzde ellisini elinde bulundurduğu Bulgardağ Madenleri T.A.Ş.'nin diğer ortakları İş Bankası ve devlet sermayesi. Bu ve bunun gibi bilgileri aktaran kaynakta şu değerlendirme yer alıyor: "Şu halde, ulusal kurtuluş hareketinin zaferinden sonra, yabancı sermaye Türkiye ekonomisindeki güçlü durumunu korumaya devam etmiştir. Temel faaliyet alanları, banka işleri, ticaret ve taşımacılıktı" (Rozaliyev, a.g.e., s.55). Anlaşılıyor, Cumhuriyet yönetimlerinin hiçbir dönem yabancı sermaye karşıtı olmadığı ortada. Aksine yabancı sermayeyi ülkede özendirme çalışmaları hep var olmuş. 1947'den sonra hızlanmış. Türk Parası Kıymetini Koruma kararları bu çerçevede düzenlemeler taşıyor. Yabancı sermayeye güven veriyor. Güvenin en önemli bölümünü devletin garantörlüğü ile kârların dışarıya transferi oluşturuyor. İlk adım yine devlet partisinden, CHP'den. Giderayak 1 Mart 1950'de 5583 sayı ile dört maddelik kanun çıkarılıyor. Birinci maddesi şöyle: "Yurdun kalkınması için fayda mülahaza edilen endüstri, tarım, ulaştırma ve bayındırlık işleriyle turizmle doğrudan doğruya veya dolayısıyla ilgili tesislerde ve istihsali (üretim) çoğaltıcı veya ihracatı artırıcı mahiyette olan işlerde kullanılmak üzere özel teşebbüs tarafından yabancı memleketlerden yapılacak uzun vadeli borçlan-

malara.... Bakanlar Kurulu kararıyla teminat mukabilinde kefalet ol meye Maliye Bakanlığı yetkilidir." Devlet teminatındaki yabancı sermaye talepleri Demokrat Parti iktidarında sürdürülüyor. 1 Ağustos 1951'de 5821 sayı ile Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu yürürlüğe sokuluyor. Yabancı sermaye düzenlemeleri yeterli bulmayınca yenileri yürürlüğe sokuluyor. Teşvik Kanunu'nun yenisi 18 Ocak 1954 tarihli ve 6224 sayılı. Aynı yılın Nisan ayında çıkarılan Petrol Kanunu ile bir öncekinin alanı genişletiliyor. Ve sürüp gidiyor.

Güdülenler, güdenlerden her alanda öncülük ve düzenleme istiyor. Sendikal örgütlülük de alanlardan bir diğeri. Ekonomi alanındaki önerileri yapan Barker'i, sendikal alanda Harold Joncon'lar, F.F. Moggia ve M.I. Brawn'lar izliyor. İzleyenler, mevcut altyapıyı tanıyorlar. Hem kendi araştırmaları var, hem de devletin kaynakları emirlerinde. Altyapıda sayısı fazla olmayan merkezlerde işyeri esasına göre kurulmuş sendikalar var. İşyerlerinin büyük bölümü kamu kuruluşları. Böyle olunca sendika kurucusu ya da yöneticisi ile ülke yöneticileri arasında önemli bağ ve işbirliğinin varlığı görülüyor. İşbirliği, sendika kurucusu ve yöneticilerinin seçiminden, para yardımına kadar uzanan geniş alanda geçerli. İktidardaki devlet partisi CHP, 28 Mart 1948'de ilk genel kurulunu toplayan İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ni, İşçi Bürosu ile yönetiyordu. Muhalefet partisi konumundaki Demokrat Parti de boş durmadı. Lider Celal Bayar Ekim 1946'da "Demokrat Parti'nin himayesinde, fakat işçilerin kendilerinin de bir teşkilatı bulunmasını istiyoruz" (Kemal Sülker, a.g.e., s.53 dipnot) buyuruyor. CHP, himaye için İşçi Bürosu kuruyor. DP, sendikalardaki muhalefeti örgütlüyor. 1949'da beliren ekonomik kriz ve krizin işçiler üzerindeki etkisi bunu kolaylaştırıyor. Mensucat İşçileri Sendikası öncülüğünde bir açık hava toplantısı düzenleniyor. Sendika yöneticileriyle birlikte İstanbul İşçi Sendikaları Birliği de toplantıya karşı çıkıyor. Toplantıda, hükümet politikası eleştirilecek. Sendika ve Birlik yöneticileri ise iktidar yanlısı. Buna rağmen 4 Eylül 1949'da toplantı gerçekleşiyor. İki bin işçinin katıldığı kayıtlı. Bu toplantının siyasal içerikli ilk işçi eylemi olduğu söylenebilir.

Bunu yeni girişimler izledi. 20 Ocak 1950'de Hür Mensucat İşçileri Sendikası ve 26 Şubat 1950'de de Hür İşçi Sendikaları Birliği kuruldu. Bundan böyle "hür" sözcüğünü kuruluşunun başına alanların, Demokrat Parti yanlısı olduğu anlaşılmalı. DP'nin iktidara gelmesinin ardından 20 Ağustos 1950'de iki birlik, "Milli" sıfatı altında birleştiler: İstanbul Milli İşçi Sendikaları Birliği. "Milli" sıfatı altında birleşme,

örgütler arası mücadelenin yerini bir süre örgüt içi hizip çalışmalarına dönüştürdü.

Birlik konusu, sendikal örgütlenmenin ilk yıllarında önem kazandı. Bu önemi ilk kavrayan ise İstanbul sermayesi. Ankara yönetimine mesafeli İstanbul sermayesi, İzmir İktisat Kongresi'ne Milli Türk Ticaret Birliği ile örgütlü katılırken, işçi örgütü de kurmuş ve İstanbul Umum Amele Birliği, İktisat Kongresi'nde ve ünlü yazar Aka Gündüz öncülüğünde işçileri temsil etmişti. Birlik kavramı, 1946 sendikacılığında da önemli görülmüştü. Hatırlanacağı gibi Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, önemli gördüğü il merkezlerinde işçi sendikaları birlikleri kurmuştu. "CHP, kontrolü dışında kalan sendikaların bir birlik kurmasından ve bütün işçiler adına konuşmasından endişe ediyordu" (K.Sülker, a.g.e., s.115). Bütün işçiler adına konuşulmasından endişe duyanlar, bütün işçiler adına konuşabilecek birlikleri oluşturma çalışmasını başlatıyor. Öncesinde İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ve bu birlikle CHP'nin ilişkisi var. İlk kongresini 28 Mart 1948'de yapan İstanbul İşçi Sendikaları Birliği (kuruluşu 24 Mart 1948), henüz örgütlenmemiş alanlarda sendika kurulması için çaba harcarken, CHP, İşçi Bürosu eliyle, birliğe her türlü yardımda bulundu. Bu ilişki ve dokuma işkolundaki işçilerin tepkisi ile sonuçları daha önce kaydedilmişti. Bütün işçiler adına konuşabilecek birliklerin sayısı, 1954 yılında 12'ye ulaşmıştı. Bunlar Ankara, Bursa, Diyarbakır, Güney , İstanbul, Hatay, İzmir, Ege, Karadeniz, Sakarya ve Kocaeli bölgeleri birlikleri. Bunlardan Güney, Hatay, Karadeniz, Ege ve Sakarya bölgeleri "birlik" yerine "federasyon" ismini aldılar.

Bu arada, uluslararası sendikal örgütlenmede de 'Hür'lü birlik var. Bazı sendikalar 1949'da Dünya Sendikalar Federasyonu'ndan ayrılarak, federasyona üye olmayan diğer sendikalarla birlikte Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nu (ICFTU) kurdular. İki uluslararası kuruluş dışında ABD'de kurulu Amerikan Emek Federasyonu'ndan da söz etmek gerekli. (A.F.L.) Uluslararası alanda kurulu bu birlikler, 1950 sonrasında, paylaşılan egemenlik alanındaki ülkelerde sendikal örgütlenme alanında rekabeti sürdürürlerken Cumhuriyet yöneticileri her alanda olduğu gibi ABD'yi tercih etti. Böylece sendikalar uzun süre Avrupa sendikalarıyla tanışamadılar. Oysa her iki örgütlenme de "anti-komünist" ilkeleri benimsemişti. Aynı zamanda Amerikan Emek Federasyonu (A.F.L.) Uluslararası Hür İşçi sendikaları Konfederasyon'u (ICFTU) üyesidir. Avrupa sendikaları da kuruluşun içindedir. İki kuruluşta da komünist olanlar

sendika yönetimlerinden uzaklaştırılırken, sendikaların anatüzükleri ne komünistlerin sendikalarda yönetici olamayacağı, hatta sendika üyesi olamayacağı gibi hükümler yer alıyordu. ICFTU'nun 1951 yılında yapılan genel kurulunda, A.F.L. başkanı G.Meany tarafından sunulan raporda, konfederasyonun anti-komünist mücadelenin başını çekmesi isteği yer aldı. "Kongre, komünizme karşı mücadele için özellikle azgelişmiş ülkelerdeki sendikal hareketi geliştirme kararı aldı ve 3 yıllık bir sürede harcanmak üzere 700 bin dolarlık bir fon ayırdı" (Yıldırım Koç, Türk-İş Neden Böyle, Nasıl Değişecek, Alan Yayıncılık, s.38). Bu fonun nasıl kullanıldığını bilmiyoruz. Ancak, 'azgelişmiş' ülkelerdeki işçi hareketliliği ve sendika yönlendirme çabaları için ayrılan kaynağın bu kadar olmadığı yaygın olarak biliniyor. Bu kaynaklardan beslenen Avrupalı ve Amerikalı uzmanlar, doğrudan ve yerinde müdahalede bulunurken, aynı zamanda hem devlet katında hem de sendikaların içinde oluyorlar. Ayrıca, tespit edilen güvenilir insanları ABD'ye taşıyarak eğitimi sürdürüyorlar.

Kaynakların araştırılmasından elde edilen bilgilerden, işçi ve sendika arasındaki bağı kurmak mümkün olmuyor. Sendikalara üye kaydını yaptırmış olmaktan öte işlevleri var mı? Varsa nedir? Örnek olsun, dokuma sanayiinde çok hareketlilik gösteren sendika kurma, birlik kurma ve birleşmelerde işçilerin payı nedir? Bilinmiyor. Bilinenler, kurulan sendikaların, ya da kurucusu-yönetici konumunda olanların CHP ya da DP yanlısı olduğu. Yukarıda değinildi: İster CHP, ister DP yanlısı olsunlar sonuçta "milli"de birleşebiliyorlar. Birleşmede işçiler nerede? Burada, sendikaların işlevini öne çıkarmak gerekli. Sendikaların işlevleri kanunda belirlenmiş. Buna göre, sendikalar üyeleri adına genel sözleşmeler yapabilecek, işçi ve işveren arasındaki iş ihtilaflarında yetkili hakem kurullarına görüş bildirecek ve bunun gibi. Bunun pratiği nedir? Pratiğinde işveren ile ilişki var. İşveren de başka bir kanunda tanımlanmış. İş Kanunu'na göre işveren 'çalıştıran'dır. Konumuz açısından bu işveren tanımı değil, devamındaki düzenleme önemli. "Müdürler, idare memurları ve umumiyet itibariyle işin sevk ve idaresi vazifesini gören kimseler işveren vekilidir" (Mad.1, 3. fıkra) Ve işveren vekilleri işveren gibi sorumlu. Yukarıda sözünü ettiğimiz sendikaların büyük bölümünün kamu kuruluşu işyerlerinde kurulu oldukları gerçeği ile bu tanım birleştirilince, sendika kurucularının nitelikleri belirleniyor. Bunlar, işveren vekili basamağına erişemeyen, ama fazla değil sadece bir-iki basamak aşağıdaki görevliler. Bunlar ustabaşı ve ustalarla ilişkide. İşveren

vekilleriyle aralarında yönetim anlamında da çok az mesafe var. Bunların da bir bölümünün CHP'li, bir bölümünün DP'li olması tabiidir. Birisi iktidarda, diğeri muhalefette farklı nitelikleri taşımayan iki parti. Hangisinin iktidarda, hangisinin muhalefette olması o kadar da önemli değil. Sadece 'an' için önemli, günlük durum açısından. Bu durumda Sendikalar Kanunu'nun beşinci maddesinde yer alan "İşçi ve işveren sendikaları, sendika olarak siyasetle, siyasi propaganda ve siyasi yayın faaliyetiyle iştigal edemezler" hükmü de hiçbir zaman önemli ölçüde anlam taşımıyor. Pratikte, iktidarda olan partinin yandaşları, diğerlerinin siyasetle uğraştığını iddia ederek rakibinin kapatılmasını isteyebiliyor. Pek uygulama alanı da bulmuyor. O halde? O halde, bu dönemdeki sendikal mücadeleyi, işçilerin dışında siyasal parti yandaşlarının mücadele ve bir anlamda çekişme alanı olarak görmek ve tanımlamak mümkün mü? Sonuçları itibariyle evet denilebilir. İşçi açısından şunlar eklenebilir: Sonuç itibariyle kamu işyerlerinde çalışan işçiler de sendika liderleri gibi şu ya da bu parti tarafındadır. Liderlerinden farkı, açık olmayışları, açık davranamayışları denilebilir. Açık olmayış ve davranamayışta özel çıkar öndedir. Yani genel olarak 'kapı'yı kapatmak işlerine gelmez. "Kapı", devlet kapısıdır, 'hökümet' kapısıdır. Ve geçim kaynağıdır. Geçimde süreklilik vardır. Ve ülkede yaşayanların büyük çoğunluğunun niteliği, bir yolunu bulup buraya kapılanmaya uygundur.

Başka hiçbir ülkenin sendika tarihinde görülmeyen bir ilişkiden söz etmek gerekiyor. Söz, kaynakta şöyle başlıyor: "Birliklerarası mücadele, gittikçe lider mevkiindekilerin birbirlerine yakınlaşması safhasına intikal ederken, ortaya yeni bir mevzu çıktı: Türkiye Milli Gençlik Teşkilatına aza (üye) olmak" (K.Sülker, a.g.e., s.134). Mücadele eden birlikler, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ile Hür Sendikalar Birliği'dir. Lider durumunda olanları birbirine yaklaştıranın da "milli" olduğuna yukarıda değinildi. İşte bu aşamada bir başka "milli" daha devreye giriyor. Konunun özeti şöyle: WAY, Dünya Gençlik Teşkilatı. Bu teşkilatın toplantısı yapılacak. Türkiye'den katılım için Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı kurulması planlanıyor. Kurulacak örgütün tüm gençliği temsil edebilmesi için işçilerin de bulunması gerekli görülüyor. Anlaşılır olan yanı şu: Gençlik, sadece öğrenci gençlik değildir. İşçilerin de gençleri vardır. 'Teşkilat'ın kuruluşunda bunların da bulunması yeterli olmalıdır. Anlaşılır olmayan burada başlıyor. Ve "teşkilat"ı kuracak olan gençler, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ne başvurarak bu konuda karar almalarını istiyor-

lar. Birlik, 30 Temmuz 1950'de bu konuda karar alabilmek için olağanüstü genel kurul topluyor. Kuruldan bir olumlu, bir de olumsuz karar çıktı. Kararların olumlusu, iki ayrı birliğin birleşmesi. Bu karar, olağanüstü toplanmanın gerekçesi içinde yok. Olumsuzu ise gençlik kuruluşuna ilişkin: Kurulacak Milli Gençlik Teşkilat'ına üyelik benimsenmiyor. Olumlu karar 20 Ağustos 1950'de sonuçlandırılarak İstanbul Milli İşçi Sendikaları Birliği kuruldu.

Olumsuz çıkan kararın konusu burada kapanmadı. Üstelik Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı'nın yanında bir de Milli Tesanüt (dayanışma) Birliği çıkmış bulunuyor. Birliğin amaçları arasında "Vatandaşların devamlı bir tesanüt fikri etrafında birleşmesini sağlamak, memlekette sosyal barış ve ahenk idealini hakim kılmak için komünizm, irtica, ırkçılık gibi milli birliği ve milli varlığı bozan" hareketlerle mücadele etmek yer alıyor. İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Genel Kurulu, Milli Tesanüt Birliği'ne girme kararı alıyor. Ardından çalışma hayatını ilgilendiren konularda 16 maddelik istek listesini bir yazı ekinde milli Tesanüt Birliği'ne gönderiyor. İsteklerin birlik tarafından ele alınarak yerine getirilmesi isteniyor. İstekler, asgari ücretin bütün işkollarında aynı zamanda uygulanmasının sağlanmasından kadın-erkek işçi arasındaki ücret farkının kaldırılmasına, yıllık ücretli izin isteğinden, bütün işyerlerinde istihsal primi verilmesine kadar uzayıp gidiyor. Milli Tesanüt Birliği de bu başvuru üzerine, iş kanununun değiştirilmesi istemiyle Bakanlar Kurulu'na başvuruyor. Bunun yanında TEKSİF ise Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı'na katılma kararında. İki olay da 1954 yılında gerçekleşiyor. Bu arada, toplu işçi çıkarma uygulaması var. İşyeri Mensucat Santral Fabrikası. Gençlik kuruluşu derhal bildiri yayımlayarak işçilerin yanında olduğunu vurguluyor. Ayrıca konunun mahkemeye gitmesi halinde işçileri savunacaklarını belirtiyorlar. İçişleri Bakanlığı bu ilişkilere müdahale ediyor. Ayrı kanunlara göre kurulmuş örgütlerin bir diğeriyle fiili ve hukuki bağ kuramayacağını yazı ile duyuruyor. Olay, Şurayı Devlet'e (Danıştay) kadar götürülüyor. İki ilişkiye ait bilgileri aktardığım kaynakta, bilgiler bu kadar (K.Sülker, a.g.e., s.285). Bu konuya ilişkin başka bir kaynakta bilgi bulamadım.

Bıraktığımız yerden konumuzu sürdürebiliriz. Bıraktığınız yerde, işyeri esasına göre kurulu sendikalar, bölgesel birlikler ve sendikacılığı gütmeye hazır yabancı uzmanlar var. Ve iktidarda Demokrat Parti, muhalefette de CHP. "Milli" olma sendika birliklerini birleştirdiği gibi, sendika dışında kurulu başka "milli" kuruluşlarla

sendikaların ilişkisi de söz konusu. Bu ilişkilerin var olduğu tarihten üç yıl önce, 1952 yılında kurulmuş bir de konfederasyon mevcut. Bu konfederasyon, günümüze ulaşan Türk-İş. Hem sendika ve birlik ilişkilerinde, hem de birliklerin diğer "milli" kuruluşlarla ilişkisinde sözü geçmiyor.

İçinde sendika, birlik ve federasyon bulunan 10 işçi kuruluşu, Bursa'da toplanarak konfederasyon kurulması çalışmasını yürütüyor. Tüzük hazırlanıyor ve geçici yürütme kurulu üyeleri (icra kurulu) belirleniyor: 7 Nisan 1952. Ardından konfederasyonun tüzüğü Ankara Valiliği'ne verilerek Türk-İş resmen kurulmuş oluyor: 31 Temmuz 1952.

Bir kaynakta şu yorum yer alıyor: "Türk-İş'in Bursa'da oluşturulmasından (7 Nisan 1952) ilk genel kuruluna (İzmir, 6 Eylül 1952) kadarki dönem oldukça ilginç ve kanımca kendiliğindenci hareketin ve bazı sol unsurların etkilerinin ön plana çıktığı bir dönemdir. Ancak ilk genel kurulda bu 'sapma' derhal düzeltilmiştir" (Y.Koç, a.g.e., s.41). Yargının kanıtları şöyle:

1- Geçici icra kurulundan sadece biri, Seyfi Demirsoy, daha sonraki yıllarda yönetici olarak kalmıştır.

2- Tasfiye edilenlerden ilk genel sekreter Şaban Yıldız, 'sınıf hareketi'nin temsilcisidir.

3- Bursa'da kabul edilen ana tüzükte "İcra heyeti, işçi sınıfının menfaatlerini haleldar ettiği olaylar ve kararlar karşısında mevzuatın tadili için lüzum gördüğü vasıtalara başvurur." cümlesindeki "işçi sınıfı" yerine İzmir kongresinde "işçilerin" terimi kondu. Yazar, Türk-İş'in isim babası Kemal Sülker'in şu görüşünü kaydediyor: "O zaman Irving Brown tarafından yapılan çeşitli para yardımı teklifi reddedilmiş ve Türk-İş kendi yağıyla kavrularak kurulmuştu." 'Sınıf hareketi'nin temsilcisi Şaban Yıldız'ın görüşü de şöyle: "Çok iyi niyetlerle ve aşağıdan yukarıya kurulan nadir işçi kuruluşları arasında yer alan Türk-İş, kuruluş hazırlıklarına girişildiği 1952 yılının başında, zamanın iktidarı tarafından Türk-İş kurucularına yapılan yardım tekliflerini (ilk planda 5.000 TL) kasada on para olmadığı halde elinin tersiyle redderken..." Yargı ve yargıyı besleyen görüşleri pekiştirdiği için, İzmir'de toplanan birinci genel kurula sunulan ve ilginç bulunan rapordan da bir bölüm var. (Raporun Kemal Sülker ve Şaban Yıldız tarafından hazırlandığı kaydediliyor) Bölümün birinci paragrafında tek parti-tek şef-tek millet anlayışının eleştirisi, ikinci paragrafda ise 'İnsan Hakları Beyannamesi ve Birleşmiş Milletler'

Şartı'nın siyasal iktidarca zorunlu olarak uygulanmasıyla, sınıf esasına dayalı dernek kurma yasağının kalkmasına rağmen, 1946 yılındaki sıkıyönetim uygulamalarının eleştirisi ve 1947'de alel acele sendikalar kanunun çıkarılışı yer alıyor. Bu raporun, Türk-İş'in 5'inci Genel Kurulu'na sunulan raporun ilk 13 sayfasında aynen yer aldığı verilen dipnottan anlaşılıyor. Türk-İş'in 5'inci Genel Kurul'u 27 Ocak 1964'de Bursa'da toplanmış.

Yukarıda üç ana başlıkta toplanan kanıtlar ve kanıtları besleyen demeçler tek tek ele alınarak irdelenebilir. Önce "Türk-İş'in ilk yönetiminin resmi görüşü olması açısından ilginç" bulunan ve Kemal Sülker ile Şaban Yıldız'ın kaleme aldığı değerlendirmenin üzerinde durmak gerekiyor. Bu değerlendirme ya da görüşler, sınıf sendikacılığının ifadesi, ya da 'ilerici' nitelikte mi? Yoksa başka bir odağa gönderme mi var? Bu sorunun karşılığını bulmada iki tarihe bakmak yararlı olabiliyor. İki tarih: Birincisi 1952. Özelliği nedir? 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti'nin prestijinin giderek yükseldiği dönemeç denilebilir. Bu dönemde, 1950 öncesinin her türlü icraatına hücum etmek moda. Bu modaya uymak, uyanların değerinin siyasal iktidarca olumlu değerlendirilmesi anlamına da geliyor. İkincisi 1964. Aynı prestij, bu kez Demokrat Parti'nin devamı olarak benimsenen Adalet Partisi için geçerli. Nitekim 1965 seçimlerinde AP, tek başına iktidar olacak. Türk-İş'in İzmir'de toplanan Genel Kurul'u döneminde geçerli olanlar, 1964'de de geçerli görülmeli ki, Türk-İş'in çalışma raporunun başına yerleştirilmiş. Türk-İş'in 5 kişilik geçici icra kurulundan sonraki yönetimlere kalan tek isim Seyfi Demirsoy, 1960'dan sonra Türk-İş'in Genel Başkanlığını ölümüne kadar sürdürdüğü dikkate alınmalı. Seyfi Demirsoy'un, Demokrat Parti'nin devamı sayılan iktidardaki Adalet Partisi'nin Genel Başkanı ve Başbakan olan günümüzün Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e söyledikleri de hatırlanmalı: "Bizi en iyi anlayan başbakan sizsiniz." 1964 yılında, kaleme alınışından 12 yıl sonra aynen yeni çalışma raporunun başına 13 sayfada konulanlar, 1950 öncesi iktidarlarının, özelinde ise CHP'nin eleştirisinden başka bir şey değildir. Bu eleştiri olsa olsa, Demokrat Parti ilericiliğidir. Bu böyleyse Türk-İş'in kurulmasında öne sürülen "kendiliğindenci hareketin ve bazı sol unsurların etkilerinin" kanıtı olarak geriye Irving Brown ile zamanın iktidarının vermek isteği ve alınmayan para kalıyor. Bu, olsa olsa kişilik sorunu ile açıklanabilir bir durum. Kuruluşun niteliğini belirlemede bir kıstas olamaz.

Kemal Sülker'in 1955 basımlı "Türkiye'de Sendikacılık" kitabının Konfederasyon başlıklı beşinci kısmındaki bilgiler, Türk-İş'e giden yoldaki gelişmeler için çok açıklayıcı. (a.g.e., s.218 ve devamı) Bu bilgilerin özeti şöyle. Özette tırnak içinde verilenler kaynaktan aktarmadır. "Sendikalar Kanunu'ndan sonra yeniden kurulmaya başlayan işçi sendikaları, hükümet partisi (CHP) tarafından önceleri açıkça, sonraları kapalı olarak idare edilirken, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin, Türkiye'ye şamil (Türkiye genelinde) bir merkez olması düşünülüyordu." Ancak bu gerçekleşmiyor. Üstelik yurdun çeşitli yörelerinde oluşan yeni sendikalar da ülke çapında bir birlik yönünde görüşe sahipler. Ayrıca, bir Çalışma Meclisi toplanmasına bel bağlanıyor. 1950'de meclis toplanıyor ama konfederasyon kurma unutuluyor. 19 Ocak 1951 tarihinde İstanbul İşçi sendikaları Birliği'nin ziyaretçileri var. Bunlar Amerikan İş Federasyonu "iktisat mütehassısı" ve Marşal Planı Avrupa temsilcisi müşaviri Boris Shiskin ile Amerikan Büyükelçiliği mensupları. "İdarecilerden muhtelif sualler sordular. Bu arada gelir kaynakları hakkında izahat istediler. Marşal yardımından Yunan İşçi Konfederasyonu'na mali yardımda bulunulduğu anlatıldı. Türkiyede hâlâ bir işçi konfederasyonu kurulmamış olması üzüntü ile karşılandı." Bir süre sonra Amerikalı sendikacı Irving Brown birliği ziyaret ediyor. Irving Brown, Amerikan İş Federasyonu Avrupa temsilcisi ve Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu "icra heyeti azası". 21 Şubat 1951 tarihinde gerçekleşen bu ziyarette, birliğin ülke ölçeğinde konfederasyon kurması isteniyor. "Hatta konfederasyonun Milletlerarası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na aza olduğu takdirde, kendisinden aidat alınmayacağı, üstelik maddi yardım göreceği anlatıldı." Ardından Fransa Demiryolu İşçileri Federasyonu Sekereteri A.Lafond İstanbul'a geliyor. Sırada Amerikan Oregon eyaleti işçi federasyonu idarecilerinden Marşal Planı temsilcisi Ray Renoud, Marşal Planı Haberler Bürosu "Mümessili" Ralp Harvood var. Ziyaret tarihi 17 Aralık 1951. Bir ay sonra 17 Ocak 1952'de "Hür Dünya İşçileri Konfederasyonu memurlarından" Belçikalı Herman Petteet geliyor ve konfederasyon kurulmasında "bir hayli emek" sarfederek konferanslar veriyor ve özel toplantılar düzenliyor. Bu arada, Toleyis Federasyonu genel sekreterinin İtalya ve Amerika'da geziler yaptığını öğreniyoruz. Aktardıkları, yabancı ziyaretçilerin görüşüyle aynı: Konfederasyon kurulmalı. Ankara Sendikalar Birliği'nden de artılı aynı öneri. Önerinin artısında kurulacak konfederasyonun merkezi Bürüksel'de olan

bir konfederasyona katılma kararı alması var. Dikkate alınıyor. Ve "Yabancı bir teşekküle katılmanın mümkün olup olamayacağının Çalışma Vekaleti'nden sorulmasına" karar verilirken Fransa, İsviçre ve Kanada kaynaklı tüzükler üzerinde incelemeler yapılıyor. Kuruluşunu tamamlayan TEKSİF de konfederasyon kurulması çalışmalarını yürütüyor. Çalışmalara diğer federasyon ve birlik temsilcilerinin yanında Hür Dünya İşçileri Konfederasyonu temsilcisi de çağrılıyor. "Bu defa ... ve konfederasyonun mesleki federasyon ve mahalli birliklerin müştereken kurulmasının Türk işçisine daha çok faydalı olacağını kabul ve oy birliği ile karar verildiği zabıtta imzalandı." Türk-İş'in kurulmasında Bursa'ya giden yol, buralardan geçiyor. 6 Nisan 1952 günü Bursa'da 11 kuruluşun 28 delegesi toplanarak ana tüzük tasarısını inceliyor. İnceleyenler arasında, ilerleyen zaman içinde gerek sendikalar gerekse Türk-İş'in çeşitli kademelerinde görev alacak olan şu ünlüler de yer alıyor: Bahir Ersoy, Şaban Yıldız, Burhanettin Asutay, Hasan Özgüneş ve Seyfi Demirsoy. Yukarıya aktarılan uzun özet hiç "kendiliğindenci" niteliği yansıtmıyor. "Bazı sol unsurların etkilerinin ön plana" çıkıp çıkmadığına değinmeden önce, Bursa toplantısından özet yapmak gerekiyor. Özette, önce anlaşmazlık konusu yer alacak. Anlaşmazlık, hazırlanan tüzüğün 5'inci maddesi. Taslağı hazırlayan İstanbul Tekstil ve Örme sanayi İşçileri Sendikası. Taslağı hazırlama görevi bu sendikaya, yukarıda sözü edilen oy birliği ile konfederasyon kurulması kararının alındığı toplantıda veriliyor. İtiraz gören söz konusu madde, konfederasyon genel kuruluna gönderilecek delegeleri düzenliyor. Düzenleme ile federasyonlara fazla hak tanınarak, federasyona girmeyen muhalif sendikaların, delege yönünden önü kesiliyor. "Bu maddenin meali şu idi: Konfederasyon Genel Kurulu'na mahalli veya bölge birliklerinden gönderilecek delegelerin, mesleki federasyonları kurulmuş işkollarından olmaması şarttır" (a.g.e., s.223). Şartın anlamı şu: Bir işkolunda federasyon kurulmuşsa, konfederasyon delegeleri bu federasyonun üyeleri arasından seçilir. Kurulan federasyona katılmayan muhalif sendikalar, ayrıca delege gönderemez. Taslak hazırlayıcıları TEKSİF'ciler, maddenin kalmasında, diğerleri gerekli olmadığında dayatınca, hazırlayıcı temsilcileri Bahir Ersoy, Şaban Yıldız ve Ali Aygen toplantıyı terkediyor. İstanbul'da bulunan Demokrat Parti'den milletvekili İhsan Altınel Bursa'ya giderek sorunu çözüyor. Daha doğrusu, sorun erteleniyor ve sorunun çözümü İzmir'de yapılacak genel kurula havale ediliyor. Ve geçici yürütme kurulu seçiliyor: Başkan Ömer Akçakanat, Genel

Sekreter Şaban Yıldız, Sayman Seyfi Demirsoy, Murakıp (denetçi) Mehmet İlhanlı, Üye Adil Boğakaptan.

İzmir Genel Kurulu'ndan önce, geçici yürütme kurulunun çalışmalarına değinmek gerekiyor. Kurulun görevi Türk-İş'in resmi kuruluşunu hazırlamak. 18 Temmuz 1952 günü yapılan toplatıda, kuruluş tarihi olarak 31 Temmuz olarak kararlaştırılıyor. Başka kararlar da var. Birisi, "İstanbul milletvekilleri ile bir toplantı" yapılarak konfederasyonun gelir kaynaklarının çoğaltılmasının araştırılması. Bir diğeri, Bursa'ya giden yolda çaba harcayan Fransız, Belçikalı ve Amerikan sendika liderlerini konfederasyonun genel kuruluna davet etmek. Her iki karar da yoruma yer olmayacak kadar açık. Bir diğer kararın sonucu da açıklığı besliyor. Bu karar, kuruluşun bir bildiri ile kamuoyuna duyurulması. Karara göre kaleme alınan duyuru Genel Sekreter Şaban Yıldız imzalı. Bildiride: "Mevcut kanun ve nizamlar çerçevesi içinde milliyetçi bir teşekkül vasfını kaybetmeden, siyasi partilerle, hükümet karşısında mutlak istiklalini muhafaza edecek olan Türk-İş, memleketimizin sosyal tarihinde bir merhale olacaktır." Siyasi partiler ve hükümetler karşısında bağımsız olacaklarını beyan edenlerin, parasal kaynak arayışında milletvekillerine başvurma kararının tutarlı olup olmadığı yanında 'milliyetçi' bir teşekkül vasfının korunmak istenmesi de yorum getirmeyecek derecede açık.

Türk-İş'in niteliği ve süreç içinde izleyeceği politika, İzmir Kongresi'nde seçimler sırasında çok net olarak ortaya çıktı denilebilir. Seçimlerin gruplararası çekişmelere sahne olduğunu kaydetmek gerekiyor. Öncesinde ise, uluslararası konfederasyona katılma yanlıları ile karşı çıkanlar var. Katılma yanlıları muhalefet partisi CHP, karşı çıkanlar ise iktidar partisi DP takımını tutanlar. Bu konuda oluşan karar ise garip bir uzlaşma. Görünüşte her iki grubu da tatmin eden bu karara göre, Türk-İş, Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na üye oluyor, ancak katılma kararının yürürlüğe girmesi 'idare heyeti'nin kararına bırakılıyor. Daha sonra konunun hukuki boyutu gerekçe gösterilerek, Türk-İş'in Çalışma Bakanlığı'na yaptığı başvuru sonuçsuz kalacak. Hukuki boyutta, genel kurulun böyle bir kararı üçte iki çoğunlukla alması gerekirken, salt çoğunlukla almış olması bulunuyor. Sonuç, iktidar takımını tutanlar lehine.

Türk-İş'in Genel Kurulu'nda seçimlerin gruplar arası çekişmelere sahne olmasında ise başka nedenler var. Bu grupların niteliği sendikal ya da birlik platformlarınkinden farklı. Farklılıkta siyasi görüşün öne çıkması yerine kişisel çıkar söz konusu. "Kabul edilen bütçeye göre,

icra heyetine seçileceklere ayda 600'er lira ücret verilecekti. Gerek mevkiin cazibesi gerekse verilecek maaşın ehemmiyeti, işçiler arasında bu mevkilere seçilmek için olan alakayı kamçıladı" (a.g.e., s.237). Devamı şöyle: "Zaten bir kısım teşekküllerin başında işçilik yapmayan ve sadece o teşekküle hizmet ederek, muayyen bir tahsisat alan bir ücretli sendikacılar zümresi türemişti." Çok açık. Sendikaların kurulmasıyla birlikte yeni bir "zümre" türüyor: Ücretli sendikacılar. Sendikacılık, yeni bir kazanç kapısıdır artık. Kapı, başka kapıları da açıyor üstelik. Açılan kapıların başında milletvekilliğine giden yol var. Bu arada, önemli sendika liderlerinin Türk-İş yönetimine seçilmek istemedikleri ve bu nedenle aday olmadıkları gözleniyor. İcra heyetine seçilmek istemeyenlerin gerekçeleri de yine kişisel çıkar. Şöyle: "Kıdemli işçiler, icra heyetine seçilirlerse Ankara'da oturmaya ve işçilikten fiilen ayrılmaya mecbur kalacaklardır. Bu, işyerindeki kıdem tazminatlarından feragati icabettirir. Sigorta hakkını da kaybedecek ve ihtiyarlık sigortasından faydalanmak imkanı bahis mevzuu olmayacaktır. Her ne kadar ayda 600 lira iyi bir maaşsa da, işçi teşekküllerinin aidat vermekte gösterecekleri ihmal, bu parayı sıfıra düşürebilir ve Ankara'ya taşınan bir işçi ailesi de, ne yapacağını şaşırarak perişan olabilir. Üstelik konfederasyonun nasıl işleyebileceği ve müstakbel faaliyetlerinin hükümetçe nasıl karşılanacağı da kestirilemez. Hükümete cephe almak da kolay iş değildir. İkinci kongrede seçilmeyi suya düşürecek bir sürü yeni müşkülleri ortaya çıkacaktır. Bu bakımdan bir kısım ileri gelen sendikacılar, icra heyetine seçilmektense, idare heyetinde (yönetim kurulu) vazife almayı daha uygun buldular".

Ünlü sendikacılar, ünlerini sağlayan sendikalarının kuruluş dönemlerindeki ataklığı konfederasyonda görev almada gösteremiyorlar. Esasen bunların işyerlerindeki konumları da bu açıdan önemli. Tamamı olmasa bile önemli bir bölümü 'işveren vekilleri'ne yakın konumda. Kuruluşlarında işin sevk ve idaresinin hemen ardındalar. Hatta işi sevk ve idare edenlerle aralarında bıçak sırtı var. İki yanın birinde olmak bu kadar yakın. Bu kesimler için işgüvenliği sorunu da yok. Yani, çok özel durumlar dışında işyerinden çıkarılmaları söz konusu değil. Kısacası daha önceki bölümlerde sözü edilen ayrıcalıklı vatandaş statüsündeler. Bir kaynakta, Türk-İş'in kuruluşu şöyle değerlendiriliyor: "Gerçekte Türk-İş'in kuruluşu, çok değişik etkenlere bağlı. Kendilerini daha çok memur gibi gören, partizanlığa dayalı atamalar ortamında kendilerini tehlikeye atmak istemeyen ve özel sektördeki işçilere oranla çalışma koşulları daha iyi olan kamu kesimi

işçilerinin çoğunlukta olduğu, yalnızca partizan atamalar nedeniyle devletle iyi geçinmek zorunda olan sendikacıların bulunduğu bir Türk-İş 'her devrin örgütü' olmak ve resmi ideolojiyi savunmak durumundaydı" (Faruk Pekin, Türkiye Sorunları Dizisi, 1 Haziran 1987, s.114). Resmi ideolojiyi savunmak durumunda olanların, resmi ideolojiyi benimsediklerini eklemek gerekiyor. Savunma, inancın ürünüdür.

Gelecek zamanda sendika ve konfederasyon yöneticiliği de "ayrıcalıklı" hale getirilecek. Zamanı gelince. Bekleniyor. Ancak, Türk-İş yürütme kuruluna talip olmayan ünlü sendikacıları şaşırtan gelişmeler İzmir Kongresi'nin hemen ardından ardı ardına yaşanmaya başladı. İlk gelişme, Amerika'ya gönderilecek sendikacılarla ilgili. Genel Sayman İsmail Aras, uluslararası ilişkilerde deneyimli. 1951 yılında Milano'da yapılan ICFTU kongresine gözlemci olarak da katılmış. ABD'ye gidip gelmeyi ve Amerikan Emek Federasyonu (AFL) ile ilişkiyi sürdürdüğü biliniyor. Amerikalı sendikacı Mr.Reno da İsmail Aras'la ilişkide ve Marşal Yardım Fonu'nun kullanımı hakkında kendisinden rapor istiyor. Bu istek üzerine Aras'ın hazırladığı raporda, 35 sendikacının ABD'ye gönderilerek 6 ay staj görmesi, ABD'nin Türkiye'de işçi ataşesi bulundurması, teknik malzeme ve özellikle baskı makinaları ile teknik yardımda bulunacak müşavir istemleri yer alıyor. İsmail Aras'ın bu ilişkileri Türk-İş sayımanı seçilmesinden sonra da sürüyor. Ve ABD'ye gönderilecek temsilcilerin seçiminde gizlilik uygulanıyor. Gizlilik, gizli olmaktan çıkınca ortalık karışıyor. Bunu icra kurulu üyelerinin birbirine düşmesi izliyor. Genel sekreter istifa ediyor ve sayman adi suçtan tutuklanıyor. Bütün olanlar Türk-İş'i olağanüstü genel kurula taşıyor ve 8 Ağustos 1953'de İstanbul'da genel kurul toplanıyor. Toplantıya sunulan çalışma raporu, üye kuruluşların Türk-İş'e ilgisizliklerinin belgesi niteliğinde. İlgisizlik her konuda geçerli. Parasal açıdan da: Tahakkuk eden 35 bin lira tutarındaki aidatların sadece 7 bin 942 lira 34 kuruşu ödenmiş. Bu sonuç, yürütme kurulunda yer almayan ünlü sendikacıları haklı çıkarıyor.

Olağanüstü Genel Kurul sonuçlarından da olumluluk çıkmıyor. Genel Başkanlığa seçilen Naci Kurt Demokrat Parti, Genel Sekreter İsmail İnan ise CHP takımından. Rakip iki takımın taraftarlarının anlaşması beklenemez. İktidar partisinin, rakip takımın taraftarına tavır alması ve kendi taraftarını tutması şaşırtıcı olmuyor. Tutulan taraftar Naci Kurt 1954 seçimlerinde Meclis'e taşınıyor. Muhalif takım

taraftarı genel sekreter, 1957 yılında yapılacak genel kurula kadar fiilen genel başkanlığı yürütüyor. Genel sayman ise seçilemiyor. Bu makama, Türk-İş Temsilciler Meclisi Ömer Ergün'ü getiriyor. Saymanlık makamıyla Ömer Ergün özdeşleşiyor ve adı geçen 30 yılı aşkın süre bu işi yürütüyor. 19-21 Haziran 1957 tarihleri arasında toplanan Türk-İş Üçüncü Genel Kurulu'nda genel başkanlığa yine iktidar partisi yanlısı Nuri Beşer seçilirken İsmail İnan ve Ömer Ergün yerlerini koruyorlar. Nuri Beşer, Nisan 1960 olaylarının ardından dönemin başbakanına Türk işçisinin bağlılığını bir telgrafla iletti. Askeri darbeden hemen sonra 3 Haziran 1960'da görevinden istifa etti. 1961 yılında da Adalet Partisi'nden milletvekili seçildi.

Çalışma hayatında, kuruluşundan itibaren önemli görülmeyen Türk-İş, 1960 yılına bu kadro ile girdi. Türk-İş'in önemsizliğine karşın üye sendikaların durumu farklı denilebilir. 1960 yılında 215 sendika 173 bin 770 kayıtlı üyesiyle, bağlı oldukları federasyon ya da birlikler aracılığıyla Türk-İş'in üyesi konumunda (Türk-İş IV. Genel Kurul İcra ve İdare Heyetleri İdari ve Mali Rapor, s.5). Ülkedeki sendika sayısı ise 432 ve sendikalıların toplamı 282 bin 967 (Çalışma Bakanlığı kaynakları). Aynı kaynakta, İş Kanunu kapsamındaki işçi sayısı 824 bin 881. Sendikalı olma oranı oldukça yüksek: Yüzde 34.3. Sosyal Sigortalar Kurumu kaynaklarına göre ise 1960 yılında 292 bini kamu kuruluşunda ve 328 bin özel teşebbüsde olmak üzere, SSK'ya kayıtlı 620 bin işçi var. Dikkat çekici bir nokta: Kamu işyerinde çalışan sayısı, toplam sendikalılardan 10 bin fazla. Bir başka dikkat çekici nokta daha: İş Kanunu kapsamındaki işçilerden 204 bini sigortalı değil. Oysa iki kanunun da kapsam kuralları aynı.

Bir kaynakta "Türk-İş'in kuruluşundaki Amerikan etkilerini bir 'komplo teorisi'nin ışığında fazla abartmamak gerek" kaydı var (F.Pekin, a.g.e., s.114). Doğrusu pek anlaşılır gibi değil. Abartmalı da, fazla mı olmamalı, yoksa olduğu ne ise alınmalı ama abartılmamalı mı? "Türk-İş'in kuruluşu çok değişik etkenlere bağlı." İlk alıntının devamı da böyle. Yazının devamında değişik olanın "çok"u hakkında da bilgi yok. Bir diğer yazar benzer kayıt düşüyor: "Türk-İş'in kuruluşu uzun bir sürecin ve çok yönlü karmaşık etmenlerin bir sonucudur" (Y.Koç., a.g.e., s.43). "Çok değişik etkenlere bağlı" ile "çok yönlü karmaşık etmenler" aynı anlama geliyor. Bunların kayda geçirilmesi ve böylece bırakılması, ya var olan bilgilerin saklanarak açıklanmaması, ya da açıklayamayacakları varsayımlarına malzeme olmasından kaynaklı olabilir. Oysa ortada bir kuruluş var. Öncesinde kurucuları,

kuracaklarının ne işe yarayacağını doğrusu bilmiyorlar. Bildikleri, yabancı uzmanların söyledikleri. Söylenen, konfederasyon oluşturmanın zorunluluğu. En önemli gerekçesi de yapacakları yardımı ancak konfederasyona yapabilecekleri. Ülkede mevcut iki siyasal partinin, kuruluşa karşı olmadıkları, ancak kuruluşla birlikte kendilerinden yana olması isteği. Bu bilinenler yeterli. Bunların dışında var olabilecek gizlilik önemli olabilir mi? Ya da "çok yönlü karmaşık etmenler"in işlevi ne olacak? Gizli kapaklı yanı olsa da açıklanabilirliği, anlaşılabilirliğini de sağlıyor. Kaynaklarda, konfederasyon kurucu adaylarının toplanarak Avrupa ve Amerika kaynaklı konfederasyon tüzüklerini inceledikleri var. Bu açıklık, Avrupa ya da Amerika kökenli bir etki durumu değil mi? Kurucu adaylar kimler? "Kendilerini daha çok memur gibi gören", "partizanlığa dayalı atamalar ortamında kendilerini tehlikeye atmak istemeyen" ve "özel sektördeki işçilere oranla çalışma koşulları daha iyi olan" kamu kesimi işçileri. Türk-İş'i kuranlar, konfederasyonun ne işe yarayacağını pek kestiremiyorlar. Bir süre, sendikalar açısından yaradığı bir iş de olmuyor. İki siyasi takımın tarafları, kendileri için siyasal zemin hazırlığı yapabiliyorlar. 1960 sonrası ise her şey yerli yerine oturacak. Türk-İş'in AID, OECD ve ICFTU gibi kuruluşlardan para yardımı aldığı sır değil. Çalışma raporlarında yer alıyor. Çalışma raporunda yer alan bir başka bilgi de şöyle: 1966 yılında Türk-İş'de 65 personel çalışmaktadır. Bunlardan 33'ünün ücreti doğrudan AID tarafından ödenmektedir ve ücretler, diğerlerinin iki katıdır (Türk-İş 6. Genel Kurul Çalışma Raporu 1966 s.172-173). Türk-İş'in eğitim proğramları da hemen bütünüyle Amerikalı uzmanlar tarafından hazırlanmıştır. Dr.Thomas Posey tarafından verilen, daha sonra Türk-İş eğitim yayınları arasında yer alan bir seminerde, Amerikalı uzman "Demokratik Cemiyetlerde Sendikacılık" konusunu işliyor. Uzman "hür, kuvvetli, güvenli, demokrat" sendikaların nasıl olması gerektiğini anlattıktan sonra şöyle devam ediyor: "Şimdi Türk sendikalarına geçelim. Türkiye'deki sendikalar Amerikan sendikacılığı için sıraladığım yukarıdaki standartlara ne derece uymaktadır?" Daha sonra demokrasinin tarifine geçiyor. Demokrasi, bir çırpıda şöyle tanımlanıyor: "Demokrasinin temel şartı insan şeref ve haysiyetine saygı göstermektir."

Bıraktığımız yerden devam edilenler şöyle özetlenebilir: Helva yapmak için yola çıkılıyor. Helva, sendikaların ve birliklerin örgütlenmesi. Yola çıkanlar, ülke yöneticileri, yöneticileri güdecek olan gücün

yabancı ve yerli temsilcileri. Temel hammadde un. Un, sendikalılarsa, sendika kurucuları ve yöneticilerini anlamak gerekiyor, niteliği "milli" olmaları. Un, birazcık karışık olabilir. İri ya da daha ince öğütülmüş. "milli"ler açısından bu böyle. Helvanın yağı ve şekeri, ya iktidar partisinin ürünü ya da dış kaynaklı. Dış kaynakta muhalefet parti yandaşlarının da katkıları kaçınılmaz.

Özetin ardından 1950-1960 döneminin genel ve özel şartlarını, bu şartlar altındaki ekonomik ve sosyal gelişmelere göz atmak gerekiyor.

Devri demokrat

Cumhuriyet yönetimi, 'muasır medeniyet'e ulaşmayı hedefliyor. Muasır medeniyet, sanayi toplumu anlamını taşıyor. Yöneticiler, sanayi toplumunu tanıyorlar ve haklı olarak özlüyorlar. Ulaşmak istiyorlar. Ama tanıdıkları sadece sonuçlar. Kapitalist üretim biçiminin yarattığı sonuçlar. Ardılları İttihatçılar gibi, onlar da "milli burjuvazi" yaratmakla sorunun çözüleceğini sanıyorlar. Ancak durum tespitinde, yani ülkenin içinde bulunduğu konumu belirlemede gerçekleri ifadeden kendilerini alamıyorlar. Cumhuriyet'in lideri, daha kurtuluştan önce, adaşı Mustafa Suphi'ye yazdığı mektupta durumu kavramış görünüyor: "... ekseriyeti rençber ve köylüden ibaret olan milletimizin ..." (M.Tunçay, a.g.e., s.230). Rençber, farsça ırgat anlamında. Irgat ise tarım işçisi. Ülkenin bir bölümünde, özellikle Ege ve Akdeniz bölgelerinde, kapitalist ilişkiler tarıma daha 19'uncu yüzyılda girmeye başlamıştı. Irgat bu gelişmenin ürünü. Biliniyor. Köylülük? O da biliniyor. Çok açık olarak görülüyor. Ülke geneli için ise, önceleri geri ve giderek gelişen bir tarım ülkesi tanımı yapmak yanlış değil. Bu durumda, ülke sorunlarını emperyalizme bağımlı olma dışında tarım çerçevesinde görmeden daha tabii bir şey olamaz. Mustafa Kemal'in "köylü milletin efendisidir" deyişi bunun sonucu olabilir. Bu deyiş, bir değer verme midir? Tartışılır ve tartışma sonunda olumsuz sonuca varılabilir. Ancak, 'Anadolu Kurtuluşu'nun ilk yıllarında çıkarılan 'Baltalık Kanunu' ile 1940'larda başlatılan ve düşüncesi 1930'lara kadar giden "Toprak Reformu" nedir? Baltalık Kanunu, orman içi köylülüğe verilen bir ödün gibi algılanabilir. Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte yürürlükten kaldırılması, bir parmak bal niteliğini açıklamaya yeterli. Reformun 1930'lardaki görünümü, tüm dünyada yaşanan tarım ürünlerinin fiyatlarının düşmesi çerçevesinde geçerli ve ulusal korumacı yöntemleri içeriyor. Sadece üretimle ilişkili. Sonrasının başlangıcında ise Toprak Mahsulleri Vergisi var. Tıpkı

Varlık Vergisi gibi. Aynı dönemin, II'inci Dünya Savaşı yıllarının ürünü. Varlık Vergisi, "azınlıklar"a yönelikse ve sonuçları itibariyle "milli burjuvazi"nin yararına ise, Toprak Mahsulleri Vergisi de köylülüğe yönelik ve büyük toprak sahiplerinin yararınadır.

1943 yılında 4429 sayı ile Toprak Mahsulleri Vergisi uygulaması başlatılıyor. Vergi ayni (mal, ürün) ve nakdi (para) olmak üzere iki bölüm. Ayni bölüm, doğrudan doğruya ürün olarak alındı. Ölçüsü nedir? Ölçü, takdir, değer biçme. Değeri kim biçecek? Mahalli komisyonlar. Çok zaman komisyonlar, bir çiftçi için o yıl üretilenden daha çok vergi tahakkuk ettirdi. Böyle oluşu, komisyonların oluşturuluş biçiminden kaynaklı. Komisyonlarda yer alanlar, devletin memurlarıyla birlikte "ayrıcalıklı"lar: Ağa ya da bey tayfası. Yani tarım sektöründe güçlüler. Uygulama genelde vergi olarak küçük ve güçsüz çiftçinin yıllık ürününün çok büyük bir bölümünün elinden alınmasıydı. Uygulamada, yıllık ürününün vergiyi karşılamadığı durumlarla da karşılaşılmıştır. Örneklerine tanık olduğumu hatırlıyorum. Ürünü vergiyi karşılamayanlar, karşılanamayan kısım için hapis yattılar. Vergi, ayni ödeme niteliği nedeniyle, vergicilik açısından geri bulunabilir. Doğrudur. Ancak, ülkede tarım ürünlerinin genel olarak daha pazar için üretilmiyor olması olgusu karşında, uygulanabilirliği açısından gerçekçi olduğu söylenebilir. Toprak Mahsulleri Vergisi'nin nakdi yönünde önemli sorun yok. Çünkü bu yönde, büyük toprak sahipleri ile toprak ağaları ve beyleri yer alıyor. Tarım ülkesi Türkiye'de ikinci kez toprak rantı değer kaybediyor. Birincisi, Dünya Ekonomik Krizi'nde, dünya ölçeğinde tarım ürünlerinin fiyatlarının hızlı düştüğü 1930'lu yıllarsa, ikincisi Tarım Vergisi Kanunu'nun uygulandığı 1940'lı yıllardır. Toprak rantının gerileyişi göreceli olsa da başka bir alana yararı olacak. Yararlı olacağı alan ticaret ve daha sonra da sanayi sektörüdür. Bunun gerçekleşmesi için yeni ve başka bir uygulama kaçınılmazdır.

Kaçınılmaz olan Tarım Vergisi Kanunu'nu takip ediyor. Ve toprak reformu gündeme oturuyor. Gündeme oturan, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'dur ve 1945 yılıdır. Sorunun çözümünde iki yön bulunuyor: Birincisi, burjuvazinin geleneksel rakibi olan büyük toprak sahiplerinin muhalefetini kırmak. Bir önceki üretim biçiminin bu güçlü kesimi, yeni üretim biçiminin gelişimi önünde her zaman bir engel. Üstelik bu kesim, iktidar ortağı konumunda. Ama mutlaka gücünün kırılması şart. İkinci yönde ise milli burjuvazinin ticaret ve sanayi kesimi var. Bunların sıkıntısı ise, iç pazarın darlığı. Toprak Reformu,

pazar için tarım üretimini sağlayacağı için iç pazar darlığı da bu ölçüde genişleyecektir. Ancak sorun böyle çözülürken, başka bir faktörün devreye girmesi kaçınılmazdır. Çünkü uygulama, ister istemez geri sistemin dağılması ve bununla birlikte emekçi kesimin nicel olarak gelişimidir. Bunun ardından elbette nitel gelişim devreye girecektir. Bu kaygı, 1946'da çalışma hayatının kurallarının belirlenmesinde elbette rol oynamıştır. Aynı zamanda beraberinde Toprak Reformunun ölü doğmasını da. Bu kadar da değil: Demokrat Parti'nin doğuşunu da. Demokrat Parti, bir anlamda oluşturulmaya çalışılan Toprak Reformu'na karşıtlığın ürünüdür denilebilir. Toprak Reformu'nun somutu ise Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'dur. Kanun, kırsal alanda büyük toprak sahiplerinin lehine oluşan dengenin yeniden düzenlenmesi ve dengelenmesi olarak algılanabilir.

Demokrat Parti kurucularından Adnan Menderes, Meclis'te gerçek bir denetimin sağlanması ve demokratik kurumların özgürce oluşması için verilen ve "dörtlü takrir" diye anılan önergenin Celal Bayar, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'la birlikte dördüncü imzacısıdır. Aynı zamanda büyük toprak sahibi ve CHP Aydın Milletvekili olarak Toprak Reformu Komisyonu'nun da üyesidir. Ne var ki Adnan Menderes Refik Koraltan'la birlikte, kanun tasarısının görüşmeleri sırasında Meclis kürsüsünden savunduklarını Vatan gazetesinde sert çizgilerle dile getirmesinin ardından 21 Eylül 1945'de CHP'den ihraç edildi. Konu, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun iki maddesinde düğümleniyordu. Birisi genişliği, diğeri darlığı getiriyordu. Genişliği getiren, kamulaştırmanın sınırı. Bu sınıra göre kurak topraklarda 2 bin, sulak topraklarda ise 5 bin dönüm kamulaştırma dışındadır. Bu büyük toprak sahipleri lehine bir durumdur. Darlığı getiren ise hükümet edenlerin yetkisi. Bu yetki kanunun 17'inci maddesinde somutlaşıyor ve istenirse, çok zor olmayan ve uygulanabilecek koşullar içinde, büyük toprak sahiplerinin ellerindeki toprağın 50 dönümden fazlasını kamulaştırabilecek durumdur. Ne genişi, ne de darı. Hiçbiri uygulamaya konulmadı. Konulabilir miydi? Niçin olmasın. Burjuvazinin iktidardaki temsilcileri, darlığı, büyük toprak sahiplerinin başlarının üzerinde bir süre, Demoklas'in kılıcı gibi hissettirmekten öte gidemedi.

Ölü olarak doğduğu kabul edilen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, kime hizmet etti? Bu kanunun uygulaması ile büyük ölçüde Hazine toprakları, biraz da vakıf toprakları dağıtıldı. Daha doğrusu yağmalandı. Dağıtım ve yağmalama Demokrat Parti iktidarı döneminde

doruk noktaya ulaştırıldı. Bu aynı zamanda partinin prestijini de doruğa taşıdı. Ve bu dönemde orman alanlarının tarım alanına dönüştürülmesine ayrıca göz yumuldu. 1950 yılında ekili alan 14.54 milyon hektardan 1960'da 23.26 milyon hektara ulaştı. Tarıma kapitalist ilişkilerin sokulması, doruk noktaya ulaşınada bir diğer etmen oldu. Hızla artan tarım makineleri, işlenmeyen toprakların orta ve büyük çiftçiler tarafından tarıma açılmasını politika olarak sürdürdü. Sonuç? Sonuç, toprakta temerküz. Yani toprağın belirli ellerde toplanması. Ancak bu, bir süreçtir. Bu sürecin her aşamasında topraksız köylülerle küçük toprak sahiplerinin de çıkarı vardır. Geçici bir zaman için. İstatistikler bunu doğruluyor. Örnek olsun, 1950 yılında tarım kesiminde çalışan hane halkının yüzde 62.2'sini oluşturan kesim 50 dekara kadar toprağı işleyebiliyor. İşlenen toprak, işlenebilir toprakların yüzde 18.6'sı. 1963 yılına ulaşıldığında hane halkının oranı 68.7'ye, işlediği toprak da 24.3'e yükseliyor. Hem hane halkı çoğalmış, hem de işlenen toprak. Ancak, 1973'de durum değişiyor. Hane halkı yine çoğalıyor: Yüzde 70.5. Ama işlediği toprak yüzde 21.3'e geriliyor. Buna karşılık 200 dekardan fazla toprağı işleyenlerin hane içindeki 1950'de yüzdesi 5.7'den 1973 yılında 4.8'e gerilerken, işledikleri toprak 5 milyon 60 bin hektardan 9 milyon 600 bin hektara ulaşıyor. Toprakta temerküz, yani toprağın belirli ellerde toplanma süreci böyle işliyor. Başlangıçta kamu arazilerini kolaylıkla işleyebilen topraksız ya da küçük toprak sahipleri, bu toprakları süreç içinde kaybediyorlar. Bir çalışmada bu dönemde büyük toprak sahipleri lehine kaybedilen toprağın 2 milyon 413 bin hektar olduğu kayıtlı (İ.Akalın, DİSK Kısa Tarih, Öteki Yayınevi, s.24).

Sonuç, sadece toprakta temerküz değil. Sonuçta, tarıma kapitalist ilişkilerin girmesiyle yapıda dağılma söz konusu. Yapıdaki dağılmanın sonuçlarından biri, kırsal kesimden kentlere göç. Bir diğer sonuç da iç piyasa ile ilgili. Sanayi ve ticaret burjuvazisinin çıkarına uygun oluşan iç pazar. Bu sonuç, Demokrat Parti iktidarının burjuvazinin bu kesimleri ile oluşan ittifakını güçlendirirken, icraatını da yönlendirdi denilebilir. İcraat özellikle ulaşım ve enerji üretimi alanlarında. Ulaşım, pazar ilişkilerini köylere kadar genişletecekse, enerji üretimi, oluşacak sanayi ve elektirikli ev aletlerinin kullanım pazarı için de gereklidir.

Ülkemizde, 1940'lı yılların ikinci yarısında, Amerikalı uzmanlar bulunuyor ve her alanda rapor hazırlıyorlar. Bunların bir bölümüne daha önce değinildi. Genelleştirmek mümkün. Şüphesiz Amerika'da

"bilgi ve görgü" artıranlar sadece sendikacılarla sınırlı değildi. 1953-1966 yıllarını kapsayan dönemde 3147 kişi ABD'ye "bilgi ve görgü" artırmak için yollanmış. Türk devlet aygıtı içinde üç yıl çalışmış olan Amerikalı uzman Mr. Podol, bu konuya ilişkin şunları söylüyor: "On yıldan fazla zamandır Türkiye'de faaliyette bulunan Amerikan Yardım Programı bir zamandan beri meyvelerini vermeye başlamıştır. Önemli mevkilerinde Amerikan eğitimi görmüş bir Türk'ün bulunmadığı bir bakanlık, ya da bir iktisadi devlet teşebbüsü hemen hemen kalmamıştır. Bu kimselerin kısa zamanda Genel Müdürlük veya müsteşarlık mevkiine gelmeleri beklenir. AID bütün gayretlerini bu yola tevcih etmiştir" (Haydar Tunçkanat'tan aktaran Şükran Kurdakul, Türk-İş yargılanıyor, s.13-14). Sırası geldi. Şimdi de karayolu ulaşımından kısaca söz edilecek. Uzmanımız Hits. Hits, Amerikan Federal Yollar İdaresi'nin Umum Müdür Yardımcısı. Rapora göre, devlet karayolu ağı, devlet yolu, il yolu ve köy yolu olarak düzenlenip standartlaşacak ve ağı oluşturacak. 11 Şubat 1950'de 5539 sayılı kanun ile Karayolları Genel Müdürlüğü kuruldu. Yol vergisi sisteminden vazgeçilerek, akaryakıta eklenecek vergi ve devlet bütçesinden ayrılacak pay, bütçeyi oluşturacak. Yol yapımına, ABD teknolojisi sokuldu. Buna göre büyük ölçüde yol makineleri yol yapımına girdi. 1950'de bin 425 kilometre olan asfalt yol, 1970'de 18 bin 988 kilometreye ulaştı. Aynı dönemde devlet, il ve köy yolları uzunluğu ise, 47 bin 80 kilometreden 136 bin 410 kilometreye ulaştı. Karayolu taşımacılığı için gerekli motorlu araçlar da hızla arttı. 1950 yılında 13 bin 405 olan otomobil sayısı 1970'de 147 bine yükseldi. Aynı dönemin başında 3 bin 755 olan otobüs ve minibüs sayısı 37 bin 581'e, 15 bin 404 olan kamyon sayısı da 126 bin 817 çıktı. Karayolu taşımacılığının örgütlenmesi de önemli. Tek otobüs sahibi girişimciliği yerini otobüs filolarına sahip şirketlere terkederken, bu şirketler, belirli hatlarda tekel oluşturdular. Yük taşımacılığı ise, uzun süre küçük işletmelerde ve kooperatif işletmeleri biçimde örgütlenmelerle yürütüldü.

Enerji konusunda aktarılacak bilgi ise şu: 1950 yılında sadece 30 milyon kilowat saat elekterik enerji tüketiliyodu. 1960 yılında ise 2 milyar 800 milyon kilowat saat.

Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu. Üçü de devlet partisi CHP'nin ürünü. Bunların yanında az bilinen 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı var. Planda iki temel ilke yer alıyor. Birincisi, devlet partisinin 1930'lardan bu yana uyguladığı 'devletçilik' politikasını kısmen tersine çeviriyor.

Şöyle: "Kömür, linyit madenleri ile büyük elektrik santrallerinin ve demir çelik fabrikalarının, demiryollarının tamamen, denizyollarının da kısmen devlet eliyle kurulması ve işletilmesi devlet vazifesi olarak kabul edilmiş ..." Devletçilik politikasını kısmen tersine çevirme, özellikle dış sermaye ile sanayi burjuvazisine açık yandaşlık. Demiryolu taşımacılığının tamamı ile denizyolu taşımacalığımn kısmen devlet yönetiminde kalması ulaşım açısından özel sektör için bir güvenceyse, bir diğer güvence de enerji sektöründedir. Özel sektörün gücünün yetmeyeceği bir diğer alanda da güvence var: Sanayinin önemli girdisi kömür ve demir-çelik. Yukarıda kaydedilen ilkenin devamı var: " ... bu mevzular dışında kalan her türlü faaliyetlerin hususi teşebbüsler tarafından vücuda getirilmesi ve yürütülmesi ve bu sahalara dahil olup da halen devlet elinde bulunan ve ileride tesis edilecek olan işletmelerin de zamanla hususi sermayelere devredilmesi prensibi vaaz olunmuştur" (İ.Tekeli S.İlkin, Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, Ankara, 1974, s.140 ve devamı). Konulan kural çok açık. Tüketim malı ve hizmet üreten devlet işletmeleri özelleştirilecek. Süreç içinde, ihtiyaçtan doğacak ve devlet eliyle kurulacak yenileri de sırası geldiğinde özel teşebbüse devredilecek. Planın ikinci temel ilkesi tarıma ilişkin ve ülkenin genel politikasını belirliyor. Şöyle: "Türkiye iktisadi planının dayandığı esas temel, yurdun zirai kalkınmasıdır." Devlet partisi, bu ilkeyle de büyük toprak sahiplerine göz kırpıyor. Sadece büyük toprak sahiplerine değil. Dünya Bankası'nın isteklerine de uygunluk sağlanıyor. Emperyalist bloğun çıkarlarını ön planda tutan Dünya Bankası, Türkiye için hazırladığı raporda şu görüşe yer veriyor: "Verimliliğin artması için geniş olanaklar sağladığı ve sanayi kalkınmasının temel gereği olduğu için kamu yatırımlarının dağılımında tarımsal kalkınmanın ilk önceliği alması gerektiğine inanıyoruz" (Dünya Bankası - IBRD, Türkiye Ekonomisi, s.264). Sözü edilen raporun sanayi bölümünde ise, sanayide birinci önceliğin tarımsal ürünlerin işlenmesi, özellikle de "gıda ve pamuk çırçırlaması" yer alıyor. Anlaşılacağı üzere, devlet partisinin 1947 planı dünya sisteminin istemleriyle uyum içinde.

Muhalefetteki Demokrat Parti'nin program açısından iktidardaki devlet partisinden, aynı anlama gelmek üzere dünya sisteminin istemlerinden farkı var mı? Olması mümkün değil. İktidar olma durumunda dayanacakları sınıfın katmanları da aynı. Yani büyük toprak sahipleri ile ticaret ve sanayi burjuvazisi. Muhalefet partisi DP'nin şansı, ülkede yaşayan çoğunluğun muhalefetinde. Ülke insanının muhale-

feti, iktidardaki devlet partisinin baskıcı ve acımasız sömürüsüyle zorbalığından kaynaklı. Muhalefetteki Demokrat Parti, programında devlet işletmelerinin özelleştirilmesine ilke olarak yer veriyor. Ardından, her mahallede bir milyoner yaratma sloganıyla her köye fabrika sözü veriyor.

Demokrat Parti iktidarında her köye bir fabrika yapılamıyor. Kamu kuruluşları da özelleştirilemiyor. CHP iktidarda kalabilseydi özelleştirme olabilecek miydi? Daha mümkün görünüyor. Demokrat Parti yönetiminde özelleştirme bir yana kamu kuruluşları dal budak saldı. Sanayiye soyunan burjuvazinin sermaye birikimi istenilen hıza yeterli değildi. Dalları oluşturdular. Yer yer de budak oldular. Yetersizlik, özelleştirilemeyen kamu kuruluşlarının kaynaklarıyla yeterli hale getirildi. Yörelerde oluşturulan Yerel Kalkınma Şirketleri'ne değişik oranlarda ortak olan kamu kuruluşları, bu yolla oluşturulan ve işletmeye geçebilen şirketlere ayrıca işletme kredisi de verdiler. İşletmeye geçemeyenler de var. Budaklar bunlar. Bunlar arasında fabrika binası yapılıp öylece bırakılanların yanında, etrafı sadece tel örgü ile çevrili alanlar da mevcut. Hangi durumda olursa olsun, tüm şirketlerin yönetim kurulları bulunuyor. Yönetim kurullarında yöneticiler. Yöneticiler için bürolar ve bürolarda sekreterinden kapıcısına kadar hizmetliler. 1960'a ulaşıldığında hantal bir yapılanma oluştuğu anlaşılıyor ve envanteri yapılarak yeniden düzenlenmesine çalışılıyor.

Ya dış kaynak? Dış kaynak, kendi kurallarını uyguluyor. Dış kaynağın kaynağı neresi? Emperyalist ülkeler değil mi? Emperyalist ülkeler Türkiye gibi ülkelerin gelişmesini, kendilerine genişleyen bir pazar, aynı zamanda iş alanı olarak görüyor. Kendilerine uygun pazar genişlemesi ve bunun yarattığı iş alanı ölçüsünde kaynak aktarıyor. Tabii, birtakım garantiler çerçevesinde. Bu nedenle, dış kaynak hükümet edenlerin ve aynı zamanda milli burjuvazinin istediği alana ve istediği miktarda değil, yukarıda aktarılan gereklere uygun ölçeğe ulaşabiliyor.

1950'de 20 milyon 947 bin olan ülke nüfusu 1960'da 27 milyon 754 bine ulaştı. 1950'de kent nüfusu 4 milyon 607 bin. 1960'da 7 milyon 307 bin ve 1965 yılında ise kent nüfusu 9 milyon 395 bindir. Bunların tamamı ise, toplumun dönüşüm içinde olduğunun göstergeleri olacak.

Dördüncü bölüm

Demokrasi dedikleri

Güç ve iktidar. İktidar olmak güç işiyse, iktidarı kullanmak da ayrıca güç istiyor. Tabii iktidarda kalabilmenin yolu da güçten geçiyor.

Muasır medeniyeti yakalamış bir toplumda "Güç nedir?" sorusuna verilecek genel yanıt, kamuoyudur. Kamuoyu sınıflardan ve katmanlardan da oluşsa, o topluluklarda gerçek güç, sınıflar ve katmanlardan oluşan kamuoyudur. Onun sivil toplum örgütleridir. Genel olarak ve olağan durumlarda iktidarların sınıf ve katmanları ilgilendirecek yeni düzenlemeleri, mutlaka ve mutlaka, ilgili sınıf ve katmanın örgütlerinin görüşü de alınarak yapılabilir. Yapılabilirden öte uygulanabilir. Bu gerçekler, daha önceki bölümlerde tanımını yaptığımız ve dünya sistemi olan kapitalist üretim biçiminde sistemin merkezini oluşturan ülkeler için geçerli. Diğer ülkelerin hemen tamamında belirleyici güç ise militarizm. Hemen eklemek gerekiyor: Diğer ülkelerdeki belirleyici güç olan militarizmin gücü, sistemin merkezini oluşturan ülkelerden kaynaklı. Ve bu kaynaklardan besleniyor. Stratejisiyle, örgütlülüğüyle, sevk ve idaresiyle ve de vurucu silahlarıyla.

Mithat Paşa'nın, Kolağazı Niyazi'ninki kadar askeri gücü olsaydı, sonu, yaşanan gibi mi olurdu? II'inci Meşrutiyet, Makedonya'da dağlarda isyan ateşi yakan subayların ürünü mü? Ankara'da, Osmanlı merkezi hükümetine karşı, temsili hükümet kuranların kaç manga askeri vardı? 1960 yılının 27 Mayısı'nda Cumhuriyet Hükümeti'ni alaşağı eden askeri darbeciler, güçlerini nereden almıştı? NATO ve

CENTO'ya bağlılık neyin nesiydi?

Ülkemiz özelinde darbe teorisinin mucidi İttihatçılar'sa, ilk hükümet darbecisi de Enver Bey'dir. Enver Bey'i paşalığa, oradan da Ordu Bakanlığı'na taşıyacak bu ilk darbede bir de bakan öldürülecek. İlk, gelenek yaratacak. Kemalistler de ardılları gibi darbeci geleneği benimseyecek ve uygulayacak. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte, devlet yöneticileri, asker şapkalarını çıkararak kendilerini sivilleşmiş sayacak. Ancak, sadece egemenler için çözüm üretecek olan ordu, düzenin kurumu olarak yerini hep koruyacak. 1961 Anayasası ile oluşturulan Milli Güvenlik Kurulu, işleyişin sürekliliği ve etkinliğinin aracı olarak devletin vazgeçemeyeceği temel kurumudur.

Düzenin kollayıcısı ve koruyucusu olan ordunun, 27 Mayıs 1960'da gerçekleştirdiği darbe, ülkede uygulanagelen ekonomik sistemin 1950'lerin ikinci yarısından itibaren içine girdiği ciddi krize karşı çözüm arayışının ürünüdür. 27 yıllık Cumhuriyet tarihinde ilk kez cumhur, 1950 yılının Mayıs ayında yapılan genel seçimlerde oy kullanmış, kamucu ideoloji ve bunların politikacılarına "hayır" diyerek Demokrat Parti'yi iktidara taşımıştı. İktidara taşınan Demokrat Parti ise, öncesinde, egemen sınıfların güvenilir temsilcisi olmayı başarmıştı. Başarısını uygulamada da yaşadı. Kısa süre de olsa. Bu kısa sürede, kent merkezli sanayi toplumu olabilmenin altyapısı oluşturuldu.

Konumuz açısından önemli olan 1961 Anayasası'na geçmeden önce, üzerinde değişik çevrelerin değişik yorumlar yaptığı 27 Mayıs askeri darbesine kısaca değinmekte yarar var. Milli Birlik Komitesi iktidarının, kısa sürede seçeneksiz olduğu görüldü. Gücünü nereden alıyordu? Neredeyse, köylülük dışındaki tüm sınıf ve tabakalardan. Aydınlar, kemalist hareketi yeniden popülerleştiren öğrenci hareketi, ekonomik bunalımın faturasını ödeyen kentli emekçi sınıflar. Sermaye sınıflarının çıkarları doğrultusunda önemli olan ise, ülkenin uluslararası kapitalizmin yapılanmasına uygun olarak iç pazara yönelik bir sanayileşme sürecinin yollarının açılmasıdır. NATO'ya bağlılığın altında yatan gerçek budur. Nitekim bu yol, emekçi sınıfların alım güçlerinin bir dönem için de olsa yükselmesiyle uyumlandırılacak. Bununla birlikte emekçilerin örgütlenme sürecinin karşısına güçlü engeller konulmayacak. Aynı zamanda solun önü de açık bırakılacak. Şöyle de söylenebilir: Ülke egemenlerinin iç pazarı güçlendiren gelişim rotası var. Bu rota, uluslararası kapitalizmin dönemsel tercihlerini de içeriyor. Kriz dinamiklerini de dikkate almak

gerekli. Kriz dinamiklerini toplumu sola açarak massetme denemesi, kentli öğrenci ve aydınları dikkate almayı sağlıyor. Ordu içi denge ise olmazsa olmaz. Bunların toplamının bir başka anlamı daha var: Yeni bir siyasal kriz. Kriz sürecinde ve sonrasında, DP geleneğinin mirasçıları, yalnızca köylü seçmen kitlesinde eksilmeyen prestijlerini toplumun diğer kesimlerine de yaymaya çalıştılar. CHP, aydın, emekçi ve gençlik zeminlerinde yaygınlaşarak denge oluşturdu. Düzen dışı demokrat eğilimler ise TİP'le birlikte işçi hareketini geliştirdi. Sosyalist ve devrimci hareket, kaynak olarak değerlendirdiği devrimci demokrasinin kemalizmle içiçeliğini yaşama şanssızlığını taşıdı. Şanssızlığın bedeli ise çoğu kez ağır ödendi.

Mevzuat hazretlerinin yeni anayasası

Hukuk ve kanun. Hukuk, haklar ve gerçekler anlamına geliyor. Bu geniş tanım, araya kanunun sokulmasıyla daralıyor. Daralınca, kanunların verdiği haklar oluveriyor. Yürürlükteki kanunların tamamı da mevzuat diye anılıyor.

27 Mayıs darbecileri, ülkenin hemen her yerinde coşku ile karşılandılar. "Vatan Cephesi"ne kayıt için sıraya girenler, yeni iktidar, yani yeni güç katına, birbirlerini ihbar için sıra oluşturdular. İktidara el koyanlar ise, Türkiye Büyük Millet Meclis'ini kapatarak, Cumhurbaşkanı'nı, Başbakan'ı, bakanları ve iktidar partisinin milletvekilleri ile iktidar yanlısı üst düzey bürokratları tutukladılar. Bununla birlikte, çoğunluğu sivil bürokratlardan oluşan bir hükümet kurdular. Ardından, ülke yönetiminin hukuksal temele dayanması gerektiğini anladılar. Ya da kendilerine hatırlatıldı. Yürürlükte bulunan "1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında" geçici bir yasa yayınlamak ihtiyacı duydular. Bu ihtiyaç aynı zamanda "meşru" olabilmenin kaçınılmaz kuralıydı. Kaçınılmaz kural hukuka dayanmak. Meşru olma adına yayınladıkları kurallar, genel hukuk açısından ve yasa anlamında pek kıymeti harbiyesi olmayan metin hüviyetinde. Buna göre, kapatılan TBMM'nin yerini Milli Birlik Komitesi alıyor. Komitenin görüşmeleri kapalı olacak ve tutanak yayınlanmayacak. Komiteye, üyeler alfabetik sıraya göre başkanlık yapacak. Milli Birlik Komitesi Başkanı, Devlet Başkanı'dır. Devlet başkanlığı önemli. Zira, darbecilerin yönetiminde, "Cumhuriyet" ilkesinin olmaması söz konusu. Cumhuriyet olmayınca Cumhurbaşkanı da olmuyor. Ancak, soyut da olsa bir devlet var. Devletin de

başkanı olmalı. Milli Birlik Komitesi yürütme yetkisini, Devlet Başkanı'nca atanan ve Komite tarafından uygun görülen Bakanlar Kurulu eliyle kullanacak. Komite, bakanları denetleyebilecek ve gerektiğinde görevinden uzaklaştırabilecek. Bakanlar Kurulu'na Devlet Başkanı başkanlık edecek. Düşürülen iktidar mensuplarını yargılamak üzere Yüksek Adalet Divanı kurulacak.

Yeni bir Anayasa ile seçim yasaları hazırlamak yetkisiyle Temsilciler Meclisi oluşturuluyor. Temsilciler Meclisi, Milli Birlik Komitesi'nin de katılımıyla Kurucu Meclis adını taşıyor. Temsilciler Meclisi'nde illerin, siyasi partilerin, barolar ve basının, Eski Muharipler Birliği'nin, esnaf ve gençlik kuruluşlarının, ticaret ve sanayi odaları ile işçi sendikalarının, tarım kuruluşlarının, öğretmen ve üniversiteler ile yargı organlarının temsilcileri yer alıyor. Bunlara ek olarak Milli Birlik Komitesi'nin seçtiği kişiler de var.

Komite, Anayasa yapımını bilimin işi saymış ve hazırlık safhasında siyasilerin yer almasına izin vermemiştir. 27 Mayıs darbecileri, daha darbenin ilk gününde, İstanbul Üniversitesi öğretim üyelerinin bir bölümünü Ankara'ya taşıdı. Bunların öncülüğünde bir bilim kurulu oluşturuldu. Bu kurul Anayasa taslağı hazırlamakla görevlendirildi. Bu arada Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyeleri de kendiliğinden bir anayasa taslağı hazırlayarak kamuoyuna sundu.

Temsilciler Meclisi 9 Ocak 1961'de kendi içinden bir Anayasa Komisyonu seçti. Anayasa Komisyonu, İstanbul Bilim Kurulu'nca hazırlanan tasarıyı çalışma belgesi, Siyasal Bilgiler Fakültesince hazırlanan taslağı da yardımcı metin olarak kabul ederek çalışmasını sürdürdü. Komisyonun hazırladığı tasarı 27 Mayıs 1961'de Kurucu Meclis'te oylanarak kabul edildi. 9 Temmuz 1961'de halk oyuna sunulan Anayasa, oylamaya katılanların yüzde 61.5'nun kabul oylarıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin Anayasası oldu.

1961 Anayasası'nın özelliklerinin başında hiç şüphesiz, askerlerin devlet yönetiminde sürekli söz sahibi olmalarını sağlayan düzenleme gelmekte. Anayasa'nın 111'nci maddesine göre "Milli Güvenlik Kurulu, kanunun gösterdiği Bakanlar ile Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet temsilcilerinden oluşur." 1971 yılında gerçekleştirilen Anayasa değişikliği ile daha belirgin hale getirilmiş: "Milli Güvenlik Kurulu, Başbakan, Genelkurmay Başkanı ve kanunun gösterdiği Bakanlar ile Kuvvet Komutanları'ndan kurulur." 1971 yılındaki değişiklikle görev tanımı da açıklık kazanmış. İlk düzenleme şöyle: "Milli Güvenlik Kurulu, milli güvenlik ile ilgili kararların alınmasında

ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcılık etmek üzere, gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na bildirir." Değişiklikle "yardımcılık etmek" kaldırılmış ve kanun metni şöyle kurallaşmış: "Milli Güvenlik Kurulu, Milli Güvenlik'le ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na tavsiye eder." Burada tavsiye sözcüğü, 'diplomatik' bir dilin ürünüdür. 1982 Anayasası, bu kadarla da yetinmemiş ve 118'inci madde ile ayrıntılı ve açık Milli Güvenlik Kurulu kuralı getirmiş. Madde metninin olduğu gibi aktarılmasında yarar var: "Milli Güvenlik Kurulu, Cumhurbaşkanının başkanlığında, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Milli Savunma, İçişleri, Dışişleri Bakanları, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanı'ndan kurulur. Gündem özelliğine göre kurul toplantılarına ilgili bakan ve kişiler çağrılıp görüşleri alınabilir. Milli Güvenlik Kurulu: Devletin milli güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulaması ile ilgili kararların alınması ve gerekli koordinasyonun sağlanması konusundaki görüşlerini Bakanlar Kurulu'na bildirir. Kurul'un, Devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Bakanlar Kurulu'nca öncelikle dikkate alınır. Milli Güvenlik Kurulu'nun gündemi, Başbakan ve Genelkurmay Başkanı'nın önerileri dikkate alınarak Cumhurbaşkanı'nca düzenlenir. Cumhurbaşkanının katılmadığı zamanlar Milli Güvenlik Kurulu Başbakan'ın başkanlığında toplanır."

Bunun dışında 1961 Anayasası'nın özellikleri arasında kişi ve kuruluşları devlete karşı korumak ve başlangıç bölümünde yer alan "direnme hakkı" sayılabilir. İşçiler, Sendikalar Kanunu'nun bir an önce çıkarılması için direnme hakkını yaygın kullandılar. 1961 Anayasası'nın konumuz açısından en önemli yanı ise, sendika kurma hakkı ile toplu sözleşme ve grev hakkının anayasal hak olarak güvence altına alınmış olması. Öte yandan 1961 Anayasası'nın hazırlanmasında işçi sınıfının önemli bir etkinliği olmadığını söylemek gerekiyor. Temsilciler Meclisi'nde sendikalara 6 kontenjan ayrılmış. Ülkenin çeşitli bölgelerinden 28 kuruluşu temsil eden 298 delege İstanbul'da toplanarak temsilcilerini seçiyor. İstanbul'da Emniyet Sarayı'nda Türk-İş Başkanı Seyfi Demirsoy başkanlığında toplananlar Ömer Karahasan, İsmail İnan, Feridun Şakir Öğünç, Abdulkerim Akyüz, Bahir Ersoy ve Tekin Çullu'yu seçmişler. Seçilenlerin Anayasa çalışmalarına katkıları bir kaynakta şöyle anlatılıyor: "Kurucu Meclis'te

sendika temsilcileri yakından ilgilendiren sorunlar, özellikle Anayasa'nın sendika hakkına ilişkin 46. maddesi ile toplu sözleşmeye ve grev hakkına ilişkin 47. maddesinin görüşülmesi sırasında ortaya çıkmıştır. Bu görüşmeler sırasında İsmail İnan, sendikaların ancak Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılabilmesi hükmünün gereği üzerinde durmuş. Feridun Şakir Öğünç ise grev hakkı ile ilgili olarak 'grev hakkının istisnaları kanunla düzenlenir' hükmünün esnek bir anlam taşıdığı için istismara uygun bulunduğu, bu nedenle açıklığa kavuşturulması gerektiğini savunmuştur" (Alpaslan Işıklı, Sendikacılık ve Siyaset, İmge Kitabevi, s.334). Kurucu Meclis üyesi olan ve Türk-İş'e bağlı TEKSİF sendikası genel başkanı Bahir Ersoy, Kurucu Meclis'te grev hakkı tartışılırken "... Biz grevi Lenin'in anladığı anlamda iktidarı devirmek için bir işçi eğitim okulu veya üniversitesi olarak telakki etmiyoruz. Bu telakkiyi de şiddetle reddediyoruz. Bizce grev, sanayide sulhu tesis eden bir faktör, bir kuvvettir. İktisadi manada işçi ve işveren münasebetlerini tanzimeden sosyal bir mesele olarak kabul ediyoruz. Biz tahripkar sınıf mücadelesini asla düşünmüyoruz. İnanıyor ve kalıbımızı basıyoruz ki istikbalde de emek ile sermayenin mücadelesi olmayacaktır." diyordu (Sendikalar ve Grev Lokavt Hakları, Türk-İş Yayınları 1964 s.18).

1961 Anayasası'nın 46'ıncı maddesi sendika kurma hakkını, 47'inci maddesi ise toplu sözleşme ve grev hakkını belirlemiştir. 46 ncı madde hükmü şöyle: "Çalışanlar ve işverenler, önceden izin almaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler. İşçi niteliği taşımayan kamu hizmeti görevlilerinin bu alandaki hakları kanunla düzenlenir. Sendika ve sendika birliklerinin tüzükleri ve işleyişleri demokratik esaslara aykırı olamaz."

Madde metninde dikkati çeken en önemli nokta, tüm "çalışanların" sendika kurma hakkına sahip olmalarıdır. Bunlardan işçi niteliği taşımayanların bu yöndeki haklarının ayrı bir kanunla düzenleneceği de belirtiliyor. Bu haklar, 624 sayılı Memur Sendikaları Kanunu olarak düzenlendi ve yürürlüğe girdi. Söz konusu kanunla, Anayasa'da yer alan hakların adeta hak olmaktan çıkarıldığını söylemek gerekiyor. Gerçekten sıradan dernek kuruluşlarının sahip oldukları hakların da gerisinde bir düzenlemedir. Bu geri düzenlemeye karşın memurlar, 1947 sendika anlayışında olduğu gibi işyeri sendikaları değil, işkolu sendikaları kurmaya başladılar. Bunlardan birisi, TÖS, Türkiye Öğretmen Sendikası örgütlenme düzeyi ile

mücadele alanında öncü oldu. 8 Temmuz 1965'de kurulan TÖS, kısa sürede 120 bin öğretmenin 72 binini örgütledi. "Eğitimi yurt sorunlarının bütünü içinde, halkın durumuyla birlikte ele alıp görüş açıklamaya başlıyorlar. Yurdun çeşitli yerlerinde birbiri ardına yapılan toplantılara halk da katılıyor. Öğretmenler, TÖS'ün topladığı 'Bilimsel Devrimci Eğitim Şurası'nda 22 bildiriyi tartışıp karara bağlıyor. Görüşlerini anlatmak için açık hava toplantıları, gösteri yürüyüşleri düzenliyor, yayınlar yapıyor. Bütün yurtta dört gün süren bir genel uyarı boykotunu gerçekleştiriyorlar" (Fakir Baykurt, İfade, TÖS Savunması, Eğitim-İş yayınları, s.9). Daha önce yazıldı: Yeni bir siyasal kriz. 12 Mart 1971. 12 Mart sıkıyönetim mahkemeleri TÖS'lüleri de yargılıyor: "Sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesis etmeye veya sosyal temel nizamlardan herhangi birini devirmeye matuf cemiyet kurmak" ve bu amaçla propaganda yapmak. Tüm memur sendikalarına el konuluyor. Çalışmaları yasaklanıyor. Mal varlıkları kayyumlar eliyle yönetiliyor ve kısa süre sonra tamamen kapatılıyor. 12 Mart yönetiminin gerçekleştirdiği Anayasa değişikliği içinde çalışanların örgütlenme hakkını ilgilendiren 46'ncı madde de yer alıyor. Maddenin yeni şekli şöyle: "İşçiler ve işverenler, önceden izin almaksızın sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptir. Bu hakkın kullanılışında uygulanacak şekil ve usuller kanunda gösterilir. Kanun, Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, milli güvenliğin, kamu düzenini ve genel ahlakın korunması maksadıyla sınırlar koyabilir." Sendika kurma hakkı, çalışanlardan sadece işçilere tanınıyor. Tanınan haklara aynı maddenin son cümlesiyle sınırlamalar getiriliyor.

1961 Anyasası'nın toplu sözleşme ve grev hakkını güvence altına alan 47'nci maddesi ise şöyle: "İşçiler, işverenlerle olan münasebetlerinde, iktisadi ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev hakkına sahiptirler. Grev hakkının kullanılması ve istisnaları ve işverenlerin hakları kanunla düzenlenir." Bu maddenin özelliği ise, işçiye tanınan grev hakkına karşın, işverenlere lokavt hakkından söz edilmemesi. Ancak, grev hakkının kullanılması ve istisnaları ile işverenlerin haklarının düzenlenmesi sırasında kanuna lokavt işveren hakkı olarak konulacak. Türk-İş Genel Sekreteri Halil Tunç, lokavt hakkını şiddetle savunacaktır.

Özel kesim işyerlerinde oldukça hızlı bir işçi yoğunlaşması başlamıştı. Bu durum sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşma eğili-

minin bir sonucuydu. Böyle bir gelişim sürecinin sonucunda büyük üretim birimlerinde çalışan işçilerde oldukça yüksek bir mücadeleci nitelik gelişmeye başlamıştı denilebilir. Bununla birlikte ne 27 Mayıs darbesinde, ne de 1961 Anayasası'nın hazırlanmasında işçi sınıfının doğrudan ve aktif bir rolü olmamıştır. Bu durum, işçi sınıfını hep verilmiş haklar karşısında bırakıyordu. Böylece yönlendirme ve bunun sınırı hep burjuva iktidarlarının elinde kalıyordu. Sürekli olarak edilgen, pasif ve çekingen kalan işçi kesiminin tavrı, sınıf hareketinin sömürü düzeninin sınırları içinde tutulmasını kolaylaştırmıştı. Ancak 1961 Anayasası'nın kabulünden itibaren grev, işçiler için anayasal bir hak olarak algılandı. Sendikal örgütlenmede de yenilikler olmalıydı. Gerek grev hakkının kullanılması, gerekse yeni sendikal haklar için yeni düzenlemeler gerekiyor. Yani yeni mevzuat hazretleri bekleniyor. Ancak yeni mevzuat hazretleri 1936'da olduğu gibi, varolmayan şartlara varsayılan kurallar bütünü olamaz. Olamayacak. Nitekim olamayacağının açık göstergeleri var. 1963 sendikalar kanunlarının çıkma sürecinde yaşanacak. 22 Ocak 1961, İstanbul'da 300, İzmir'de 500 işçi, işten çıkarmalara karşı ve sendikalılaşma ile grev haklarının elde edilmesi için kapalı salon toplantısı yaptılar. 25 Kasım 1961'de 5 bin işçi, sendikal haklar için İzmir'de yürüdü. İki gün sonra Ankara'da 3 bin işçi sakal grevi başlattı. 17 Aralık'da Kocaeli'de 12 sendika üyesi 3 bin işçi grev ve iş kanunu için sessiz yürüyüş yaptı. Eskişehir'de 5 bin işçi 23 Aralık'ta yürüdü. İstanbul Denizcilik Bankası'nda bin işçi pazar yevmiyelerini alabilmek için yılın son gününde grev başlattı. Grev 3 Ocak 1962'de sona erdi. Yine İstanbulda 31 Ocak'da Saraçhane mitingi düzenlendi. Mitinge 150 bin işçi katıldı. Çeşitli illerden gelen işçilerin de katıldığı mitingde sendika özgürlüğü ve grev hakkının en kısa zamanda tanınması, aksi durumda girişilecek grevlerden işçilerin sorumlu tutulamayacağına ilişkin karar alındı. 25 Temmuz 1962'de İzmir'de 641 temizlik işçisi ücretleri protesto için yarım günlük grev yaptı. 207 işçi işten atıldı. 12 Ağustos'da NATO Çiğli üssünden atılan işçiler için İzmir'de miting yapıldı. 13 Ağustos'da Ereğli'de Morisson Şirketi'nde çalışan 150 işçi yürüdü. Aralık ayında da Samsun'da 150 üs işçisi yürüyüş yaptı. Ankara'da 3 Mayıs'da 5 bin yapı işçisi ve işsizler Meclis'e yürüdü. Yapı-İş Federasyonu'nca gerçekleştirilen eylemde işçiler gözaltına alındı. Türk-İş yönetimi ise 22 Aralık 1962'de Ankara'da 'Komünizmi Telin Mitingi' düzenledi. Bu eylem, 13 Şubat 1961'de sendikacılar tarafından kurulan 1962'de aydınların da katılmaya başladıkları

Türkiye İşçi Partisi'ne karşı Türk-İş'in oluşturmaya çalıştığı ilk kitlesel tepki görünümüdür. Diğer yandan Türk-İş sendikacıları, Çalışanlar Partisi oluşumunu başlatacaklar. Çalışanlar Partisi oluşturma girişimleri, tepki ürünüdür. Ve hep girişim olarak kalacak. 1963 yılının en önemli eylemi ise Kavel Kablo Fabrikası işçilerinin grevidir. 28 Ocak-4 Mart tarihleri arasında 173 işçinin sürdürdüğü grev, zaman zaman kolluk kuvvetleriyle grevci işçiler arasında çatışmaya da dönüştü. Kanunlar karşısında yasak sayılan greve katılanlar hakkında 3-5 yıl hapis cezası istemiyle dava açıldı. 274 sayılı sendikalar kanunu ile 275 sayılı toplu sözleşme, grev ve lokavt kanunları bu dönem yasalaştı (24 Temmuz 1963). 275 sayılı kanuna eklenen geçici bir madde ile Kavel işçilerinin affı sağlandı. İşçiler arasında 'Kavel Maddesi' diye bilinen madde şöyle: Geçici Madde 3- 8 Nisan 1963 tarihinden önce iş uyuşmazlıkları veya 20 Şubat 1947 tarihli ve 5018 sayılı kanun gereğince kurulmuş işçi teşekkülleri ile işverenler ve işveren teşekkülleri arasında çıkmış uyuşmazlıklar dolayısıyla, Türk Ceza Kanunu'nun 201'inci ve 258'inci maddeleri, 266 ila 273'üncü maddeleri hükümleri ve Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hürriyeti Kanunu'nun cezai hükümlerine giren suçlar ve bu suçlardan dolayı verilmiş cezalar affedilmiştir" (Yukarıdaki bilgiler çeşitli kaynaklardan seçilmiştir).

Göstergeler, Anayasa'nın kabulünden sonraki hareketlilik. Hareketlilikte işçi doğrudan hareketin içinde. Belki de sendikasının önünde. Ancak hareketliliğin nitelik sınırı var. Sınırda bir an önce yasal düzenlemelerin yapılması duruyor. Burada söylenmesi gereken, işçilerin kültür birikiminin ne sendikalar ne de grev mevzuatlarını yönlendirecek düzeyde olmadığıdır. İşçilerin örgütleri, sendikalar ve Türk-İş yönetimi de aynı düzeyde. Sendikalar ile toplu sözleşme ve grev kanunu hazırlık döreminde, Türk-İş'in de hükümete taslak verdiği anlaşılıyor. Dönemin Çalışma Bakanı Bülent Ecevit bu taslak hakkında şunları söylüyor: "Konfederasyon'un getirdiği tasarı örneğini dahi mütevazi bulduk ve sendikacı arkadaşlarımızın hazırladığı metinden daha ileri bir metin hazırladık" (Kemal Sülker, Türkiye'de Grev Hakkı ve Grevler, s.265). Öyle kolayca ve sıkça söylendiği gibi "işçi sınıfımızın şanlı geçmişi" ya da "işçi sınıfımızın yüz yıllık şanlı mücadele geleneği" yoktur. Yoktur ama, sınıf bilincinin gelişmesine olumlu katkıda bulunacak çok sayıda işçi çalıştıran büyük fabrikaların çoğalması gözlenmekte. 1963 yılında 500'den fazla işçi çalıştıran 131 işyeri var. 80'i kamu kuruluşu. Buralarda işçinin

karşısında "sınıflarüstü" bir güç, devlet var. İşçilerin kültür birikimi, "tarafsız devlet" imajını aşmaya uygun değil. Hatta tersi geçerli. Devlete sahip çıkmak, bu işyerlerine sahip çıkmakla eş anlamda. 500'den fazla işçinin çalıştığı özel işyeri sayısı ise 51. Sosyal Sigortalar kayıtlarına göre 1963 yılında kuruma kayıtlı işçi sayısı 710 bin 820. Aynı yılın Kasım ayında yapılan sanayi ve işyeri sayımına göre ise ücretli işçi sayısı 947 bin 100. Toplam işçi nüfusunun yarısı, 10 ya da daha fazla işçinin istihdam edildiği işyerlerinde çalışıyor. Toplam işçi nüfusunun yaklaşık üçte ikisi imalat sanayiinde. Küçük imalat sanayi işyeri sayısı 158 bin ve çalışan işçi toplamı 354 bin. Bu işyerlerinde usta-kalfa-çırak ilişkisi geçerli. Çıraklar, belki de kalfaların bir bölümü sayım dışı.

Bir de politik kültürden söz etmek gerekiyor. Nedir bu kültür? Bu kültür, bir partiye 'mensubiyyet'tir. Burada mutlaka 'biri'nin adamı olmak söz konusu. İşte kültür dediğimiz gelenek bu. Bu gelenek genel olarak hemen her sınıf ve tabaka insanları için geçerli. Konumuz gereği 'biri', bir partidir. Parti, muhalefette ise, başka, iktidarsa ise başkanın tersini savunur. 1963 yılında sendikalar kanununun görüşülmesi sırasında, Meclis'te bulunan tek işçi milletvekilinin karşı çıkışları bu görüşü çok net açıklıyor. İşçi milletvekili İzmir'den tornacı Saim Kaygan ve Adalet Partisi'ne mensup. Demokrat Parti'nin devamı Adalet Partisi'nin sendikalar konusunda görüşleri, işçi milletvekilinin söylemine göre şöyle: "Demokrasimizin vazgeçilmez unsurlarından biri olarak" sendikaların "güçlü organlar halinde bulunmasını memleketimizin yüksek menfatleri ve sosyal devlet prensiplerinin başlıca şartlarından biri" dir (Sendikalar ve Grev Lokavt Hakları, Türk-İş Yayını Ankara 1964, s.650). Sendikalar kanun tasarısında, işkollarını tespit yetkisi Çalışma Bakanlığı'na verilmiş. Tasarı, iktidardaki koalisyon ortağı CHP'ye ait. AP, buna karşı çıkıyor: "Güçlü sendikaların kurulmasındaki fırsat, bir bakıma işveren durumunda bulunan hükümetin bir organına tanınmış olmakta ve böylelikle Çalışma Bakanlığı'nın büyük sendikaların kurulmasında müdahaleciliğine imkan verilmiş olmaktadır." Güzel bir eleştiri. Devamı var: Sendikaların gelir ve giderleriyle menkul ve gayrimenkullerini patron hükümetin bir organı olan Çalışma Bakanlığı'na bildirmeye mecbur olmak, sendikaların teşkilatlanmalarında aşırı derecede müdahaledir. Toplu iş sözleşmesi, grev ve lokavt kanun taslağına da itirazlar vardır. Taslaktaki, bir sendikanın toplu iş sözleşmesi ile üyelerine sağladığı hakların Bakanlar Kurulu kararı ile üye olmayan işçilere de verilmesi-

ni mümkün kılan ve karar verilmiş ve başlamış olan grevi doksan gün erteleme yetkisi veren hükümler şiddetli itirazlara neden oldu. Grev erteleme hükmüne ilişkin söylenenler çok ilginç: "Yalnız Amerika'da görülen buna benzer mevzuat ve tatbikat, sendikacılık tarihinde bir gericilik örneği olarak tanınmaktadır. Kanun bu kötü örneği, Türk mevzuatına da getirmekle büyük bir hataya düşmektedir. Bu, hakkın temel ilkelerine ve amaçlarına aykırıdır. Her grev iktisadi hayatta bazı problemler yaratacaktır. Bu hakkın kullanılmasını problem yaratmama şartına bağlamak, grev hakkını istememek demektir. Bu bakımdan Bakanlar Kurulu'na bir müdahale yetkisi tanımak, Anayasa ilkelerine aykırıdır" (Türk-İş, a.g.e., s.238). Bir itiraz da Yüksek Hakem Kurulu'nun oluşumuna ilişkin. AP'li Kaygan şunları söylüyor: "Memleketimizde bu bir realitedir ki, büyük işyerlerini temsil eden devletin temsilcisi olan Çalışma Bakanlığı'nın iki üyesinin heyete iştirakini sağlayan bu bendin çıkarılmasını istiyoruz. Ekseriyeti işveren durumunda olan hükümetin bu iki azasının ayrıca işveren sıfatıyla bulunan arkadaşlara ilavesinde bir fayda görmüyoruz." Dönemin Çalışma Bakanı CHP'li Bülent Ecevit'in görüşü ise şöyle: "Hükümet temsilcilerinin mutlaka işveren sayılması yolundaki görüşü reddederim. Devlet memurlarının kendilerini işveren durumunda görmeleri için hiçbir sebep yoktur." Sorun, gelenek. Sorun, iktidar partisi veya muhalefet partisi olmakta. Nitekim, 1965 yılından sonra AP, çoğunlukla iktidara oturdu. 1971 yılında her iki kanun da değişikliğe uğradı, çoğunluktaki AP milletvekillerinin oylarıyla. Ama, değişiklik istekleri arasında, muhalefetteki AP görüşlerinin hiçbirisi bulunmuyor.

1960'lara kadar etkinlik gösteremeyen Türk-İş ise, siyasal iktidar yanlısı niteliğini geliştirme, kurumsallaştırma ve sürekli kılma çabasına girdi. Demokrat Parti ile birlikte siyaset günlük yaşantının bir parçası haline gelmişti. Ekonomik krizin kendisini iyice hissettirdiği 1955'den sonra iktidar partisi, toplumun her kesiminde güçlü olduğunu ve desteklendiğini gösterme çabasına girdi. Bu amaçla oluşturulan Vatan Cephesi, ülkesini ve ulusunu seven her kişinin katılmak için birbirinin üstünden atladığı bir kuruluş halini aldı. Vatan Cephesi'ne kaydolmanın iki yönü vardı. Birinci yönde, iktidar olmanın nimetlerinden yararlanmak isteyenler gerçekten cepheye kayıt yaptırıyor ve törenler düzenleniyordu. İkinci yön ise, hükümetin özellikle devlet radyosu aracılığıyla cepheye katılanların isimlerini yayarak yoğun propaganda aracı olarak kullanmasıydı. İnanılırlığını yitiren bu tür yayınlarda, 'mezar taşları' okunarak isim listeleri oluş-

turulduğu kulaktan kulağa fısıldanıyordu. Birinci yönde çaba harcayanlar arasında sendikacılar, işyeri temsilcileri ve işçiler de vardı. Hayat şartlarının giderek zorlaştığı ve işsizliğin yaygınlaştığı bu dönemde, kamu kuruluşlarının birinde iş bulabilmek, ya da var olan işi kaybetmemenin yolu elbette Vatan Cephesi'nden geçiyordu. 27 Mayıs askeri darbesinden sonra işler tersine döndü. Ve ihbar furyası başladı. İhbar sonucunda militan cepheciler işlerinden olurken gözaltına alınan sendikacılar da vardı. Yıllarca DP'li sendikacılarla yönetilen Türk-İş de yeni duruma uyum çalışmasını başlattı. Sendikacılar biraraya gelerek "yeni inkılap güneşinin ışığı altında Türk sendikacılığına gerekli veçheyi vermek" kararıyla önce Türk-İş Başkanı Nuri Beşer'i istifaya zorladılar. Ardından da ihraç ettiler. Türk-İş'den daha önemli olan İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Başkan'ı DP'li Mehmet İnhanlı'yı da hallettilet. Ortaya, On'lar Grubu olarak anılacak sendikacılar çıktı ve işçi hakları için ortak çaba kararı aldılar. Bundan sonraki dönemde isimleri öne çıkacak sendikacılar arasında Kemal Türkler, İbrahim Güzelce, Rıza Kuas, Ahmet Muşlu ve Bahir Ersoy bulunuyor. Türk-İş'in IV. Genel Kurulu Kasım 1960'da toplandı. Başkanlığa Seyfi Demirsoy, sekreterliğe Halil Tunç ve saymanlığa da Ömer Ergün seçildi. Seyfi Demirsoy ölümüne kadar (1974) bu görevde kaldı. Bütün kaynakların "mükemmel uzlaşmacı" olarak nitelediği Seyfi Demirsoy, 1957 yılında CHP'den milletvekili adayı. Sendikacılarla birlikte yaptığı basın toplantısında şunları söyledi: "İşçi partisi denemeleri memleketimizde muvaffak olamadığına göre işçi davalarını en iyi şekilde ele alacak ve tahakkuk ettirecek bir partiyi desteklemek ve o partinin saflarında kuvvetle temsil edilmek bizce yegane faydalı yoldur. CHP lideri sayın İnönü, işçi davalarını en mükemmel tarzda kavramış bir devlet adamıdır. Sayın İnönü'nün son beyanatında 'işçi meselelerini partilerüstü bir hukuk davası olarak ele alacağız' demesi bunun açık delilidir." Aynı Seyfi Demirsoy, 1960'lı yıllarda Türk-İş Başkanı olarak dönemin başbakanı Süleyman Demirel'e "bizi en iyi anlayan başbakan sizsiniz." diyecek. Bir diğer uzlaşmacı Halil Tunç, genel sekreter ve genel başkan olarak 20 yıl Türk-İş'i yönetti. Hep iktidar yanlısı oldu. Yılların birikimi olarak kamu kuruluşlarında kazanılmış hakların geriletilmesine yol açacak "Toplumsal Anlaşma"yı Türk-İş başkanı olarak dönemin başbakanı Bülent Ecevit'le imzaladı. Ömer Ergün ise 1953'de seçildiği saymanlık görevini 1986 yılına kadar kesintisiz sürdürdü. Adı geçen, 1961 yılında Cumhurbaşkanlığı kontejanından senatör atandı. 27 Mayıs dönemi

yöneticileriyle iyi ilişkiler kuran Türk-İş yönetimi, faaliyeti durdurulan sendika birliklerinin yeniden açılmalarını sağladı. ICFTU (Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu) üyeliği için izin alındı. Böylece Amerikalı sendikacıların yanında Avrupalı meslekdaşlarla da ilişki resmileşti.

Kanun, kanun, kanun

Anlatımda, birine öncelik verilemiyor. Hep iç içe gelişme var. Yeni bir dönemin habercisi çoğu kez ekonomik kriz oluyor. Ekonomik kriz toplumsal yaşama yansıyor. Toplum mevcut kurallarla yönetilemez duruma geliyor. Görülüyor. Bir yandan ekonomik hedefler belirlenip planlar yapılırken, diğer yandan da buna uygun düşecek toplumsal kurallar devreye sokuluyor. 1950'li yılları izleyen 1960'lı yıllar bu açıdan önemli. 1970'li yılların başka, 1980'li yılların ise bir başka önemi olacak.

1950'li yıllarda izlenen ekonomik politika, 1960 sonrası için önemli altyapı oluşturdu. Karayolu ulaşımı ve enerji üretimi ile yabancı sermayeyi teşvik tedbirleri en önemlileri. Bunların planlanması ve uygulamaya sokulmasında dış etkenleri de öne koymak gerekiyor. Dışa bağımlılık döngüsü sürüp gidecek. Bu döngü içinde tüketim kültürü değiştirilip geliştirilecek ve buna uygun tüketim malları üretimi, sanayileşme adı altında devreye sokulacak. Konumuz gereği buradan hareketle 1970'lere uzanabiliriz. Bununla birlikte iç pazarda alım gücünü dengeli bir biçimde geliştirmek gerekecek. Bunun yolu kırsal kesimde başka, kentlerde başkadır. Kırsal kesim için bazı tarım ürünlerine uygulanan taban fiyat, geliştirmenin bir yoluysa, banka kredileri dağıtıp bunların geri ödenmesinin zorlaşması karşısında zaman zaman faiz afları çıkarmak da bir diğer yoldur. Kredi mekanizması aynı zamanda küçük üreticilerin mülksüzleşerek işçileşmesini getirirken, orta ve büyük mülk sahiplerinin gelişmesini de sağlıyor. Kentlerde ise memur ve işçiler var. Memur gelirleri, devlet bütçesinden pompalanırken, işçileri ilgilendiren sendikalar, toplu sözleşme ve grev, sosyal sigortalar ve iş mevzuatı.

Anayasal güvence altına alınan sendika hakkı ile toplu sözleşme ve grev hakkı 1963 yılında 274 ve 275 sayılı kanunlarla sınırları belirlenerek kullanılabilir duruma geldi. 274 sayılı sendikalar kanunu, sendikaları mesleki teşekkül olarak tanımlıyor ve sendika kurmayı serbest bırakıyor. Bir işkolunda çalışan işçilerin bir bölümünü ya da tümünü kapsayacak şekilde örgütlenilmesine imkan tanınan kanun-

da, askeri şahıslarla din ve ibadet işlerinde çalışanların sendikalılaşmasını yasaklıyor. Kanun, uluslararası örgütlere üye olabilmeyi de serbest bırakıyor. Sendikalara ticaret ve siyaset yasağı var. Siyasi faaliyetlerle ilgili yasaklar, bir siyasi partiyle organik bağ kurmanın önüne geçmekle ilgili. Yoksa, kanunun bütününde sendikaların bir baskı grubu olarak siyasetle uğraşmasını engelleyici hüküm bulunmuyor. Kanunla sendikalara, üyelerinin hak ve çıkarlarını korumak ve geliştirmek amacıyla uyuşmazlık çıkarmak, genel sözleşme yapmak, iş anlaşmazlıklarında ilgili makam ve mercilere başvurmak, görüş belirtmek ve talepte bulunmak, grev kararı verebilmek, eğitici ve sosyal faaliyetlerin örgütlenmesini yapabilmek yetkisi verilmiş. İşyerlerinde sendikaların işyeri temsilcisi bulundurmalarını ve temsilcilerin sendikal çalışma serbestisini güvence altına alan kanun, işçilerin birden çok sendikaya üye olabilmelerini sağlayıcı hüküm taşımaktadır. Ayrıca, sendikada aldığı görev nedeniyle işten ayrılmalarda, işyerindeki haklar saklı tutulmakta, sendikal görevin sona ermesi durumunda işine dönmek isteyen sendikalıya "boş yer varsa derhal, yoksa yer boşaldığında, o andaki şartlarla, eski işlerine veyahut eski işlerine uygun diğer bir işe, sair isteklilere tercih ederek almaya mecburdur." kuralı ile işe geri dönebilme imkanı sağlanıyor.

275 sayılı kanunla da toplu iş sözleşmesi ve grev hakkının kullanımının çerçevesi belirleniyor. Kanunun 7'nci maddesiyle sendikaların işkolu ve işyeri düzeyinde iki tür toplu iş sözleşmesi yapabileceği kuralı getirilmiş. Her iki durumda da sendika ya da federasyonun yetkili olması gerekli. Yetki, federasyonun ya da işkolunda kurulu sendikanın işkolunda ya da işyerinde çalışan işçilerin çoğunluğunun üyeliğini taşımasına bağlı. Buradan itibaren yetki alabilmenin prosedürü başlıyor. Buna göre, işyeri ya da işkolunda toplu iş sözleşmesi yapmak isteyen sendika ya da federasyon, durumu ilanen duyurmaktan başka, aynı işkolunda kurulmuş sendika ya da federasyonlara yazı ile bildiriyor. İtiraz olmaması halinde yetki kesinleşiyor. Varsa itirazlar, bölge çalışma müdürlüklerine yapılıyor ve evrak üzerinden inceleme yapılarak o işyeri ya da işkolunda yetkili sendika tespitine gidiliyor. Çalışma müdürlüklerinin kararlarına iş mahkemelerinde itiraz hakkı var.

Toplu iş sözleşmesi yapmada yetki konusu her zaman sorun yarattı. Bazen duyurular usulüne uygun yapılmayarak yetki alında, bazen bir işyerinde hiç üyesi olmadığı halde işverenle anlaşan sendika sahte giriş fişleriyle yetkili kılındı. Özellikle DİSK'in kurulmasının ardından

Türk-İş sendikaları sahtecilik olayını çeşitlendirip yaygınlaştırdılar. Buna karşı referandum geliştirildi. Yasalarda kural olmamasına karşın, bir işyerinde hangi sendikanın yetkili olduğu, mahkeme kararına dayanarak işyerinde yapılan gizli oy açık sayımla belirlendi. Bu tür referandumların çoğunluğunu DİSK sendikaları kazandı. Türk-İş referandumu, açık oya dönüştürmeyi başardı. Bu tür uygulamada işverenlerin baskısı, tercihlerin Türk-İş sendikalarına kayması sonucunu doğurdu. Yetki alımını toplu sözleşme görüşmeleri süreci izliyor. Bu süreçte, yetkili sendikanın işverene topu sözleşme yapma için çağrısı var. Kanun hükmüne göre, işveren veya işveren sendikası bu çağrıya uymak zorunda. Zorunluluğa uymama durumunda Bölge Çalışma Müdürlüğü'ne durum yazılı olarak bildiriliyor ve uzlaşma toplantısı düzenleniyor. Buna da katılma zorunluluğu var. Zorunluluğa uymama da. Grev, ya bu prosedür sonunda toplu iş sözleşmesi görüşmelerinin başlayamaması, ya da görüşmelere başlanması halinde anlaşma sağlanamaması durumunda yasal sayılıyor. Sendika grev kararı veriyor, karar işyerinde ilan ediliyor ve uygulanabilir oluyor. Bir de grev oylaması kuralı var (madde 22). Buna göre grev kararı alınan bir işyerinde çalışan işçilerin üçte biri, grev ilam yapılmasından sonraki altı işgünü içinde yazılı olarak grev oylaması isteyebilir. Bu durumda kapalı oy, açık sayımla sonuca gidiliyor. Çoğunluğun oyu sonucu belirliyor. Yasadaki kural şöyle: "Grev oylamasında işçilerin salt çoğunluğu grevin uygulanmamasına karar verirse, o işyerinde grev uygulanmaz." Kanunun 20'nci maddesi ise bazı hallerde ve bazı işkollarında grevi yasaklıyor. Haller, savaş ile genel veya kısmi seferberlik. İşkolları ise, ilaç sanayi hariç sağlık hizmetleri, can ve mal kurtarma işleri, noterlik hizmetleri, hareket halindeki deniz, hava, kara ve demiryolu ulaşım araçları, eğitim ve öğretim kurumları, kamu tüzel kişilerince veya kamu iktisadi teşebbüslerince yerine getirilen su, elektrik ve havagazı istihsal ve dağıtım işileri. Ayrıca, sıkıyönetim uygulanan bölgelerde sıkıyönetim komutanlığı, grev ve lokavt yetkilerinin kullanılmasını süreli veya süresiz olarak askıda bırakabilir veya izne bağlayabilir. Grevin önündeki bir diğer engel de 21'inci madde ile kurala bağlanmış. Buna göre karar verilmiş veya başlatılmış kanuni bir grev veya lokavt "memleket sağlığım veya milli güvenliği bozucu nitelikte ise" Bakanlar Kurulu kararıyla otuz gün ertelenebiliyor. Ardından 60 gün daha. Bu karara Danıştay nezdinde itiraz hakkı bulunuyor. Uygulamada, Danıştay'ın Bakanlar Kurulu'nun grev erteleme kararlarında yürütmeyi durdurma kararı aldığı sık sık yaşan-

mıştır. 275 sayılı toplu iş sözleşmesi grev ve lokavt kanununda, grev ve lokavt hakkının, işçilerin ve işverenin birbirine eşit hakları olarak benimsenmiş ve kurallaştırılmış. Birinin diğerine üstünlüğü yok gibi. Tabii, toplumsal ve ekonomik statü gözardı edilerek, ya da yok sayılarak.

274 ve 275 sayılı kanunların kabulünden sonra, işçilerin sendikal örgütlenme ve yasal çerçevede hak arama çabaları ivme kazanırken, aynı zamanda sendikacılığı meslek edinenlerin ticari faaliyetleri de artış gösterdi. Özellikle inşaat işkolunda, müteahitlerle işbirliği içinde işyeri sendikaları kurularak toplu iş sözleşmesi yapma yetkileri alındı ve bu tür işyerlerinde sendikal çalışmalar baltalandı. Türk-İş bu konuda öncü oldu. Buna rağmen bu işkolunda gerçek örgütlenmeler de sağlandı. Bu işyerlerinden birisi İskenderun-Batman petrol boru hattı inşaatıdır. 1966'da İskenderun-Batman petrol boru hattında çalışan işçilerin başlattıkları grev hükümet tarafından ertelendiğinde, Türk-İş hükümeti destekleyen bir bildiri yayımlayarak grevci işçilere karşı çıktı. Bildiride "Grev yapanlar Türk-İş üyesi olan işçiler değil, diğer bölgelerden buraya getirilmiş, bazıları tahrik edilerek, bazıları da tehditle greve zorlanmış işçilerdir. Türk-İş bu davranışlarla işçiyi istismar eden ve şahsi çıkarları için işçileri maceraya ve kanunsuz yollara sevkeden Türk-İş dışındaki bu kuruluşlarla mücadalesini daha da hızlandıracak ve Türk sendikacılık hareketinin itibarını zedeleyici bu kabil davranışlara katiyen müsamaha etmeyecektir." deniyordu.

Özellikle 1967 yılından sonra sendika ve sendikalı işçi sayısında önemli artışlar kaydedildi. Sendika sayısı 798'e sendikalı sayısı ise 834 bine ulaştı. 1980'e ulaşıldığında sendikalı sayısı 5 milyon 721 bin. Olacak şey değil. Ancak, 1967 dahil daha sonraki dönemlere ilişkin sendikalı işçi sayılarına itibar etmemek gerekiyor. İki nedenle. Birincisi ve önemlisi, Türk-İş sendikalarının sahte sendikalı kayıtları. İkincisi ve önemsizi ise bir işçinin birden çok sendikaya üye olabilmesi. Ancak toplu sözleşmeli işçi sayısından hareketle gerçek sendikalı sayısına ulaşmak mümkün olabilir. Bunun için de bir varsayım olarak, sözleşmelerin iki yıllık yapıldığını göz önüne almak gerekiyor. 1966 ve 1967 yılları için hesaplandığında şöyle bir sonuç çıkıyor: Birinci yılda 159 bin kamu, 175 bin özel işyeri işçisi olmak üzere toplam 364 bin toplu iş sözleşmesinden yararlanan işçi var. Aynı yılda sendikalı işçi sayısı ise 374 bin. Uyumlu. İkinci yıl 110 bin kamu ve 78 bin özel işyeri işçisi sözleşme yapmış. Toplam 188 bin. Bunu bir yıl önceki toplu sözleşmeli işçi sayısına eklersek 552'ye

ulaşıyoruz. Bu yılki sendikalı sayısı ise 834 bin. Bundan sonra sendikalı sayısı hızla artıyor ve 1970'de iki milyonu geçiyor. Yukarıdaki önerme doğrultusunda yapılan toplu iş sözleşmeli işçi sayısı ise 500-600 bin dolayında geziniyor. Bu hesap, 1988 yılı verileriyle çakışıyor. 1988-1989 yıllarında kamu kesiminde toplu sözleşmeli işçi sayısı 879 bin. Kamu kesiminde çalışan işçi sayısı ise 886 bin. Bunun yanında özel sektörde kayıtlı 2 milyon 254 bin işçiye karşılık toplu sözleşmeden yararlanan işçi sayısı 579 bin.

Sendikalar ile toplu sözleşme ve grev düzenlemesini sosyal güvenlik mevzuatı izliyor. Sosyal Sigortalar Kanunu, 1 Mart 1965 tarihinde yürürlüğe girmek üzere 17 Temmuz 1964'de 506 sayı ile mevzuat oluyor. Kanuna göre, yürürlük tarihinden itibaren "bir hizmet akdine dayanarak bir veya birkaç işveren tarafından çalıştırılanlar, bu kanuna göre sigortalı sayılacak"lar. Bunun anlamı, bir işçi çalıştıran işyerlerinin de kapsama alınması ve çalışanın sigortalı olmasıdır. Kanuna eklenen geçici birinci madde ile, kurumun özellikle sağlık tesislerini geliştirmesiyle birlikte Bakanlar Kurulu'nun alacağı karara göre iller bazında ayrı dönemlerde uygulamaya geçileceği hükmü yer aldı. İlk uygulama 1.5.1965'de Eskişehir'de başlatıldı. En sonunda sıra 1.4.1971'de en çok işçinin çalıştığı İstanbul'a geldi. 506 sayılı kanunla daha önce düzenlenen iş kazalarıyla meslek hastalıkları, hastalık, analık, malüllük, yaşlılık ve ölüm sigortaları yeni kurallara bağlanarak bir kanunda toplanmış oldu. Diğer taraftan kurumun yönetimi, üçlü grubun emrine verildi. Birinci grup, hükümet temsilcileri. Her dönem çoğunlukta ve Çalışma Bakanlığı ile Maliye Bakanlıkları'nın teklifi ile Bakanlar Kurulu'nca atanıyor. İkinci grupta iki işveren ve üçüncü grupta da iki işçi temsilcisi yer alıyor. İşçi temsilcileri Türk-İş'den. Kurum kaynakları, uzun yıllar bu üçlü grup tarafından yağma Hasan'ın böreği misali yağma edildi. En büyük payı ise hükümetler aldı. Bunu da işverenlerin kâr hanesine yazmak doğru oluyor.

1936 tarihli ve 3008 sayılı İş Kanunu eskimiştir. Önemli bölümleri Sendikalar ile Toplu İş Sözleşmesi ve Grev Kanunu, ardından Sosyal Sigortalar Kanunu ile yeniden düzenlenmiştir. Yeni İş Kanunu 1967 yılında gündeme giriyor ve 28 Temmuz'da 931 sayı ile mevzuata dahil oluyor. İşçi tanımı, "iş akti" yerine "hizmet akti"yle netleştiriliyor. Tarım işçileri yine kanun kapsamı dışında bırakılıyor. İş güvenliği, daha doğrusu iş güvensizliğiyle ilgili maddeler aynen yeni düzenlemede de yer alıyor. Aktin feshinde bildirim konulu maddenin numarası da aynı: 13. maddenin yeni düzenlemesinde süreler birer

hafta artırılmış. 3008'de ünlü ihbarsız ve tazminatsız fesih hakkını düzenleyen 15'inci madde, yeni kanunda 17'nci madde olarak aynen korunmuş. Burada da işçi ile işveren eşit muameleye tabi tutularak, işçinin de bildirimsiz fesih hakkı teslim edilmiş (Madde 16). Kanunun 24'üncü maddesi ise, işverenlere, "işlerini daraltmak veya işçilerini azaltmak" amacıyla toplu işçi çıkarma hakkı getirmiş. Kıdem tazminatında bir miktar iyileştirme var. Kıdem tazminatına hak kazanabilme süresi beş yıldan üç yıla indirilmiş ve her yıl için 15 günlük ücret tutarı olarak belirlenmiş. Yıllık ücretli izin ve izin ücreti ile hafta tatili ücreti, düzenlenen yeni haklar içinde yer alıyor. İş süresi haftada 48 saat.

İş Kanunu tasarısının Meclis görüşmelerinde TİP'li sendikacı milletvekilleri özellikle 17 ve 24'üncü maddelere şiddetle karşı çıktılar. Adalet Partisi'nden sendikacı milletvekillerinden Kaya Özdemir, Çalışma Komisyonu Başkanı, Hasan Türkay ise üye sıfatıyla taslağı savundular. Bir diğer sendikacı milletvekili Enver Turgut, TİP'li sendikacı milletvekillerinin eleştirilerine şu karşılığı verdi: "Binaenaleyh, şimdi arkadaşım hep işçi haklarından bahseder. Kabul edelim ki işçi temsilcisidir ve işçinin hakkını koruyor. Şimdi, işveren olmazsa işçi olabilir mi?" (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 17 Mart 1967) 931 sayılı İş Kanunu, yasama organındaki usul hataları nedeniyle Anayasa Mahkemesince toptan iptal edildi. Yeni İş Kanunu ancak 1971 yılında yapılabildi: 25 Ağustos 1971, kanun no 1475. Yeni kanunun sadece numarası yeni. Genel hükümleri iptal edilen 931 sayılı kanunun aynı.

Ekonomide ise dışa bağımlılık döngüsü sürüp gitti. Bu döngü içinde tüketim kültürü değiştirilip geliştirildi ve buna uygun tüketim malları üretimi, sanayileşme adı altında devreye sokuldu. Konumuz gereği buradan hareketle 1970'lere uzanabiliriz.

DİSK'li yaşam ya da sol sendikacılık

1960 yılında Ereğli Demir-çelik Fabrikası kuruldu. Bu kuruluş, takib eden yıllar için önemli bir ipucu. Çünkü demir-çelik, sanayi için olmazsa olmaz bir girdi. Ayrıca, Ereğli Fabrikasının ürettiği demir-çeliğin başka özelliği var.

Ülkemizde ilk demir-çelik sanayi 1928'de Kırıkkale'de kuruldu. Bu kuruluşla, dönemin demiryolu yapımındaki ray üretimi gerçekleştirildi. Ardından 1936'da Karabük Fabrikası devreye girdi. Bu fabrika da

ilki gibi ray, inşaat demiri, putrel gibi profile çelik imal ediyordu. 1944 yılında dönemin başbakanı Saraçoğlu'nun hazırlattığı bir raporda Ereğli'de bir demir-çelik kompleksi öngörüldü. Bunun gerçekleşmesi için ABD'den kredi ve teknik yardım istendi. Bu öneri kabul görmedi. ABD, Türkiye için "tarım ürünleri ve hammadde ihracatçısı" ödevini biçmişti. Ülkemize gönderilen uzman Thornbourg, raporunda bırakınız yeni bir demir-çelik kompleksi yapımını, Karabük tesislerinin bile tasfiyesini önerdi. Onaltı yıl sonra ise Ereğli Demir-çelik Kompleksi, ABD kredi ve teknolojisiyle kuruldu. Kuruluşta ABD konsorsiyumunun payı yüzde 28. Bir diğer çelik tröstü olan Chase International'ın payı da yüzde 9. Kuruluşta özel sektörün payı yüzde 12'de kalırken devlet yüzde 51 iştirakçidir.

Demir-çelik sanayiinde başlıca iki tür meta üretilir. Birincisi "profile çelik": Ray, putrel, inşaat demiri gibi uzun çelikler. İkincisi ise "yassı çelik" üretimi. Bunlar, levha, band, soğuk ya da sıcak haddelenmiş çelikler. Ereğli Demir-çelik, ikinci tür demir-çelik üretecektir. Bu ürünler 'girdi' olarak motorlu taşıtlar, elektrikli ev eşyası, konserve ve her türlü madeni ambalaj, gaz ve sivil taşıma (konteynercilik) gibi tüketim sanayileri için gereklidir. Bu tür sanayi ürünleri yabancı patent ve 'know-how'larla Türkiye'de üretilmeye başlanacak: 1958'de Arçelik, 1961'de Aygaz, Profilo-AEG, Estas-Phılips, 1968'de Tofaş ve 1969'da Renault kurulacak. Otomotiv sanayinin ilk kuruluşları ise 1950'li yıllarda kurulmaya başladı. 1954'de Türk Willys Overland A.O. , 1955'de Türk Otomotiv Endüstrisi (TOE) kuruldu. Her iki kuruluş da ordunun ihtiyacı olan jip ve bunun gibi motorlu araçların montajla üretimini yaptı. 1959'da ise OTOSAN aynı şekilde kamyon üretimine girdi.

Konunun bir de ucuz işgücü yanı var. ABD ve Batı Avrupa ülkelerinde, II'inci Dünya Savaşı sonrası tüketim sanayii sürekli büyüdü. Bu sanayiler seri üretimle hızlandı. İş organizasyonuna giren Taylorizm ve Fordizm, gelişen bant sisteminde 'vasıfsız işçi' kullanımını sağladı. Bu sistemle, sanayi deneyimi olmayan ülke işçilerini devreye sokmak mümkün oldu. Bir taraftan bu ülkelerdeki ucuz iş gücü, sanayi ülkelerine göç ederken, diğer taraftan da bu ülkelerde ana girdi sanayii ile birlikte montaj sanayii geliştirildi.

Montaj sanayinin gelişebilmesi için birtakım önlemlere gerek var. Önlemlerin başında, üretilen tüketim mallarının ithalinin yasaklanması geliyor. Yasaklanıyor. Böylece görünüşte ithalatçıları zengin etme söz konusu değil. Bununla birlikte işsizliğe de çare bulunmuş

oluyor. Çünkü fabrikalar kuruluyor ve üretim yapılıyor. Üretim sürecinin sonucunda devlete vergi kaynağı da çıkıyor. Montajcı sanayicilere göre bunların tümü ülke çıkarına. İthalatın yasaklanmasıyla dışa bağımlılık önleniyor mu? Aksine, bağımlılık büyüyor. Büyüyen bağımlılığın kaynağı montaj sanayii. İthalatın yasaklanmasına karşın, ithalat hacmi büyüyor. Bununla birlikte dış açık da büyüyor. Çünkü, montaj yoluyla üretilen tüketim mallarının önemli girdileri ithal ediliyor. Otomotiv sanayiinden örnek verilebilir: "Motor, şanzıman, akslar, direksiyon gibi ana ünitelerin belirli aksamı hariç, diğerleri yerli olarak temin edilmektedir" (DPT Karayolları Taşıtları İmalat Sanayii, Ankara 1977, s.10). Alıntıyı tersinden genişleterek okumak gerekiyor. Bu durumda: Motor, debriyaj, şanzıman, direksiyon tertibatı, ön dingil, difransiyel, akaryakıt donanımı gibi ana üniteler genellikle ithal ediliyor. Geriye kalanlar yerli yan sanayide imal ediliyor. Geriye ne kalmış? Komple karoseri, şoför mahalli, çamurluklar, motor kaputu, radyatör ve bunun gibi. Montaj sanayii ilkeleri, yabancı sermayenin rağbet ettiği diğer iki iş kolunda da işliyor. Bu işkollarından birisi kimya, diğeri de lastik sanayii. Kimya sanayii ürünlerinde dış girdinin payı yüzde 43. Lastik sanayiinde ise yüzde 66 (Y.Küçük, Planlama Kalkınma ve Türkiye, Tekin Yayınevi, s.422).

Tabloyu tamamlamak için ihracata açık sanayi dallarından da kısaca söz etmeli. Bu dalların en önemlileri gıda, tütün işleme, dokuma ve mobilya imalatı. Bunlar ülkenin klasik üretim dalları olup gelişimleri ancak ihracata açık olmaları durumlarında mümkün. Çünkü iç piyasada doyum var. Tütün işleme ve dokumada devlet girişimciliği önemli yer almakta. Özel teşebbüsün de bu alanlara önemli sayılabilecek yatırımları var. Bu sektörlerde yabancı sermaye yok denecek düzeyde. Eklemek gerekiyor: Bu sektörlerde rekabet üst düzeyde. Rekabet hem iç hem de dış pazar için geçerli. Bu nedenle kalite ve fiyat kontrolü önemli.

Olguların yol açtığı toplumsal gelişmelere geçmeden önce, dünya sistemi açısından bir özet gerekiyor. Özetin özü, sistemin sermaye ihracı. Eklemek gerekiyor: Sermaye ihracı ile mal ihracı arasında yakın ve ayrılmaz bir bağ var. Burada, herhangi bir yatırım yapmaksızın bir diğer ülkeye borç verme söz konusu. Borç verme şartlı. Örneklemede II'nci Dünya Savaşı sonrası Amerika-Türkiye ilişkilerinin ilk yılları açıklayıcı. Amerika Birleşik Devletleri, Amerika'dan Türkiye'ye kredi, yani borç veriyor. Şartlı: Amerika'dan alınan kredi-

ler, ancak, Amerika'dan ithal edilecek mallar için kullanılabilir. Bir süre sonra bu yolla mal ihracı yeterliliğini kaybetti. Ya da meta ihracını artan ölçüde gerçekleştirmeye yetmedi. İşte bu durumda sanayi sermayesi türünün devreye girmesi gerekli oldu. Önce Ereğli Demir-çelik türü. Ardından tüketim malı üreten montaj sanayileri. Yabancı sermayenin ortakları yerli işbirlikçiler açısından durum nedir? Önce devlet himayeciliği. Üretilen malların ithalatı yasak. Bunun anlamı rekabetsiz bir ortamın varlığıdır. Bir malı, birden fazla firma üretse dahi, yine rekabet ortamı yoktur. Böyle oluşu, kalitede kalitesizliği, fiyatlarda ise istikrarsızlığı ve denetimsizliği yarattıyor. Pazar ise ülke düzeyidir. Dünya standartlarına uymayan hızla artan nüfus patlaması. 1960'da 27 milyon olan ülke nüfusu 1975'de 40 milyonu aşacak. Plansız gelişen kentleşme. 1960'da 7 milyon olan kent nüfusu, 1975'de 17 milyona yaklaşıyor. Sigortaya kayıtlı işçi sayısında da artışlar var. 1960'da kayıtlı işçi sayısı 621 bin. 1975'de ise 618'i kamu kuruluşlarında olmak üzere toplam bir milyon 823 bin. Sigortalı işçi sayısı, çalışan işçi sayısını yansıtmıyor. Daha önce irdelenen sendikalı işçi sayısının tersi durum söz konusu. Sendikalı işçi sayısında abartma vardı. Çalışan işçi sayısında ise kayıt-dışı çalışanlar var. Kayıt-dışı çalışanların kayıtlılardan fazla olduğu tahmin ediliyor. Tahminden öte, bazı kaynaklarda kesin bilgiler bulunuyor. Ya da bu bilgilere kesin gözüyle bakmak gerekiyor. Sözünü ettiğimiz kaynak 'Kalkınma Planı İkinci Beş Yıl 1968-1972' (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Ankara, Kasım 1967). Kaynağa göre 1965 yılında sanayi sektöründe bir milyon 196 bin işçi çalışıyor. En çok istihdam sağlayan ikinci sektör olan hizmet alarında ise çalışan işçi sayısı 936 bin. Bu sektörü ticaret izliyor. İşçi sayısı 470 bin. İnşaat sektöründe 378 bin, ulaştırma sektöründe ise 301 bin işçi var. Topluyoruz: 3 milyon 281 bin. SSK kayıtlarına göre 1965 yılında kayıtlı işçi sayısı 921 bin. Çıkarma işlemi sonunda bulunan 2 milyon 360 bin işçi kayıtlara geçmeyen kaçak işçidir. Kayıtlı işçinin ikibuçuk katı. Aynı yıl, kentlerde 9 milyon insan yaşıyor. Buna göre, kent nüfusunun üçte biri işçi. Önceki yıllara göre önemli bir artış söz konusu. Aynı kaynakta 1955 yılında, yukarıda sayılan sektörlerde çalışanların sayısı 2 milyon 796 bin. Kent nüfusu ise 5 milyon 318 bin. 1964 verilerine göre ise 700 büyük tesiste 116 bin 605 işçi çalışıyor. 4 işyerinde 3 binden fazla, 26 işyerinde 1-3 bin ve 250 işyerinde de 500-bin işçi çalışıyor. Son bilgiler, bir başka konunun aydınlatılmasında yararlı olacak.

Toplumsal gelişmeleri, politik ve sendikal örgütlenme cepheleriyle

birlikte ele alıp irdelemekte yarar bulunuyor. Politik alanda, Türkiye İşçi Partisi'nin kuruluşuyla başlamak mümkün. Ayrıntı gibi görülen, ancak özü oluşturan bir noktayı kaydetmek gerekiyor: Sendikalı işçiler ve sendikacılar var. Birbirinden farklı nitelikleri taşıyorlar. Sendikacılar, politik anlamda bir-iki adım öndeler. Önde olanlar önder mi? Tartışılır. Politika-sendikacı bağlamında söylenecekler biliniyor ve yalın: Birkaç sendika yöneticisi bir parti kurmuş. Bunun geçmiş yıllarda da örneği var. 1947'den beri sendikacılar, siyasal partilerle ilgili. Önce devlet partisi CHP'li sendikacılar var. Bir başka deyişle, CHP'liler sendikacı oluveriyor. Demokrat Parti'nin kurulmasından sonra, bu parti yanlısı olanlar ortaya çıkıyor. Diğerleriyle ideolojik bir ayrılıkları yok. Hatta "milli" olma ortak özellikleri. Eylül 1950'de Çalışma Partisi kuruluyor. Bir ay sonra ise Demokratik İşçi Partisi. Bu tür kuruluşlarda ismi sıkça geçecek olan İbrahim Güzelce, partinin genel sekreteri. Daha sonra İşçi Partisi ismini alacak ve 1955'den sonra politik arenadan çekilecek. Siyasete yakından ilgi duyan sendikacılar, 1950'li yıllarda CHP ve DP'den milletvekili olma çalışmalarına girdiler. Türk-İş'in ilk genel sekreteri Şaban Yıldız ise Cumhuriyetçi Millet Partisi'nden aday oldu. İbrahim Güzelce 1957 seçimlerinde Hürriyet Partisi'nden seçimlere katıldı. 1961 yılında ise TİP'in kurucu üyesidir. 1961 yılı başında ise en etkin işçi kuruluşu olan İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nde parti konusu tartışmaya açıldı. İsveç ya da İngiliz İşçi Partisi modelleri tartışıldı. Ve 13 Şubat 1961'de sendikacılar TİP'i kurdular: Kemal Türkler- Maden-İş Genel Başkanı, Şaban Yıldız- Teksif Genel Yönetim Kurulu Üyesi, Rıza Kuas- Lastik-İş Genel Başkanı, Kemal Nebioğlu- Toğ-iş Birliği Sekreteri, Avni Erakalın- Sendikalar Birliği Y.K.Ü., Salih Özkarabay ve Adnan Arkın- Basın Teknisyenleri Sendikası Y.K.Ü., İbrahim Denizcier- sendikacı, Hüseyin Uslubaş- Yaprak Tütün El İşçileri Sendikası Başkanı, Ahmet Muşlu- T.Birleşik Gıda İşçiler Sendikası Başkanı, Saffet Göksüzoğlu- Kimya-İş Başkanı. Sendikacıların kurduğu TİP, bir süre hiçbir varlık göstermedi. Ancak, Türk-İş çevrelerinin Çalışanlar Partisi kurma girişimleri canlılık getirdi. Yeni parti çalışmaları, YÖN dergisi çevresince destek gördü. Bu destek. TİP'te aydın çağrışımı yapmış olmalı ki, aydın kesimden bir genel başkan arandı. Ve Mehmet Ali Aybar bulundu. 9 Şubat 1962'de Aybar TİP genel başkanı oldu. Bir süre sonra Minnetullah Haydaroğlu'nun genel sekreteri olduğu ve 1960'da kurulan Türkiye Sosyalist Partisi de TİP'e katıldı. Aydınların partiyi benimseyip gelmeleri üzerine

sendikacı partililer, parti yönetimini ellerinde tutabilmek amacıyla yönetimlerin her kademesinde "işçi kesimi"nin yüzde 51 çoğunlukla temsili ilkesini parti tüzüğüne yerleştirdiler (Mad.53). Bu, "aydın kesim"e karşı bir anlamda güvensizlik ögesi taşıyordu. Bu güvensizlik, sendikacılar nezdinde hep sürdü denilebilir.

12 Şubat 1967'de Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu kuruldu. Kurucu sendikaların üçü, Türk-İş'den ayrılan Maden-İş, Lastik-İş ve Basın-İş ile bağımsız iki sendika Gıda-İş ve Türk Maden İş. Kurucu sendikaları genel başkanlarıyla adlandırırsak: Kemal Türkler, Rıza Kuas, İbrahim Güzelce, Kemal Nebioğlu ve Mehmet Alpdündar. İlk dört isim, aynı zamanda TİP kurucusudur. Kuruluşun ardından, Paşabahçe grevi nedeniyle Türk-İş'den ihraç edilen Bank-İş ve Kimya-İş de DİSK'e katıldı.

Bu aşamada, sendikal örgütlenme alanında Türk-İş dışındaki sendikalardan söz etmeli. Bu sendikalar, "bağımsız" olarak niteleniyor. Bağımsız oluşları Türk-İş'e üye olmamaları ya da olamamalarından kaynaklı. Gerçekten bir bölümü Türk-İş'e bilinçli olarak üye olmuyor. Üye olmama, Türk-İş'in beğenilmeyen "şöhreti" ile ilgili. Ya katılamayanlar? Katılamayanlar için Türk-İş'in sendika ambargosu söz konusu. Ambargo, aynı işkolunda Türk-İş'e bağlı sendikaları korumayı amaçlıyor. Daha açığı korumaya alınan sendikalar değil, sendika yöneticileri. Daha doğrusu, korunmak istenilen sendikacıların politik yönlerinin Türk-İş politik mozaiğindeki belirleyiciliği. Anlaşılacağı üzere korunmak istenilenler Adalet Partisi takımının elemanlarıdır. "Bağımsızlar" ise genellikle "ortanın solu" yolcularıdır. İşte bu "ortanın solu" yolcularının "bağımsız" sendikalarının bir bölümü, yeni kurulacak konfederasyon çalışmalarının ilki sayılan toplantıya katılıyorlar, Türk-İş'den ihraç edilen sendikalarla birlikte. Bu sendikaların sayısı on iki. Toplantı 15 Ocak 1967'de İstanbul'da Şafak Sineması'nda yapılıyor. Bu toplantıdan sonra yayınlanan bildiriden sonra, kurulacak yeni konfederasyonun ismi de anılıyor: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu. Ne var ki, kurulacak yeni konfederasyona bu bağımsızlardan sadece ikisi katılacak. Bir kaynakta bu durum şöyle yorumlanıyor: "Türkiye sendikacılık hareketinin bu dönemi üzerinde daha ayrıntılı çalışmalar yapılması gerekiyor. DİSK'i kurmak için biraraya gelen 17 veya 20 örgütün niçin ve nasıl 5'e indiği, bugün henüz yanıtlanmamış bir sorudur" (Y.Koç, Türk-İş Neden Böyle, Alan Yayıncılık, 1986, s.64). Oysa sorunun yanıtı çok açık. Açıklık DİSK kurucusu beş sendikanın genel başkanlarının isimlerinde. Bunların

tamamı TİP kurucusu ve aynı dönemde TİP üyesi veya yöneticisi. Ya bağımsız sendikacıların yöneticileri? Hemen tamamı "ortanın solcusu" CHP'li. Bunlardan bir bölüm, 4-5 Aralık 1971 günü Sapanca Gölü kıyısındaki Oleyis tesislerinde gerçekleştirilecek olan "Sosyal Demokrat Sendikacılar Konseyi" toplatısına katılacak. 1974 yılından sonra DİSK yöneticileri, "sosyalist" olmadıklarını kanıtlamalarının ardından, Türk-İş'den ayrılan Genel-İş ve Oleyis'le birlikte DİSK üyesi olacaklar.

Bir kaynakta DİSK'in kuruluşu şöyle anlatılıyor: "Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikalarında Kristal-İş tarafından yürütülen grevi destekleyen bazı sendikaların 1966 yılı sonlarında geçici olarak ihraç edilmesi, DİSK'in doğuşunu hazırlayan sebepler içinde bardağı taşıran son damla olmuştur" (A.Işıklı, Sendikacılık ve Siyaset, İmge Kitabevi, s. 383-384). Genel olarak bilinen bu söyleme ekleme var: "Türk-İş'den geçici olarak ihraç edilen sendikalar, ayrılma kararı almış olmasalar bile, kısa bir süre sonra devamlı ihraçlarına yol açabilecek şekilde, Türk-İş'e egemen olan sağ kanat ile aralarında ciddi ve uzlaşmaz bir görüş ayrılığının belirdiği anlaşılmaktadır. Geniş ölçüde siyasal nitelik taşıyan bu görüş ayrılıklarının temelinde ideolojik nedenlerin yattığı da açıkça görülmektedir."

Bu tespitte, "sağ kanat" yöneticilerle "ideolojik nedenlerin" açıklanması gerekiyor. Açıklama için başvurulabilecek kaynak DİSK Kuruluş Bildirisi'dir. Bildiriden önce, "Türk-İş üyeliğinden ayrılma hakkındaki rapor"a bir göz atılabilir. Rapordaki ifadelere göre Türk-İş yönetiminde sağ kanat olarak nitelenenler "hangi iktidar işbaşında ise, onun paralelinde bir yol izlemeyi kendisi için baş ilke saymış, bu yüzden önemli hiçbir işçi sorununu çözümleyemeyen"lerdir. Yine aynı rapora göre "Türk-İş milli bir kuruluş olmaktan çıkmış, Amerikan yardımlarıyla ayakta duran bir kuruluş olmuştur." Bu ifadelerden "sağ kanat" karşıtı olmak ve "ideolojik" farklılık çıkmıyor. Kaldı ki Türk-İş'i "milli" olmamakla suçlamak, "milli" olmayı benimsemektir ki, bu benimsemenin "sol" olmakla ilintisi hiç kurulamaz. İlintiyi, DİSK'in kuruluş bildirgesine bakarak kurmaya çalışalım.

"Emperyalizmin, devletimizin ve milletimizin hayatına yeniden kastetme çabalarının arttığı ve bir avuç aracının, kapkaççının ve sömürücünün bu çabalara katıldığını gören bizler, Büyük Atatürk'ün daha 1921'de ilan ettiği gibi 'bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı' savaşmaya and içmiş sendikacılarız." Bu bir "sol" söylem mi, yoksa "hamasi" bir nutuk

parçası mı? Doğrusu, ikisinden de birer tutam olduğu. Sol söylemde, 1960'lı yıllarda moda olan "ikinci kuvai milli" solculuğunun izleri görülüyor. Hamasi oluşunda da abartılmış bir görev üstlenme söz konusu. Nitekim Kuruluş Bildirisi bir bütün olarak ele alındığında iki yön de açıklık kazanacak. Bütünü 1961 Anayasası ile karşılaştırmakla bu sağlanabiliyor. Bildiride beslenme, barınma, sağlık, eğitim, çalışma, milli gelir, vergi, işçi ücreti, sonlarına "-de devrim" eklenerek başlıklar halinde öne çıkarılmış. "Beslenmede Devrim", "Vergide Devrim", "İşçi Ücretlerinde Devrim". Sonuç olarak bu konuların herbiri için "devrim" isteniyor. İstenilen "devrim"ler söylemde kaynağını 1961 Anayasası'ndan alıyor. Ardından Anayasa'nın bu hükümleri daha da öne çıkarılarak satırbaşı halinde sloganlaştırılıyor. İşte birkaç çarpıcı örnek: "O Anayasa ki, herkesin kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetleri olduğunu kabul etmiştir.", "O Anayasa ki, herkese mülkiyet ve miras hakkı tanımıştır.", "O Anayasa ki, çalışmayı herkes için hak ve ödev saymaktadır.", "O Anayasa ki, çalışanlara, yaptıkları işe uygun ve insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlanması için devleti görevlendirmiştir". Ve Kuruluş Bildirisi şöyle son buluyor: "İşte biz, devrimciliği, bugünkü tutucu, gerici ekonomik sosyal ve politik ilişkilerin Anayasa uyarınca geliştirilmesi ve yukarıdan beri özetlediğimiz ilkelerin hayata uygulanması anlamına alıyoruz. Devrimcilik, hepimizin mülk sahibi olmasını ve uygarlık nimetlerinden eşitçe yararlanma olanağını sağlayacağı için bizim sendikacılık çalışmalarımızın özünü kapsayacaktır." Çok açık. Devrimcilik eşittir, Anayasa'nın tastamam uygulanması. Devrimcilik eşittir, herkesin mülk sahibi olması. Ya sınıf ve sınıf mücadelesi?

Bir başka tartışmaya geçmeden önce eklenecekler olabilir. Yukarıda aktarılanlar, sınıf ve sınıf mücadelesinin dışında. Doğru. Ancak, sıradan mı? Şöyle de söylenebilir: Cumhuriyet denilen yaşamın kırk yılı aşkın sürecinde buna benzer söylemlerin örnekleri var mı? Olduğu söylenemiyor. 27 yıllık tek parti dönemini sona erdiren ve demokrasiyi başıbozuk, istenildiği gibi davranma biçiminde algılayan, üstelik bu kelimeyi "demirkırat" olarak telaffuz eden bir kitle ile karşı karşıyayız. 27 yıllık kapalı ve sıkı dönemin ardından gelen on yıllık yaşam sonucunda pek çok şeyle birlikte demokrasi deyiminin de anlaşılır olduğunu söylemek mümkün değil. Hele askerlerin yönetime el koymaları? Anlaşılır gibi değil. Geniş kitleler nezdinde anlaşılır gibi değil. Ancak bir yere odaklanabiliyor.

Odanaklanan tek yer, bir önceki dönemin devlet partisi Cumhuriyet Halk Partisi ve onun tek şefi İsmet Paşa. 27 Mayıs askeri darbesine "ihtilal" deniliyor ve İsmet'i yeniden devletin yönetimine getirmekle açıklanabiliyor. Pratik, bunu doğruluyor: CHP yine iktidarda. İsmet Paşa başbakanlık koltuğunda. Devleti yönetiyor. Bunun anlamı nedir? Çözemiyor. Çözemediği yerde tepki oluşuyor. Tepki oluşturanlar yeni toplumun yeni insanları. Emekçiler. Oluşan tepkiyi geliştiren yeni faktörler var. Faktörlerden birisi TİP ise diğeri DİSK söylemleri.

Buradan bir başka tartışmaya geçilebilir. Tartışmayı, dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay başlattı. 27 Mayıs günü, Hürriyet ve Anayasa Bayramı ilan edilmişti. Bayram kutlamalarında militarizm öne çıkıyordu. Hürriyet ve Anayasa ise militarizmin gölgesinde kalıyordu. Böyle olmasına karşın, 27 Mayıs Hürriyet ve Anayasa Bayramı'na tüm "ilericiler" sahip çıkıyordu. Demokrat Parti mirasçısı iktidardaki Adalet Partisi ise bayramı önemsemiyordu. Onlar için iki gün sonraki takvim daha önemliydi. 29 Mayıs, İstanbul'un fethinin yıldönümüdür. 12 Eylül cuntacıları da Adalet Partisi gibi düşünüyor olmalı ki, devri iktidarlarında 27 Mayıs, Anayasa ve Hürriyet Bayramı olmaktan çıkarıldı.

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, 1967 yılında Anayasa ve Hürriyet Bayramı yıldönümünde yaptığı bir açıklama ile 1961 Anayasası'nın "sosyalizm"e kapalı olduğunu söyledi. Söylem, Anayasa'nın "sosyalizm"e kapalı mı, yoksa açık mı olduğu tartışmasını başlattı. Tartışmaya toplumun her kesimi katıldı denilebilir. Katılanlar, bu konudaki görüşlerini, daha açıkçası "sosyalizm"den ne anladıklarını ortaya koydular. Anayasa Mahkemesi'nden başlanabilir. Bunun için başka gerekçe de var.

Anayasa Mahkemesi'nin sosyalizm konusundaki görüşü şöyle: Anayasamız, hedefi komünizm olmayan sosyalizme açıktır. Bu açıklama, Anayasa Mahkemesi'ne sevkedilen bir konu için "ihsas-ı rey"dir. "İhsas", duyurulma, başkasına üstü kapalı anlatma anlamını taşıyor. Üstü kapalı anlatma TİP'e karşı. TİP'in, Anayasa'ya aykırılığı gerekçesiyle iptal davası açtığı ceza kanununun ünlü 141 ve 142'nci maddeleri hükümleri. Bunlara göre, komünizm propagandası yapmak ve komünizmi övmek suçtur. Anayasa Mahkemesi'nin sosyalizm tanımından çıkan "ihsas-ı rey", ceza kanununun ünlü maddelerinin Anayasa'ya aykırı olmadığı yönünde.

1961 Anayasası'nın mimarlarından İstanbul Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Hüseyin Nail Kubalı'nın bu konudaki görüşleri ise

şöyle: "Hiçbir ayırım yapmadan anayasamızın sosyalizme kapalı olduğunu iddia etmek, onun sosyal bir hukuk devleti prensibi ile, geniş hürriyet anlayışı ile çelişmeye düşmek, Türk demokrasisini örnek bildiğimiz demokrasilerin seviyesine ulaştıracak yolları kapamak olur" (Ant, Haftalık Dergi, sayı 23, s. 4). Söylemden çıkan ilk sonuç, 1961 Anayasası yapımcılarının, "Türk Demokrasisi" diye adlandırılan kurallarının, "örnek" sayılan başka ülke demokrasilerinden, başka bir deyişle, başka ülke anayasalarından alındığı gerçeği. Bununla birlikte bir de dilek var. Dilek, "seviyesi düşük" olan "Türk Demokrasisi"nin seviyesinin yükselmesi. Bunun gerçekleşmesi için de Anayasa'nın "sosyalizme" kapalı olduğunu kabul etmemek gerekiyor. Çünkü, türlü türlü sosyalizm var. Seç seç, beğen beğen al.

Konumuz gereği, 1961 Anayasası'nın "sosyalizm" karşısındaki konumu hakkında DİSK Başkanı Kemal Türkler'in görüşleri önem kazanıyor. Kemal Türkler şöyle söylüyor: "Türkiye Cumhuriyeti, milli, demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti niteliğini taşımaktadır. Bundan dolayı da Anayasamız, Türk emekçi halkının uygar uluslar düzeyine ulaşabilmesi için biricik umut kaynağı olan sosyalizme açıktır." Anayasanın sosyalizme açık olup olmadığı bir yana, bu beyanatta hiçbir açıklık yok. Anayasa hükümlerine göre, Cumhuriyetin milli, demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti olduğu doğru. Doğruluk sadece Anayasa metniyle ilgili. Yaşananda ise metindeki bu söylemlere dayanılarak ne demokratiklikten, ne laiklikten ne de sosyal hukuktan söz etmek mümkün değil. Bunu bir tarafa bırakalım. Bu ilkelerle sosyalizmin bağı nerede? Bir de üstüne üstlük "uygar uluslar düzeyi" var. Nedir bu? Kemalizmin "muasır medeniyeti" değil mi? Aslında, tüm söylemler biraraya getirildiğinde hiç zorlanmadan kemalizm eşittir sosyalizm çıkıyor. Buradan da bir başka tartışmaya geçilebilir.

Yeni tartışma DİSK'in kuruluş bildirgesi ve 1961 Anayasası'nın sosyalizme açık mı yoksa kapalı mı olduğuna ilişkin tartışmalarla birleştirilince DİSK açısından anlamlı oluyor. Yeni tartışma bir dönemin devlet partisi Cumhuriyet Halk Partisi ile ilişkili. Burada da solculuk var. Buradaki solculuğun ilk adı "ortanın solu". "Ortanın solu" solculuğunun mimarı CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit. Kısa sürede CHP içinde bu söyleme itirazlar başlıyor. İtirazcıların başında Coşkun Kırca yer alıyor. Yanı başında ise Turhan Feyzioğlu. Coşkun Kırca, "milliyetçilerin" "komünistler Moskova'ya" sloganına uygun bir deyiş buluyor: "CHP içindeki sosyalistler TİP'e" (Bu paragraftaki alıntılar haftalık Ant dergisinden yapılmıştır). Kırca bu sözleri, 28 Aralık 1966

günü CHP Meclis toplantısında dile getiriyor. Bunun kadar ilginç bir konuşmayı da, bir gün önce aynı yerde Nihat Erim yapıyor: "Ecevit, hareketini çektiğim liderdir." CHP Parti Meclisi'ndeki "ortanın solu"na yönelik eleştiriler karşısında partinin Genel Başkam İsmet İnönü "Bu hareket bana karşıdır. Siz karışmayın, ben gereğini yapacağım" diyor. Gereğini, 31 Aralık 1966 günü yapmaya başlıyor ve "40 yıldır devletçiyim. Devletçilik solculuktur diyorlar. Öyleyse, evet solcuyum" (Ant, Haftalık Dergi, 3 Ocak 1967, Sayı 1, s.2). Olan oluyor. Nedir? CHP, 'ortanın solcusu' oluyor. Başka? 2 Ocak 1967'de CHP Meclisinin 8 üyesi, ortak bir bildiri yayımlayarak "CHP'nin sosyalist parti olmadığına dair endişelerin giderilemediğini" ileri sürerek İnönü ile mücadele edeceklerini açıklıyorlar. Mücadelenin başını çekenlerden Turhan Feyzioğlu ve Coşkun Kırca, 12 Mayıs 1967'de Güven Partisi'ni kuracaklar. 1972 yılında Kemal Satır da CHP'den ayrılarak Cumhuriyetçi Parti'yi kuracak. Daha sonra bu iki parti birleşerek Cumhuriyetçi Güven Partisi'ni oluşturacak. Siyasi mücadelede sadece isimleri bulunacak. DİSK yöneticilerinin önünü açan, CHP bünyesinde yeşermeye başlayan bu solculuk akımıdır.

Bu noktadan sonra "DİSK nedir "sorusunun karşılığı daha net verilebilir. Bu karşılık, bir anlamda bir kaynaktaki şu değerlendirmeyi de haklı çıkarıyor: "Bu çalışma, Türk-İş'ten 1967-1980 döneminde ayrılanların ayrılmasının işçi sınıfına kısa ve uzun dönemde getirdiği yarar ve zararların tartışılacağı bir yer değildir. Ancak şu kadarı belirtilebilir: 1967-1980 döneminde Türk-İş'den ayrılanlar ayrılmasaydı, Türk-İş yönetimi 1980 yılında ve bugün çok farklı olurdu. Doğal olarak, bu ayrılmanın sendikacılık hareketine kazandırdığı birçok deneyim de olmuştur" (Y.Koç, Türk-İş Neden Böyle, Alan Yayıncılık, s.62). Değerlendirmenin ilk cümlesinde bir kaçış var. Yazar, tüm yapıtlarında DİSK'in kuruluşuna ilişkin, ya da DİSK ayrışmasından sonraki gelişmelere ilişkin değerlendirme yapmak ve görüş belirtmekten kaçınıyor. Son cümledeki "deneyimler" konusunda da net görüşlerine rastlanmıyor. Değerlendirmedeki haklılık, son tahlilde Türk-İş ile DİSK'in öyle "ideolojik" farklılığının olmadığı, ayrılmama durumunda pekala, aynı çatı altında "icra-i sanat" edebilecekleri noktasında. Ben böyle niteliyorum. Ancak hemen ekliyorum: Birbirinden farkı olmayan ve aynı çatı altında (Türk-İş çatısında) icra-i sanat edebilecek olanlar, yönetici katında olanlardır. Ünlü DİSK imajım yaratacak olan işçilerin, Türk-İş'e bağımlı sendikaların üyelerinden nitelik olarak ayrı oldukları kesindir.

Ayrı konfederasyonun mantığı nedir? İdeolojik değilse nedir?

Türk-İş ile DİSK arasındaki fark, devlet partisi Cumhuriyet Halk Partisi ile 1946 yılında onun bünyesinde gelişip ayrışan Demokrat Parti arasındaki fark kadardır. Daha önceki bölümlerde, CHP ile DP'nin farklı olmadığı ortaya konuldu. Bu aşamada söylenecek olan da Türk-İş ile DİSK arasında, nitelik açısından ayırt edici fark olmadığıdır. 1947 yılından itibaren oluşumu gerçekleşen sendikal örgütlenmelerde, sendika yöneticileri ile sendika üyeleri işçiler bir anlamda ayrı tutulmaya çalışıldı. Sendika yöneticiliği bir öncülükse, öncüler genel olarak, temsil ettiklerinin temsilcisi olamadılar. Tersi de geçerli. Şöyle de söylenebilir: Bir, işçiler var. İki, sendika yöneticileri var. Üç, bunları biraraya getiren sendika var. Aslında sendika, yani örgüt bunları biraraya getirmiyor. Aksine ayrıştırıyor. Şöyle oluyor: Ortada sendika var. Bir yanında üye işçiler, diğer yanında yöneticiler yani sendikacılar. Böyle oluşta, işçilerin örgütlerine sahip çıkınama gibi genel bir yaklaşımlarının yanında, sendika yöneticilerinin yaklaştırmama gibi tavırları da var. Bu tavır nerede ise bir gelenek. Bu gelenek sonucudur ki, sendika yöneticileri neredeyse bir ömür boyu yönetimden gitmiyorlar. Gitmeme, öznel bir durumsa, nesnelliği de var. Nesnellikte üyelerin niteliği yer alıyor. Yani işçilerin niteliği. Bu nitelik, sendika yöneticilerini vekil tayin ettikten sonra azletmeye uygun düzeye yükselmiyor. Uygun düzeye yükseldiği dönemlere de ulaşılmıyor değil. Bu durumlarda, Osmanlı'dan kalma, İttihatçı geleneğin yarattığı, kemalizmin özellikle de CHP'nin geliştirdiği entrikalar uygulamaya sokuluyor. 1975 yılında gerçekleşen DİSK'in 5'inci Genel Kurulu bu türe örnek oluşturacak.

DİSK ayrışmasında ve öncesinde sendika yöneticilerinin çekişmeleri, gerçek anlamda fikir ayrılığından değil, mensubu oldukları kulüplerden, yani partilerden kaynaklıydı. 1970'li yıllardaki gelişmeler incelenirken bu durum daha da belirginleşecek. Zaman içinde ayrı ayrı sendika ve birlik kurdular. Sonra bir paydada yeniden birleştiler. Ayrı kulüp ya da parti mensuplarının birleştiği payda "milli" olmaktı. Nitekim, DİSK'in ayrılmasındaki ilk suçlamada Türk-İş'in "milli" niteliğini yitirdiği söylemine yer verilmiş. Tesadüf değil. Şöyle de söylenebilir: Siyasal parti düzeyinde 1946'da yaşanan ayrışma, 1967 yılında, sendika platformunda konfederasyon düzeyinde gerçekleşti. Birinci ayrışmada belirleyici faktör, ya da görünürdeki faktör Toprak Reformu Tasarısı ise, sendikal ayrışmadaki faktör de "montaj sanayi"

üretimi denilebilir. Başka bir söylemle, özel sektör işçilerinin sendikal örgütlülüğünün sağlanması denilebilir. Gerçekten de, DİSK'in örgütlülük alanı olarak Türk-İş'den ayrılan yanı, Türk-İş'in kamu kuruluşlarında örgütlü olmasına karşın, DİSK'in özel teşebbüste örgütlülüğüdür. Esasen 1960'lı yıllara kadar sendikal örgütlenmede izlenen ilke, kamu işyerlerindeki hazır memur-işçilerin örgütlenmesiydi. Rahat bir örgütlenme türüydü ve işçiler açısından önemli risk taşımıyordu. 1960'h yılların başından itibaren gelişen ekonomik yapı, özel sektör işyerlerinde de sendikal örgütlülüğün boyutunu genişletti. Bu açıdan gözlendiğinde durum şudur: DİSK'in gücü üç üretim alanına, bu üç üretim işkolunda kurulan sendikalara dayalı. Maden-İş: Metal işkolunda kurulu. Özel teşebbüsün dayanıklı tüketim malı (elektrikli ev aletleri dahil) üreten fabrikalarda örgütlü. Kimya-İş ve Lastik-İş: Kimya sanayiinin alt dallarında. Birisi özellikle ilaç iş kolunda, diğeri ise otomotiv sanayiinin altında yer alıyor. Tümünün montaj sanayi olduğu, yabancı sermayeyle sıkı ilişkide bulunduğu ve rekabetsiz olarak iç pazara yönelik üretim yaptığı gösterildi.

Ancak buraya kadar anlatılanlar, bugün dahi belleklerden silinemeyen bir imajı, "DİSK imajı"nı açıklamaya yetmiyor. Ancak açıklanamaz değil. Üstelik denemeye değer.

Hiç fabrika gezdiniz mi? Fabrika bir bütünse, kocaman binaları, içindeki makineleri ve çalışanlarıyla bir bütündür. Bütün, parçalardan oluşuyor. İşçiler de parçaların bir bölümü. Mekanik olarak da böyle. Parçalar, önemli bir bütünlük ve ahenk içinde çalışmak zorunda. Üretim, bu çalışmanın süreklilik arzeden bir süreci ve ürün ise sonuçtur. Sonuç aynı zamanda amaçtır. Yani bu bütünlüğü, bütünlük içindeki ahengi yaratmaktaki amaç, üretimin sonucunda ortaya çıkacak ürün içindir. Bu böyledir ama, sanki süreçte ürün yok gibidir. Ya da düşüncede yoktur. Düşüncede bütünlük vardır. Bütünlüğe işbirliği dersek, ahenge de dayanışma diyebiliriz. Evet, ahenk bir dayanışmanın ürünü, ya da sonucudur. Üretimdeki bu dayanışmada işçinin rolü en öndedir. Fabrika işçileri bu dayanışmayı üretim aşamasında, yani çalışırken yapmak zorundadır. Giderek tekrarlanan bu dayanışma, işçilerin vazgeçilmez niteliğine dönüşür. Daha açığı, dayanışma işçilerin kültüründe en önemli bir nitelik olmuştur. Dayanışma, insanı belirleyen bir kültür yani bir davranış ve yaşam biçimi olunca, sadece fabrikada, fabrikadaki üretim süreciyle sınırlı kalmaz. Yaşamın her alanında kendini gösterir. Evinde, mahallesinde ve tüm çevresinde. Bu dayanışma örgütlenmeye de yansır. Fabrika işçileri dayanışma

kültürleriyle sağlam sendikal örgütlülük yaratabilirler. 1964 verileriyle bu görüşü birleştirmek gerekiyor. 1964 verilerine göre ise 700 büyük tesiste 116 bin 605 işçi çalışıyor. 4 işyerinde 3 binden fazla, 26 işyerinde 1-3 bin ve 250 işyerinde de 500-bin işçi çalışıyor. Şöyle de söylenebilir: 1964 yılından sonra binlerce işçinin çalıştığı fabrikalar vardır ve gezilebilir. Ya da oluşmakta olan sanayi proletarya kültürü gözlenebilir.

Bu, bu kadarla kalırsa eksiktir. Pratikte kaldığı da söylenemez. Eksikliği giderecek iki unsurdan söz edilebilir. Birincisi, iş şartlarının oluşturduğu ilişkilerde yani pratikte işveren karşıtlığının yaşanması ise, ikincisi sınıf bilincidir. Birincisi, ikinciye giden yoldur. Uzundur ve durakları vardır. Uzun yolda yükselenler, üstün olup öne çıkanlar bulunuyor. Yükselmeyi, dayanışma kültürünün bir üst aşaması olarak değerlendirmeli. Bu aşamada, geneli kavrama ve sahiplenme bulunuyor. Bu üstünlükle öne çıkma, öncülüktür. Yani işçi liderliği. Gerçekten 1970'lere gelinceye kadar hemen her işyerinde pek çok işçi lideri yetişmiş ve öne çıkmıştır. İkincinin kaynağı elbette bilimdir. Kaynağa aracılık edenler aydınlar ve işçi sınıfının siyasal örgütüdür. Buna ilişkin veriler, fabrika örneğinde olduğu kadar net ve doyurucu değil. Ancak, yok da sayılmamalı. İncelediğimiz dönemde eksiklik ve yanlışlıklarına rağmen yine de ilerici basın, aydınlar ile TİP ve DİSK örnek olarak verilmeli.

"Devrimcilik eşittir, Anayasa'nın tastamam uygulanması" da sayılsa, "Devrimcilik eşittir, herkesin mülk sahibi olması" ilkesi benimsense de, bu söylemler, döneminde alışılmışın dışındadır ve caziptir, çekicidir. Üstelik değiştirilmeye ve geliştirilmeye de uygundur. Uygun olması, pratikte açık olmayı maalesef sağlayamayacak. Ancak bu uygunlukta, bileşkeleri oluşturan parçaları biraraya getirmekle anlam kazanabiliyor: Proletarya kültürünün gelişmesine uygun mekanların her geçen gün artması. Bu mekanlarda olgunlaşarak dışarıya taşmaya hazır dayanışma kültürü. Bu kültürü besleyen yayın organları ve köşe yazarları ile sol siyasal parti söylemleri. Bu söylemlerde ipliği pazara çıkarılan Türk-İş sendikacılığı ve onun yöneticilerinin tavrı. Fabrikalarda öne çıkan işçi liderleri. İşçi liderlerin önderliği. Önderlerle birlikte DİSK'e yöneliş. Ve bunlara eklenecek başka faktörlerle birlikte başlatılan grevler, işyeri işgalleri ve direnişlerin zenginliği. İşte belleklerdeki DİSK imajını yaratanlar. DİSK ve bağlı sendikalarının bu yönelişi kucaklayabildiği söylenemez. Daha açığı, DİSK ve bağlı sendika yöneticilerinin, bu yönelişi kucaklamak gibi bir amaçları bulun-

muyor. Mevcut örgütlenmeleri muhafaza edebilmeden öte çaba gösterildiği gözlenmiyor. Ve DİSK sendikacılığı, İstanbul ve çevresindeki bölgelerin dışına çıkamıyor, ya da çıkmıyor. Tıpkı montaj sanayicileri gibi. Montaj sanayicilerinin bu davranışı bilinçli olup çıkara dayalıdır.

Belleklerdeki DİSK imajının yaratıcıları, işçi eylemliliğini 15-16 Haziranlara taşıdılar. 1967-1970 döneminde, geçmişin önemli geleneklerini tersyüz etmeye aday oldular. Önceki bölümlerde "Sendika yöneticileri ile sendika üyeleri işçilerin bir anlamda ayrı tutulmaya" çalışıldığı kaydedilmişti. "Sendika yöneticiliği bir öncülükse, öncüler genel olarak, temsil ettiklerinin temsilcisi olamadılar" değerlendirmesinde, işçilerin örgütlerine sahip çıkmama gibi genel bir yaklaşımlarının yanında, sendika yöneticilerinin yaklaştırmama gibi tavırlarının varlığı söz konusuydu. Geleneğin tersyüz edilmesi burada. DİSK sendikacılığını mücadeleci kılan işçiler, sendikacıların önüne geçtiler. Sendikalarına sahip çıkmak için çok çaba harcadılar. Ancak, "sendika yöneticilerinin işçileri sendika yönetimine yaklaştırmama" geleneğini kıramadılar. Üstelik sendikacıların önüne geçenler, bu ataklarının faturasını pek pahalı ödediler. Hem de iki kez. Birincisi Haziran 1970 kalkışmasında, ikincisi ise 1977'deki 'Büyük Grev'de.

15-16 Haziran kalkışması

Önce ve kısaca, 1967-1970 döneminde Türk-İş ve DİSK cepheleriyle ülke genelindeki gelişmelere bakmak gerekiyor.

1965 yılında yapılan genel seçimlerde, TİP'in 15 milletvekiliyle Meclis'te temsili önemli bir olgudur. Bunların içinde üç sendika yöneticisi bulunuyor. Bu seçimlerde Türk-İş, TİP karşıtı tutum sergilemiş ve Adalet Partisi listelerinden milletvekili adaylığını tercih etmiştir. AP, merkez kontenjanından dört Türk-İş yöneticisini milletvekili adayı göstererek Meclis'e taşımıştır. 1969 seçimlerinde ise TİP'ten bir, AP'den dört ve CHP'den yedi sendikacı milletvekili seçildi. AP'den seçilenlerin tamamı ile CHP'den seçilenlern beşi Türk-İş yöneticisidir. CHP'nin diğer iki milletvekilinden birisi Türk-İş ve DİSK dışından bir işçi, ikincisi ise memur sendikası yöneticisidir. Cumhuriyet Senatosu'nda ise Cumhurbaşkanlığı kontenjanından hep Türk-İş'in bir temsilcisi atanmıştır. Bunlardan ilki Türk-İş Saymanı Ömer Ergün, ikincisi Teksif Genel Sekreteri Vahap Güvenç ve Temmuz 1972'de de Türk-İş Genel Sekreteri Halil Tunç'dur.

1965-1970 döneminde toplumun hemen her kesiminde kaynaşma

vardır. Öğrenci olayları, üniversitelerin işgalleriyle sürerken, sağ-sol çatışması adı altında kolluk kuvvetlerine yardımcı güçlerin uçları görülmeye başladı. Anti-emperyalist görünümünde ABD ve NATO karşıtı gösteriler, kola karşıtlığı ile özdeşleşti. Dinci çevrelerin hıncı, "komünistler"e yöneldi. Küçük üreticiler ve topraksız köylüler miting düzenlediler ve toprak işgal ettiler. İstanbul ve çevresinde işçiler, sendikalar öncülüğünde gerçekleştirilen eylemler yanında sendikalarının kontrolü dışında da eylemler geliştirdiler. Bütün bu gelişmelerden, ülkeyi yönetenlerin rahatsızlık duymasını doğal karşılamak mümkün. Ancak, ülke yöneticilerinden daha fazla rahatsızlık duyanlar da vardı. Bunlar, Türk-İş yöneticileridir.

Türk-İş'in, DİSK'in çıkışından sonra aldığı önlemlerin başında ünlü "ilke"ler yer alıyor. Bu ilkelerin sayısı önce 23. Bu ilkelerin belirlendiği genel kurul 7'ncidir ve 15 Nisan 1968 tarihinde yapılıyor. İlkeler, DİSK'in 1961 Anayasa hükümleri göz önüne alınarak belirlediği ve "devrim" olarak nitelediği Kuruluş Bildirgesi'nde kayıtlılara benziyor. Benzemekten öte "abartılmış görev üstlenmenin" bir başka örneği. Örnekte, "topraksız, az topraklı veya dar gelirli köylü" sorunu ile "adil bir vergi reformu" ve "kredi dağılımındaki köklü değişiklik"le "dış ticaret düzeninde gerekli değişiklik yapılarak üretici, köylü ve çiftçilerin, sanayicilerin ve devletin kendi ithalat ve ihracatlarını kendi kuruluşları yoluyla aracısız olarak yürütmeleri için gereken tedbirlere" kadar toplumun her kesimini ilgilendiren konular yer alıyor. 23 ilkeye 24'üncüsü 11 Mayıs 1970'de toplanan 8'inci Genel Kurul'nda kabul ediliyor. Erzurum'da toplanan Türk-İş Genel Kurulu'da kararlaştırılan 24'üncü ilke çok ilginç: "Türk işçisinin emeğinin ordumuzun gücü ile birleştirerek yurt savunmasında öz kaynaklarımızın kullanılması ve savunma gücümüzün dış yardıma bağlı kalmadan yürütülebilmesi için Türk-İş, ulusal harb sanayinin kurulması yolunda gerekli bütün çabayı gösterecektir." Türk-İş yönetimi, 12 Mart darbesini on ay önce mi sezinledi dersiniz? Yoksa on yıl dört ay sonrasındaki 12 Eylül'ü mü? Bir kaynakta şöyle bir dipnot yer alıyor: "Türk-İş'in 18 Temmuz 1983'de kabul edilen yeni anatüzüğünde '24 İlke'ye yer verilmemiştir" (A.Işıklı, a.g.e., s.398 dipnot). Bu tarihte Türk-İş'in rakibi DİSK'in faaliyetleri 12 Eylül darbecileri tarafından yasaklanmış ve yöneticileri işkenceye alınarak zindanlara yollanmıştır.

Türk-İş'in ünlü 24 ilkesi, kağıt üzerinde kalmış ve unutulmuştur. Seyfi Demirsoy, 1971'de yayımlanan ünlü "12'ler Raporu" üzerine

ilkeleri hatırlamış ve raporla ilişki kurarak "Bu rapor bizim idealimizdir, bunu reddetmek 24 ilkemizi reddetmektir. Red edemezsiniz." buyuruyor. Daha önce sözü edilen "Sapanca" raporundan sonra ise, "işçiler, ideolojik çatışmaya itilmek isteniyor" diyor. Türk-İş Genel Sekreteri Halil Tunç ise, Yol İş Federasyonu'nun Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada 12'ler raporuna ilişkin şunları söylüyor: "Türk-İş'in yapılacak o kadar çok işi vardır ki, Türkiye'nin sorunları üzerinde rapor yazmak, ya da yazılan bir raporu incelemek için vakit yoktur. Hem başka işimiz kalmadı da toprak reformu, yeraltı servetlerimiz, maden ve petrollerimizin millileştirilmesi, banka ve kredi kurumlarının toplumun tümünün yararına işletilmesi için tedbirler alınması, eğitim örgütü kurulması ve bunların reformcu bir tutumla gerçekleştirilmesine mi sıra gelmişti?" Türk-İş açısından her şey çok açık. İşte Türk-İş'in 24 ilkesi ve işte Türk-İş Genel Sekreteri Halil Tunç'un söylemi.

Toplumsal olaylardan ülke yöneticilerinden daha fazla rahatsızlık duyan Türk-İş yöneticileri, 1970 yılı Mayıs ayında toplanan 8'inci Genel Kurulu'na sunulan raporda önemli ipuçları veriyor. Çalışma Raporu'nda şunlar kayıtlı: "Faşist bir dikta rejimi kurma çabası içinde bulunan aşırı sağ ve aynı şekilde komünist bir dikta rejimi kurma çabası içindeki aşırı solun, yurtta karışıklık çıkarmak için yaptıkları çalışmalar dönem boyunca sürmüş, demokrasiyi lüks, zararlı bir rejim gibi gösterme eğilimleri devam etmiş, özellikle, sosyal ve ekonomik şartları istismar ederek, dar gelirli yurttaşların imkansızlıklarını fırsat bilerek, yıkıcı olma faaliyetlerini hızlandırmışlardır" (s.79). Elbette işin özü bu değil. İşin özünde, Türk-İş'in, siyasal iktidarlarca kendisine yüklenen görevi yerine getiremeyişi yatıyor. Tabii yürürlükteki kurallar çerçevesinde. Şöyle de söylenebilir: Türk-İş, özel sektör işyerlerinde örgütlenemiyor. Montaj sanayi olarak bilinen bu işyerlerinde çalışan yaklaşık üçyüz bin işçi, ya DİSK'e bağlı ya da bağımsız sendikalarda örgütlü. Örgütlülük düzeyinin yüksekliği, yaygın grev ve direnişlerin uygulaması sonucunda imzalanan toplu sözleşmelerle önemli hakları kazandırıyor. Konunun diğer yanındaki montaj sanayi işverenleri de bu sonuçlardan pek şikayetçi değiller. Çünkü hem kârlılık oranı sınırsız ve yüksek, hem de yeni sözleşmelerle verilen parasal haklar, derhal ürün fiyatlarına yansıtılabiliyor. Oysa Türk-İş cenahında durum böyle değil. Bir kere Türk-İş'in geleneğinde ne direniş var, ne de grev. Ayrıca Türk-İş'in muhatabı işveren, hükümet edenler. Sendika yöneticileri de hükümet edenlerin partisinin üyesi

ya da milletvekili. Bunlardan birisi 1969 seçimlerinde ikinci kez AP'den milletvekili seçilen Hasan Türkay. Adı geçen Türk-İş'e bağımlı Çimse-İş Genel Başkanı'dır. Çimse-İş, çok kârlı toprak sanayi, daha doğrusu çimento sanayiinde çalışanların örgütü. Tamamı kamu kuruluşu. Yani işvereni siyasal iktidar. Şöyle söylüyor: "Sendikacılığın ancak bu düzen içinde var olabileceğine inanan gerçek sendikacıların mesuliyetli davranışlarıyla bu tahrikçiler azınlıkta kalıyor" (İ.Akalın, DİSK Kısa Tarih, s.70). Azınlıkta kalan tahrikçiler, direniş ve grev hakkını kullanarak yüksek ücret zammı ve diğer sosyal haklar alan Türk-İş dışındakiler. Direniş ve grev yapamayıp sonuçta yüksek haklar elde edememe "mesuliyetli davranış" oluveriyor. Bu davranış isyana yöneltiyor: "Sorumsuz sendikacıların tahrik ve tehditlerinden yılan bazı işverenlerin toplu sözleşmelerde bu sendikalara taviz vermeleri ve üstün hak tanımaları, mesuliyetli sendikacıları isyana teşvik etmektedir." Direniş geleneğini geliştiren, dayanışma ve mücadeleciliği kültüre dönüştürenler, özel şartların da yardımıyla "üstün haklar" kazanıyorlar. Özel şartlar, montaj sanayiin özel durumu. Özel durumda, rekabetsiz ve kontrolsüz ortamla, geniş ve verimli iç pazar bulunuyor. Bunu anlamayanlar şaşkınlık içinde soruyorlar. Soran, AP milletvekili ve Çimse-İş başkanı Hasan Türkay: "Gerçek sendikacılar soruyorlar, kanunlara saygımn cezasını mı çekiyoruz? Biz de mi aynı kanunsuz hareketleri yapalım ve hakkımızı alalım?" (İ.Akalın, a.g.e., s.71) Çözüm nedir? Çözüm mevzuattadır. Yürürlükteki mevzuatla Türk-İş sendikal fonksiyonunu yerine getiremiyor. Değiştirilmesini istiyor. Bu istekte hükümet edenlerle anlaşıyor. Anlaşmada, sendikalar kanununda yapılacak değişiklik yer alıyor. Üstelik CHP'li sendikacılar da bu değişikliği destekliyor. Yani CHP de iktidar partisi gibi düşünüyor.

Türk-İş'in 11 Mayıs 1970'de Erzurum'da aktettiği Genel Kurul çok önemli. Kurula TBMM Çalışma Komisyonu Başkam ve eski Çalışma Bakanı Turgut Toker ve dönemin Çalışma Bakanı Seyfi Öztürk de katılıyorlar ve birer konuşma yapıyorlar. Ve Türk-İş yöneticilerini rahatlatıyorlar. Sendika seçme özgürlüğünü yok etmeye yönelik hazırlanan değişiklik tasarısının özünü, bir sendikanın Türkiye çapında faaliyet gösterebilmesini, kurulu olduğu işkolunda çalışan işçilerin tamamının üçte birini temsil etmesi gerektiği oluşturuyor. Bu durumda işyeri sendikacılığı tarihe karışacak, Çalışma Bakanlığı ile işbirliği içindeki Türk-İş'e bağımlı sendikalar dışında hiçbir sendika toplu sözleşme yapma yetkisi alamayacak. Bakan Seyfi Öztürk Erzurum'da

açıklıyor: "... yapılacak değişikliklerle tabela sendikacılığı, sendika enflasyonu, sendikacılar arasındaki gayri ahlaki rekabet önlenecektir. İdeolojik akımlar aleti haline gelmiş sendikalar ile tabela sendikalar, bu kanun çıkar çıkmaz kendiliğinden infisah edecektir" (İ.Akalın, a.g.e., s.72). Hazırlıklar tamamdır. DİSK yöneticilerinin Cumhurbaşkanı'na kadar uzanan başvuruları sonucu değiştirmiyor.

15 Haziran 1970 tarihi, sendikalar kanunun bazı maddelerini değiştiren taslağın TBMM'de oylanacağı gündür. Ve efsaneleşen işçi kalkışması başlıyor. İstanbul ve Gebze'de bazı işyerlerinde işbaşı yapılmıyor. Ankara asfaltındaki OTOSAN'da 2 bin 700 işçi Gebze'ye doğru yürüyüşe geçiyor. Cevizli'deki Singer işçileri de Üsküdar'a doğru yürümeye başlıyorlar. Maltepe'deki Tekel fabrikasında çatışma çıkıyor. Polis çatışmaya seyirci kalıyor. Kartal kavşağında mevzilenen askeri birlik ve tanklar yürüyüşçülere müdahale etmiyorlar. Ve barikatı aşan işçiler yürüyüşlerini sürdürüyorlar. Yürüyüşçüler, çevredeki fabrika işçilerini yürüyüşe davet ediyor. Soğanlı'daki Haymak döküm fabrikasında eylem karşıtlarının silah kullanması üzerine eylemciler işyeri bürosunu tahrip ediyorlar. Silahtarağa ve Alibeyköy'de de yürüyüş var. Demir Döküm işçilerinden polisce göz altına alınanlar, karakolu kuşatan işçiler tarfından polisin elinden alınıyor. Anadolu yakasında on saatlik yürüyüş, Göztepe kavşağında "yarın yine buluşacağız" anonsu ile bitiriliyor. DİSK'in ilk gün açıklaması şöyle: "115 işyerinde 75 bin işçi yürüyüş ve gösteriye katıldı. İşbaşı yapmadı. Üyelerimizin bu anti-demokratik tasarıya karşı giriştikleri direnmenin yarın ne şekle dönüşeceğini şu anda biz de bilmiyoruz. Her sendika kendi eylemini kendisi tespit eder." DİSK'in bu açıklaması, 15 Haziran günü yapılan gösteri ve yürüyüşün DİSK ve üye sendikalar tarafından planlandığı ve yürütüldüğü yönünde değerlendirilebilir.

Direnmenin bir gün sonraki gelişmesini belirleyen etkenlerin birisi de Başbakan Süleyman Demirel'in demecidir denilebilir. Demirel 15 Haziran günü İstanbul'dadır ve akşamında Ankara'ya dönerken verdiği demeçte "Kanunsuzluğa alet olmanın sonu yoktur. Devlet güçleri her şeyin üstesinden gelecektir." diyor. Bu demeci tahrik olarak değerlendirmek de mümkün. Ayrıca, 'üstesinden' gelme, sabah saatlerinde başladı. Sabah saat 8 dolaylarında Levent'te, Ankara asfaltında ve Kadıköy'de polis ve askerler işçilerle çatışmaya girdi. Askerler silah kullandı ve kanlı olaylar Kadıköy'de yaşandı. Direnişler geç saatlere kadar sürdü ve saat 21'de sıkıyönetim ilan edildi.

Sıkıyönetim, DİSK yöneticilerini gözaltına aldı. Kemal Türkler daha sonra bu gözaltını "misafir edilme" olarak niteleyecek.

Yukarıda aktarılan özet, Haziran efsanesinin görüntüsüdür, özü değil. Bu böyleyse ülkemiz işçi sınıfının, bana göre ilk referans kaynağı olan 15-16 Haziran işçi sınıfı kalkışmasının özü nedir? Şöyle de sorulabilir: Bugüne kadar bu konuda yapılan araştırmalar ya da yazılıp çizilenler bu özü yakalayabildi mi, ortaya koyabildi mi? Bu konuda günümüze kadar yazılıp çizilenleri üç ana grupta toplayabiliriz. Birinci grupta yer alanlar, işin "edebiyat" yanına ağırlık verenler. Bu türde "aslan işçi sınıfımız"dan öte hiçbir şey yok. Ancak bu türün sahiplerinden birkaçının, bildiklerinin önemli bölümünü yazmadıkları ya da söylemedikleri kesin. Bildiklerini kendilerine saklamalarını anlamak mümkün değil. Günümüze ulaşan ve her yıl yapılan rutin anmalar da bu türün içine konulabilir. İşçi ve sendika konularında çok yazanlardan birkaçının bu konuda ısrarla görüş belirtmemeleri nedeniyle bu insanlarımızı da bu gruba katmak yanlış olmayacak. İkinci gruptakiler, kalkışmanın "kerametini" bir tek "siyasal" görüşe bağlama yanlıları. Bunlara göre, kalkışmanın öncüleri bu tür "siyasal örgüt"tür. DİSK sendikacılığını abartıp 15-16 Haziran'ı DİSK'in hanesine kazanç olarak yazmak isteyenleri de bu gruba sokmak gerekiyor. Üçüncü ve son gruptakiler, kalkışmayı sınıf yapısı düzeyinde ele alıp değerlendirenler. Eklemek gerekiyor: Bu alanda önemli kaynak eksikliği söz konusu. Eklemeye yapılacak diğer ek de, kaynak eksikliğinin giderilemeceği konusu. Buna rağmen söylenip kayda geçenler bulunuyor. Az da olsa.

Tekrar aynı soruyu sorup özetlemek mükün. Soru "15-16 Haziran işçi sınıfı kalkışmasının" özü nedir? Karşıtında özetin özeti şöyle: İşçi sınıfının özellikle 1960-1970 döneminde olgunlaşmaya başlayan sınıf bilinci ve buna dayalı mücadeleci kimliğinin görkemli biçimde dışa vurmasıdır. Bu dışa vurma, aynı zamanda önemli bir müdahalenin habercisidir. Müdahale, sol arenada tartışma konusu yapılan işçi sınıfının varlığı ya da yokluğuyla başlayıp onun öncü gücüne dayanıp dayanmamaya doğru yönelen ikilemlere yanıtın anahtarıdır.

Bana göre Haziran kalkışmasını en iyi değerlendiren, karşı sınıf, yani burjuvazi oldu. Aynı anlama gelmek üzere, 12 Mart sürecinden sonra "sol"un dışına düşenler. Bunun nedeni çok açık: Yeni konumlarında yanında yer aldıklarına üstün hizmet. Yol gösterme, üstün hizmetin unsurudur. Bunun da nedeni çok açık: Burjuvazinin egemenliğinin hiç de sarsılmaz olmadığı ilk kez Paris Komünü deneyinde

ortaya konulmuştu. Teşbihte hata olmaz denir. Teşbih benzetmedir. Benzetmenin özeti şöyle: Kapitalizmin ana vatanı Avrupa'da, aynı anlama gelmek üzere Paris'de, Paris Komünü girişimiyle, ülkemizde montaj sanayii uygulamaları sonucu, kapitalist üretim anlamında büyük fabrikaların yaygınlaşmasıyla proletaryanın kendi kültürünü geliştirdiği 1970 yılında, İstanbul ve çevresinde, ülkeyi yönetenlerin başlattıkları egemenlerin sınıf çıkarlarını koruma yolundaki zemin oluşturma denemesine karşı bir başkaldırıdır, 15-16 Haziran. Bu başkaldırı aynı zamanda, işçi sınıfının, sendikal alanla ve ekonomik mücadeleyle sınırlı kalmayacağının da ilanıdır. Dünya pratiğindeki örnekleri gibi, bu kalkışma, sonuçları itibariyle işçi sınıfının önemli mevzilerini yitirmesine yol açtı. Bu, bir yanıyla, burjuvazinin proletar devrime yol vermemesiyse, aynı zamanda egemen sınıfların iktidarlarını pekiştirme yolundaki yeni önlem ve uygulamalarına neden olmuştur denilebilir. 12 Mart darbesi bunlardan birisidir. Bu girişim sonucu oluşturulan açık baskıcı ortamda, Anayasa'da yer alan temel hak ve özgürlüklerin geriletilmesi gerçekleştirilmiştir. Ancak bu yeterli değildir. Hatta bundan daha önemli olan ve tersyüz edilmesi gereken, proletarya kültürünün geriletilmesi, ya da bir başka kültüre dönüştürülmesidir.

12 Mart faşist yönetimi, açık uygulamasıyla uzun sürmedi denilebilir. Bunun nedenlerinin başında, bana göre, proletarya kültürüne karşı ikame edilebilecek yeni kültürün açığa çıkmasıdır. Açığa çıkan, devlet partisi CHP'de başlatılan "ortanın solu" söyleminden "sosyal demokrat düzen"e ulaşan yoldaki gelişmelerdir. Gelişmelerin bir boyutu sendikal zeminde, diğeri siyasal parti zemininedir. Sendikal zemindeki gelişim, 12 Mart'ın hemen öncesinden başlıyor ve 4'ler Raporu diye biliniyor. Türk-İş üyesi Genel-İş ve Petrol-İş sendikaları ile Türk-Deniz Ulaş-İş ve Yol-İş Federasyon Başkanları Abdullah Baştürk, İsmail Topkar, Ferudun Şakir Öğünç ve Halit Mısırlıoğlu, 14 Ocak 1971'de oluşturdukları raporu 16-19 Ocak 1971 tarihleri arasında Kızılcahamam'da toplanan Türk-İş Yönetim Kurulu'na sunuyorlar. Burada çok ilginç bir gelişmeyi kayda geçirmek gerekiyor: Sözü edilen rapor, DİSK yönetimi tarafından teksir edilerek çoğaltılıp dağıtılmıştır. Bugün elde bulunan belge, bu teksirdir. Bu hareketi, Türk-İş yürütme kurulu üyeleri, "bir takım sendika yöneticileri siyasi parti kurmak istiyor" propagandası ile kamuoyuna yansıttı. Bu bir cehalet örneğiydi. Çünkü rapor sahipleri, bir siyasi partinin üyesiydiler. Bu parti CHP'dir.

12 Mart askeri darbesini izleyen günlerde, rapor sahipleri hem raporlarını geliştirdiler, hem de sayılarını çoğalttılar. Ve ortaya yine sayı ile anılan bir rapor çıktı: 12'ler Raporu. Kapsamlı bu raporun adı da var artık: Sosyal Demokrat Düzen (Türk İşçi Hareketi İçin Sosyal Demokrat Düzen, İlkeler, Amaçlar, Yöntem, Sendika ve Federasyon Yöneticileri tarafından yayınlanmıştır, Ankara 1971).

Sosyal Demokrat Düzen'in, 2 Temmuz 1971 sunuş tarihini taşıyan raporunun önsözü "Biz Türk-İş üyesi Genel-İş, Yol-İş, Türk Deniz Ulaş-İş, Petrol-İş, DYF-İş, Türk Harb-İş, Ges-İş, TOLEYİS, Besin-İş, Sağlık-İş, Tez Büro-İş, Kristal-İş sendika ve federasyonları yöneticileri 'SOSYAL DEMOKRAT' ideolojiyi, Türk İşçi Hareketi ve tüm ulusumuz için demokratik kalkınmanın tek geçerli yolu saymaktayız." sözleriyle başlıyor. Böyle görmek, bir tercih meselesi sayılabilir. Ancak "niçin"ler sorularak sorulara bulunan karşılıklar ilginç. Bunlardan birisi, "Niçin kapitalist düzen değil" başlığı altında yapılan irdelemede yer alıyor. Buna göre "sadece, 1933-1938 arasındaki beş yıl içinde, kalkınmanın hakim kesimi olarak devletçe sanayi teşebbüsleri devletin desteğini, tam olarak görmüştür" (a.g.e., s.9). Ülke ve dünya gerçeğini kavrayamayan rapor hazırlayıcıları, bir taraftan beş yıllık dönemi kapitalist düzen dışında görürken, diğer taraftan da önerecekleri yine devletin öncülüğündeki planlı dönemi yeni bir ekonomik sistem olarak, "ideoloji" olarak sunuyorlar. Devamında "Niçin marksizm değil" sorusuna karşılık ararken, marksizmi de bilmediklerini ortaya çıkıyor. Kapitalizmi ve marksizmi reddenler "Biz sosyal demokratların benimsediği karma ekonomide, kamu ve özel kesim yanında, önemli bir unsur olarak 'Kitle Teşebbüsü' ya da 'Kooperatif Kesim' de yer almaktadır." diyorlar (a.g.e., s.14). İş bu kadar basit: Kooperatifi araya sokunca yeni ideoloji oluşuyor ve sorunlar çözülüyor. "Böylece, ekonominin başlıca dertlerinden birisi olan üretim ile üreticinin mal ile işçinin birbirine yabancılaşması ortadan kalkacağı gibi başlıca tüketiciler olarak işçiler, esnaf ve sanatkarlar ve köylüler üretimde fazla değeri denetleme imkanını da ellerinde bulunduracaklardır" (a.g.e., s.15). Kooperatiflere bu övgüyü düzenlerin, ülkemizde kooperatifçiliğin, kendilerine örnek olarak aldıkları 1933-1938 yılları arasında oluşturulmaya başlandığını bildikleri anlaşılıyor. Ülkemizde Tarım Satış Kooperatifleri ile Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri, 1935 yılında çıkarılan yasalarla düzenlenmiş. Ancak bu düzenlemelerin kimin çıkarına işlediği konusunda bilgilenmedikleri ve kafalarını kuma soktukları anlaşılıyor. Oysa düzenlemeler dış satım için gerekli

geleneksel tarım ürünlerinin yetiştirme aşamasından sonra toplanıp belirli biçimlerde işlenmesini ve aym zamanda geliştirilmekte olan sanayiin ham madde ihtiyacının karşılanmasını amaçlamakta. Nitekim 1937 yılında kurulan TARİŞ (Tarım Satış Kooperatifleri Birliği), İş Bankası ve Ziraat Bankası ile birlikte finanse edildi. Birlik önce üzüm ve incir, daha sonra pamuk ve zeytin üreticilerini örgütledi. Dış satımda önemli yeri olan üzüm ve incirin tek alıcısı durumuna geldi. Bu ürünlerin işleme kombinaları, ambarları, iskeleleri, taşımacılığı, ticari işletmeleri, ambalaj fabrikaları, sabun ve zeytinyağı fabrikalarıyla, özellikle İş Bankası aracılığıyla büyük sermayenin hizmetine sundu. Tarım Kredi Kooperatifleri'nin işleyişi ise, küçük ve orta ölçekli toprak sahiplerinin mülksüzleşmesini getirdi ve topraktaki temerküzü kolaylaştırdı.

Sosyal demokrat ideolojiyi demokratik kalkınmanın tek geçerli yolu seçenler Türk-İş'in ünlü 24 İlkesi'ne gönderme yapıyorlar. Ve yapmak istenilenin bu ilkelerin uygulamaya geçirilmesi olduğu vurgulanıyor. Bunun şartlarından birincisi olarak Türk-İş'in uygulamadaki "partiler üstü" politikasının terkedilmesi öne çıkarılıyor. Bununla birlikte öne çıkarılan nedir? Türk-İş'in 24 İlkesi. Nedir bu ilkeler? Bunun başlangıcı DİSK'in Kuruluş İlkeleri'nde yer alıyor. 1961 Anayasası'nın yeniliklerinin yeni biçimde söylemi. Ardından Türk-İş'in ilkesiz olmadığını ortaya koymak için, Türk-İş'in oluşturduğu ilkeler. İnançsız ve dayanıksız olarak. Dayanıksızın dayanağı yine 1961 Anayasası hükümleri. İşte "Sosyal demokrat" hareketin geliştirdiği bu söylemler, uygulanabilir program anlamında DİSK'in Kuruluş Bildirgesi ve Türk-İş'in 24 ilkesi içerisinde yer alan hükümlerin genişletilmiş şeklinden başka bir şey değil. Başka bir şey olmamakla birlikte elbette başkalığı var. Başkalık, bu söylemlerin artık politik yelpazede temsilcisinin olmasında. Bu temsilci, Bülent Ecevit'in liderliğindeki Cumhuriyet Halk Partisi'dir. 12 Mart askeri darbesinin ardından yapılan ilk genel seçimlerde, 1973 seçimlerinde DİSK'in CHP'yi açıkça desteklemesinin ardında yatan gelişme de budur. DİSK'in 4'ler Raporu'nu teksir edip dağıtması boşuna değildi. DİSK yöneticileri, 1970 yılından itibaren yönlerini sosyal demokratlara çevirdi. Bu gelişme burada kalmadı ve aynı yönde gelişimini sürdürdü. Gelişimin yönü, DİSK'in sosyal demokrasiden yana tavrının açıklığa kavuşması ve sonuçta sosyal demokrat sendikal görüş sahiplerinin DİSK yönetimine doğrudan el koymaları operasyonudur. Bu konunun özetiyle bu çalışma bitiriliyor.

Sosyal demokrasinin sendikalar operasyonu

1973 seçimleriyle 12 Mart dönemi geride kaldı denilebilir. Ancak, 1961 Anayasası'nda yapılan önemli değişikliklerle, temel hak ve özgürlükler önemli ölçüde geriletildi. Bu yıldan itibaren sendikal plandaki gelişmeler üç ayrı platformda gelişme gösterdi. Konfederasyonlara üye olmayan sendikalar, DİSK kampında önem kazanmaya başladı. Tersi de söylenebilir. DİSK'in gerek 15-16 Haziran olaylarından sonraki tutumu, gerek 12 Mart muhtırasını destekler tavrı, gerekse 1973 seçimlerinde açıkça CHP'ye destek vermesi, hiçbir konfederasyona üye olmayan sendikaları, DİSK'e yöneltti. Çünkü DİSK, bu süreç içinde TİP imajını red noktasına gelmişti. Tırnak içinde ilerici, sosyalist görünümünü korumakla birlikte, gelecek dönemde kurulması muhtemel sosyalist partilerle de ilişkisi olmayacağı görünümünü vermişti. Bağımsız sendikalar arasında, kurulu bulundukları işkollarında mücadeleci yönleriyle öne çıkmış olanlar da vardı. Bunlar, DİSK'i İstanbul ve çevresine sıkışıp kalmakla ve yaygın örgütlenme perspektifinin bulunmayışıyla suçluyor ve DİSK çatısı altında toplanabilmenin şartları tartışılıyordu. Bu sendikaların genel başkanlarının bir bölümü CHP İşçi Bürosu üyesiydi. 1974 yılından itibaren bağımsız sendikalar önemli ölçüde DİSK'e katılmaya başladılar.

Gelişmelerin yaşandığı DİSK ve bağımsız sendikalar platformunun dışındaki üçüncü platform Türk-İş'tir. Sosyal Demokrat Sendikacılığı'nın ortaya çıkmasından sonra, Türk-İş yönetim kurullarında önemli olaylar yaşandı. 1973 yılında yapılan Türk-İş 9'uncu Genel Kurulu'nda sosyal demokratlar yenilgiye uğradılar ve Türk-İş'den ilk kopma da aynı yıl yaşandı. 27 Aralık 1973'de Metal-İş Federasyonu'nun delegelerinden Fehmi Işıklar ve Ali Kaya, Türkiye Çağdaş Metal İşçileri Sendikası'nı (Çağdaş Metal-İş) kurdular. Fehmi Işıklar CHP İşçi Bürosu Başkanı'dır. Federasyona bağlı 9 sendika 1974 yılında yaptıkları genel kurullarında sendikalarını feshederek Çağdaş Metal-İş'e katıldılar. Böylece, bağımsız sendikalar safında metal işkolunda güçlü görülen bir sendika katılmış oldu. 1975 yılında ise Genel-İş, Türk-İş üyeliğinden ayrıldı. Bu iki sendika bir diğer bağımsız sendika TİS'le birlikte Sosyal Demokrat Sendikalar Konfederasyonu kurulması çalışmasını başlattı. Çalışmalar daha çok, bağımsız sendikaların genel kurullarına yönelik yapılıyordu. Yukarıda da değinildiği gibi bağımsız sendikalar genel kurullarında DİSK üyeliğini tartışıyor ve tartışma olumlu sonuçlanıyordu. Küçük bir sendikanın genel kurulu

bu açıdan çok hareketli geçti (Teknik-İş). CHP tüm kadrosu ile genel kurulu kuşattı ve bu sendikanın genel kurulundan DİSK'e katılma yönünde karar çıkmasını engellemeye çalıştı. Böyle bir karar çıkması durumunda diğer üç sendika ile birlikte yeni konfederasyon yaratılacaktı. Ancak tüm baskılara karşın, banka işkolundaki bu küçük sendikanın genel kurulundan DİSK'e katılma kararı çıktı. Bu kararla, sosyal demokratların yeni bir konfederasyon kurma çalışmaları sona erdi denilebilir. Her son, bir başlangıçtır. Bu sonun başlangıcında da Fehmi Işıklar'ın genel başkam olduğu Çağdaş Metal-İş'in 1976 yılında aynı işkolunda kurulu DİSK üyesi ve Kemal Türkler'in genel başkanı olduğu Maden-İş sendikasına katılması yer aldı. Bu operasyonla birlikte Fehmi Işıklar Maden-İş Genel Başkan Yardımcısı, Ali Kaya da Maden-İş Ankara Merkez Temsilcisi oldu. Yine 1976 yılında bir yıl önce Türk-İş'den ayrılan Abdullah Baştürk'ün genel başkanı olduğu Genel-İş sendikası da DİSK'e katıldı (11 Haziran 1976). OLEYİS sendikası ise 1977 yılında Türk-İş'ten ayrıldı ve aynı yıl DİSK üyesi oldu.

Bu hareketlilik, her iki konfederasyonda da güç dengelerini değiştirdi. Türk-İş açısından bakıldığında ilk gözlenen, Türk-İş yönetimini elinde tutanların iktidarlarını sağlamlaştırdığıdır. Bunu sağlayan bir diğer olgu da Türk-İş Genel Başkanı Seyfi Demirsoy'un 1974 yılında ölmesi ile Halil Tunç'un konfederasyon yönetimine egemen olmasıdır. Böylece sosyal demokrat sendikacıların Türk-İş içinde etkinliği azaldı. Ancak 1976 yılında yapılan 10'uncu Genel Kurul'da sosyal demokratlar, yeni güç dengesine uygun biçimde yönetim kurulunda yer aldılar.

Konumuza DİSK'le devam edebilmemiz için 1975 yılına, DİSK'in 5'inci Genel Kurulu'na dönmek gerekiyor. Genel Kurul öncesinin kısa özeti şöyle: DİSK, 12 Mart döneminden önemli bir yara almadan çıkmıştır. Çıkışta, 1973 seçimleri vardır ve DİSK bu seçimlerde CHP'yi açık olarak desteklemiştir. Bağımsız sendikalar, DİSK üyesi olmak için yoğun çaba harcamaktadırlar. Ancak, DİSK'in niteliğine, özellikle siyasal bakış açısına ilişkin tereddütler vardır. Bu nedenle isminin değiştirilmesi de tartışılan konular arasında yer almaktadır. 1973 seçimlerinin hemen ardından çıkarılan genel af sonucu, legal planda sosyalist parti kuruluşları gündeme gelmiştir. 1975 yılına ulaşıldığında partiler kurulmuş, gerek parti kurucuları, gerekse yöneticileri arasında DİSK üyesi sendikaların yöneticisi ve üyeleri de bulunmaktadır. DİSK, bunların karşısında yer almakla, konfederasyona katılmak

isteyen bağımsız sendikalardan bir bölümünü rahatlatmıştır. Bunların yanında CHP'nin gözü DİSK'in üzerindedir. Ve genel kurul öncesinde yorumlar yapmaktadır. Demokratik Sol dergisinde şunlar kayıtlı: "DİSK içinde ne olacağı belirsiz birtakım denge hesaplarına girildiği, işçi sınıfını işçi adına bölme çabalarına prim verildiği takdirde, önce işçi sınıfı ve DİSK, sonra da CHP çok şey kaybedecektir." Denge, sosyal demokratlarla sosyalistlerin muhtemel bir koalisyonu olarak düşünülüyor olmalı. Böyle bir oluşumdan duyulan rahatsızlık açıkça ifade ediliyor. Bu durumda işçi sınıfı ve DİSK'in kaybı, CHP desteğinden mahrumiyettir. Tersinden söylenirse daha açık anlaşılır: CHP, DİSK'in desteğinden mahrum olmak istemiyor. Böylece, denge hesabına gireceklerden Kemal Türkler ekibi uyarılıyor. Uyarılma, çok iyimser yaklaşım. Bunun yerine tehdit sözcüğü konulabilir.

CHP dışındaki diğer partilerin durumu ise şöyle: 1975 yılında iktidarını sürdüren milliyetçi cephe, kurgularını sosyalistlere ve potansiyeline karşı yapıyor. 17-18 Mayıs günleri yapılan MHP Büyük Kurultayı'nda AP, MSP, MHP ile aynı görüşü paylaştığını ifade ediyor. Ve MC hükümeti 13 Nisan 1975'de güven oyu alıyor. MC iktidarının ilk 40 gününde 130 "komando" saldırısı düzenleniyor: 6 ölü ve 700 yaralı. Saldırılar genellikle öğrenci ve öğretmen kesiminedir. Ancak, kısa bir süre sonra sıra doğrudan işçilere gelecektir. Araçlar arasında bir de sendika yer alıyor.

Türk-İş üyesi Metal İş Federasyonu'nun dağılma sürecinde, Fehmi Işıklar ve yandaşlarının kurduğu ve bir süre bağımsız kalan Çağdaş Metal-İş sendikasından başka, Türk-İş bünyesinde Türk Metal-İş kuruldu. Kuruluşuyla birlikte, dönemin "komando"larıyla ilişki başlatıldı. Türk-İş'in henüz tanımadığı bir yöntemle ilk saldırı Seydişehir Alüminyum fabrikasına yöneltildi. Nedeni, bu işyerinde kurulu olan Özgür Alüminyum-İş sendikasının DİSK'e katılma kararı almış olmasıdır. Olayı, silahlı yerel komandolar başlatıyor. Bursa, Konya ve İstanbul'dan takviye güçler geliyor. Kan dökülüyor. Harekat çok önemli. Bu nedenle harekata "kurmay" gerekiyor. Kurmaylığı Türk Metal-İş üstleniyor. Başkanı Mustafa Özbek. Onun da başkanı Halil Tunç. Seydişehir'in komandolarca fethinden sonra sıra Bursa'ya geliyor. Bursa'da otomotiv sanayiinde, Fehmi Işıklar'ın sendikası örgütlüdür. Fehmi Işıklar, politikasını DİSK düşmanlığı üzerine kurmuş. Ne çare ki, bir süre sonra, sendikasıyla birlikte DİSK'e iltihak etmek zorunda kalıyor. Sendika komandolarının saldırısı DİSK'e yöneliyor. Gözleri kanlı komandolar, Bursa'da can alıyorlar. Türk-İş'in

kayıtlarına Türk Metal-İş başkanı Mustafa Özbek'in şu sözleri geçiriliyor: "Adam ölür. İcabında öldürürüz, ama bu işkolunda dönüş yok. Öleceğiz öldüreceğiz. Mücadeleyi sürdüreceğiz. Başka şekli yok." Bu sözlerden sonra Halil Tunç'un şu sözleri de kayda geçiyor: "Türk Metal'e imkan verin. Türk-İş bu mücadeleden başarılı çıkacaktır" (İ.Akalın, DİSK, a.g.e., s.155). Böylece ülkemizin sendikal boyutunda yeni bir gelenek başlatıldı: Komandolu sendikacılık.

DİSK'in 5'inci Genel Kurulu böyle bir ortamda yapıldı.

DİSK nedir? DİSK bir umuttur. Kimin için? Yeni oluşan bir kültür ortamında sınıf bilincine erişebilme konumunda olan geniş kitle için. Umutta, 15-16 Haziran dayanışmasının ruhu vardır. Bu dayanışmada dost düşman çok net olmasa da ayırdedilebilir konuma gelmiştir. Yeni konumda sınıfsal bakış açısı öndedir ve belirleyici olabilirliğini yükseltmektedir. Umutta, 12 Mart yanılgısının çıkışı aranmaktadır. Aranan, dostu düşmanı seçemeyenlerin yeni konumlanmalarıdır. Konumlanmadaki belirsizlik, öğretide midir, yoksa pratikte mi? Tartışılmakla birlikte belirsizlik egemendir. Yeni pratikler mi gerekli? Yine belirsizlik var. Ve umutta, bütünleşen cephe iktidarına karşı, CHP görüşü dışındaki alternatif öne çıkarılmak istenmektedir. İstekteki bu umut, işçi sınıfına ve emekçilere ilişkindir. Bu umut, yeni oluşmaya başlayıp yükselme eğilimi gösteren bir kültürün beklentisidir. Bu umutta, sınıf çıkarının gelişimi bulunmaktadır. Ve nihayet bu umutta, sınıf çıkarının bir üst örgütlenmesi, sınıf partisinin beklentisi vardır. Umut beklentiyse, beklenti pratiğin kendisidir. DİSK'in 5'inci Genel Kurulu bu anlamda bir başlangıçtır.

Pratik yaşananansa, yaşananda da sınıfsal örgüt karmaşası varsa, beklenti, taraf olmakla değerlendirilebilir. Taraf olma, bir taraf için takım tutmadır. İktidar için taraftarlar önemli bir güçtür. Mevzii koruyan güçtür. Bu durumun, demokratik olmakla hiçbir ilgisi yoktur. Doğrusu, demokratik olmanın bir kültür sorunu olmasıdır. Kültürdeki demokrasinin "demokratlık"la da ilintisi yoktur. "Kendinden menkul" deniliyor. 1975'lere taşınan, bu kendinden menkullüğün versiyonudur. Başlangıcında, yönetimde kalabilmek için geleneksel oyunun kuralları uygulanacak. Cumhuriyet tarihi, bu kurallar yönünden engin deneylerle doludur ve CHP bunların mirasçısıdır. Ve CHP, DİSK'in 5'inci Genel Kurulu'nda kurmayları ve vurucu gücüyle hazırdır. Kurmaylar, önceden hazırlanmış planın teorik cephesinde doğabilecek sorunların çözümünde, vurucu güç ise diğer karşı

çıkışları bertaraf için mevzilendirilmişlerdir.

"Gerekirse bu memlekete komünizmi de biz getiririz." Engin deneylerin ürünü. Pratiğinde resmi komünist partisi kuruluşu da var. İktidarda kalabilmenin aracı olarak düşünülüyor ve kullanılıyor. Amaç, bu yöndeki hareketliliği tasfiyedir. DİSK yöneticileri, Genel Kurul'da yeniden seçilebilmenin "sosyalist" olmakla gerçekleşebileceğini biliyorlar. Başlangıçta, olmakla görünmek arasındaki farkın farkedilemeyeceği kesin. Görünüme uygun yapılanmalar mevcut. İthal malı görünüm, ithal edilen elemanlarıyla DİSK'i teslim almaya hazırdır.

DİSK Genel Kurulu'nda, genel başkan seçiminden sonra, kargaşa yaşanmaya başladı. Genel sekreter seçimi, adayların gereken oranda oyu alamamaları nedeniyle ikinci turla sürdürüldü. İkinci turda, delege olmayanların oy kullandıkları tespit edildi. Bu da yukarıda sözü edilen engin deneylerin ürünüdür. Cumhur halksa, cumhuriyet halkın kendi kendini yönetmesidir. Cumhuriyet'i ilan etmekle, cumhur kendi kendini yönetmeye başlamadı. Doğrusu, yönetimde değişen bir şeyin olmadığıdır. Devlet partisi CHP, engin deneylerini DİSK Genel Kurulu'na taşıdı. CHP'liler delegeler arısana karıştı ve genel kurulu yönlendirmeye başladılar. Genel Kurul'u yöneten Divan Başkan Yardımcısı CHP'li Mehmet Kılıç, polis çağırdı. Bunun üzerine sosyalist delegeler salonu terketti. 124 delegeden oluşan Genel Kurul'da, salonu terkedenlerin sayısının 51 olduğu belirlendi.

Engin deneyler arasında "yok sayma" vardır. Resmi tarih, 19 Mayıs 1919'dan öncesini yok sayıyor. Her şey, bu tarihle başlamış. DİSK Genel Kurulu da, ilk gün oy birliği ile aldığı bir kararı yok saydı. Oy birliği ile alınan karar, bağımsız Genel-İş Sendikası Başkanı Abdullah Baştürk'ü kınamadır. Kararın gerekçesi, milletvekili Baştürk'ün, grev uygulamalarını etkisiz kılabilecek bir kanun teklifi hazırlayıp Meclis'e vermiş olmasıdır (Ayrıntı için bakınız: İ.Akalın, DİSK Kısa Tarih, s.114). DİSK Genel Kurulu'nda oy birliği alınan bu karar yok sayıldı ve Genel Kurul kararları arasında yer almadı.

Engin deneyler arasında 'tahrifat' var. DİSK Genel Kurulu'nda da CHP ile ilgili alınan bir karar, değiştirilerek kamuoyuna sunuldu. Haftalık Yankı dergisi aracılığıyla kamuoyuna yansıtılan bilgi şöyle: "Siyasi partiler içinde CHP, sağ ve faşist güçlere karşı mücadele veren güçlü bir demokratik kuruluş olduğu için DİSK 14 Ekim seçimlerinden önce aldığı destekleme kararını bu nedenle kaldırmamış bulunmaktadır." Daha sonra Yankı dergisi kaynak gösterilerek

gazetelere de yansıyan bu demeç, DİSK'in kararı olmayıp, Genel Kurul'dan önce Kemal Türkler'in verdiği bir demeçti. DİSK Genel Kurulu'nun karar metninde ise "çeşitli sol partiler yelpazesi karşısında DİSK'in mevcut yerinin açıkça saptanmasında ve bu doğrultuda çaba ve eylem sürdürülmesinde büyük faydalar vardır" kaydı var (a.g.e., s.113).

Özetle, DİSK yönetimi 5 nci Genel Kurul'da, ithal malı sol ve CHP ortaklığında teslim alındı. Süreç içinde yönetiminde sosyalistlerin bulunduğu sendikaları tasfiye etti. Tasfiye edemediklerini DİSK dışına attı (a.g.e., s.118 ve devamı). Ve sosyal demokrat yöneticilerin iş başında bulunduğu sendikaları DİSK'e kazandı. Kazanılanlar, 6'ncı Genel Kurul'da DİSK yönetimini ele geçirdiler. Yönetimi ele geçiren sosyal demokratlar, ithal malı sendikacıları tasfiyeye başladılar. Büyük ve önemli tasfiye, DİSK üyesi sendikaların toplu sözleşme ve grev uygulamalarında yaşandı. Tasfiye olanlar işyerlerinde çalışan bilinçli ve mücadeleci ileri işçilerdir, öncülerdir. Bu, öncülerin ikinci yaygın tasfiyesidir. Birincisi, 15-16 Haziran 1970 kalkışmasının ardından yaşanmıştı. 12 Eylül'e ulaşıldığında, imajı dışında hiçbir özelliği kalmamış bir DİSK vardı. Günümüze ulaşan da sadece bu imajdır. Şöyle de söylenebilir: DİSK imajının günümüze ulaşmasında 12 Eylül faktörü önemlidir. Yardımcı olmuştur. 12 Eylül olmasaydı, Rıdvan Budak yönetiminde, Türk-İş'den daha geri DİSK'in gerçek yüzünü görmek için on yıl beklenmeyecekti. Günümüzde güdümlü sendikal harekette, klasik Türk-İş geleneğine alternatif, komandolu sendikacılık hareketidir. Sınıf sendikacılığı ise, alan olarak boş duruyor.

25

9 789758 271153

2.000.000 TL.
KDV DAHİL